

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

Η υψηλή στρατηγική της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή από το 2016

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωνσταντίνος Γκίνιος

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή

Κώστας Υφαντής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Μαριλένα Κοπά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Κωνσταντίνος Γκίνιος, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

«Υπεύθυνη δήλωση μη λογοκλοπής και ανάληψης προσωπικής ευθύνης»

Με την παρούσα δηλώνω ότι η Διπλωματική εργασία «Η υψηλή στρατηγική της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή από το 2016» που παραδίδω, είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιώ την Πνευματική εργασία τρίτων, χωρίς τις απαραίτητες αναφορές.

Ο δηλών:

Γκίνιος Α. Κωνσταντίνος,

A.M. 01791220M003

Αθήνα, 14/12/21

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Κώστα Υφαντή για την πολύτιμη επιστημονική καθοδήγηση, την υποστήριξη και την εν γένει συνδρομή του στην εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας μου, καθώς και τον καθηγητή κ. Χαράλαμπο Παπασωτηρίου για την ανεκτίμητη βοήθεια του.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω το σύνολο των διδασκόντων του Μεταπτυχιακού προγράμματος Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές του Παντείου Πανεπιστημίου, διότι οι γνώσεις τους, η διδασκαλία τους και το υψηλό επιστημονικό τους επίπεδο με βοήθησαν να κατανοήσω και να εξειδικευτώ στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	9
Abstract	11
Εισαγωγή.....	12
Κεφάλαιο πρώτο: Στρατηγική, το θεωρητικό πλαίσιο.....	14
1.1 Εισαγωγή – Βασικές έννοιες στρατηγικής.....	14
1.2 Επίπεδα στρατηγικής.....	15
1.3 Υψηλή Στρατηγική.....	16
1.3.1 Οι διαστάσεις της υψηλής στρατηγικής στον πόλεμο.....	17
1.3.2 Μακροσκοπικές υψηλές στρατηγικές	18
1.3.3 Κριτήρια αξιολόγησης της υψηλής στρατηγικής	18
Κεφάλαιο δεύτερο: Τουρκία και Μέση Ανατολή	20
2.1 Εισαγωγή.....	20
2.2 Γεωγραφικό πλαίσιο.....	20
2.3 Διαχρονικές σχέσεις Τουρκίας – Μέσης Ανατολής.....	21
2.3.1 6 ^{ος} Αιώνας – 1923	21
2.3.2 1923 - 2001	24
2.3.3 Η εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή 2002-2010.....	25
2.3.4 Η ρήξη με το Ισραήλ	26
2.4 Η Αραβική Άνοιξη	27
2.4.1 Η Αίγυπτος	29
Κεφάλαιο τρίτο: Έτος 2016, η εσωτερική κατάσταση και τα νέα δεδομένα.....	31
3.1 Εισαγωγή.....	31
3.2 Τουρκία: Εσωτερική πολιτική.....	31
3.2.1 Κοινωνικά χαρακτηριστικά	31
3.2.2 Το πραξικόπημα του 2016.....	32
3.2.3 Το πολιτικό σύστημα.....	34
3.2.4 Οικονομία	37
Κεφάλαιο τέταρτο: Τουρκία, Μέση Ανατολή και οι μεγάλες δυνάμεις.....	43
4.1 Ο ρόλος των ΗΠΑ και NATO	43
4.1.1 Η απόκλιση με την αμερικανική πολιτική στη Μέση Ανατολή.....	44
4.1.2 Το αυταρχικό κράτος και η ιδεολογία του NATO	45
4.2 Τουρκορωσικές σχέσεις	46
4.2.1 Η ρωσική εμπλοκή στη Συρία	48
Κεφάλαιο πέμπτο: Περιπτωσιολογικές μελέτες.....	49
5.1 Η περίπτωση Συρίας-Ιράκ.....	49
5.1.1 Οι Κούρδοι	49

5.1.2 Συρία.....	50
5.1.3 Ιράκ.....	53
5.2 Η περίπτωση Ισραήλ-Παλαιστίνης	55
5.2.1 Ισραήλ	56
5.2.2 Παλαιστίνη	58
5.3 Η περίπτωση του Ιράν.....	59
5.4 Η περίπτωση του Κατάρ	60
Συμπεράσματα	63
Βιβλιογραφία – Πηγές.....	66
Βιβλία.....	66
Διαδικτυακές πηγές.....	69

Γραφήματα

Σελίδα

Γράφημα 1. Εισαγωγές-Εξαγωγές της Τουρκίας στην Αίγυπτο κατά την περίοδο 2002-2019	30
Γράφημα 2. Τουρκικό ΑΕΠ σε δισ. δολάρια ΗΠΑ ανά έτος κατά την περίοδο διακυβέρνησης	37
Γράφημα 3.Εισαγωγές-εξαγωγές της Τουρκίας με τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής την περίοδο 2000-2019	38
Γράφημα 4. Ετήσιες μεταβολές πληθωρισμού την περίοδο 2000-2020	38
Γράφημα 5. Κύριοι κλάδοι τουρκικής οικονομίας ανά ποσοστό του ΑΕΠ για το 2019	40
Γράφημα 6.Οι πέντε κορυφαίες χώρες οι οποίες εξάγουν στην τουρκική οικονομία ..	41
Γράφημα 7. Τιμή λίρας/δολάριο ΗΠΑ κατά την περίοδο 2002-2021	42
Γράφημα 8. Εισαγωγές-Εξαγωγές της Τουρκίας προς τη Συρία κατά την περίοδο 2002-2019	51
Γράφημα 9. Εισαγωγές-Εξαγωγές της Τουρκίας στο Ιράκ κατά την περίοδο 2002-2019	54
Γράφημα 10. Εισαγωγές-Εξαγωγές της Τουρκίας στο Ισραήλ κατά την περίοδο 2002-2019	56
Γράφημα 11. Εισαγωγές-Εξαγωγές της Τουρκίας στο Ιράν κατά την περίοδο 2002-2019	59
Γράφημα 12. Εισαγωγές-Εξαγωγές της Τουρκίας στο Κατάρ κατά την περίοδο 2002-2019	61

Χάρτες

Σελίδα

Χάρτης 1. Γενικός γεωγραφικός προσδιορισμός-διαχωρισμός των εννοιών Εγγύς ή Μέση Ανατολή και Ευρύτερη Μέση Ανατολή	20
Χάρτης 2. Αποτελέσματα δημοψηφίσματος 2017 ανά περιφέρεια	35
Χάρτης 3. Κατανομή κουρδικών πληθυσμών στη Μέση Ανατολή	49
Χάρτης 4. Τουρκικές στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Συρία	52

Περίληψη

Η αλληλεπίδραση της Τουρκίας με τη Μέση Ανατολή υπήρξε διαχρονική και επηρεασμένη από γεωγραφικούς, ιστορικούς, θρησκευτικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Η ανάδυση του πολιτικού ισλάμ, από την δεκαετία του 1970 και μετά, έθεσε τις βάσεις για την επίρρωση των σχέσεων αυτών. Η ενίσχυση της τουρκικής ήπιας ισχύος στη Μέση Ανατολή, κατά την περίοδο 2002-2010, αποτέλεσε έναν από τους κύριους στόχους της εξωτερικής πολιτικής της Άγκυρας, καθώς και ένα σημαντικό παράγοντα στον οποίο στηρίχθηκε η οικονομική επιτυχία του ΑΚΡ. Το κύμα των επαναστατικών εξεγέρσεων της Αραβικής Άνοιξης, η εμπλοκή και τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, καθώς και η επιρροή αυτών στο εσωτερικό της Τουρκίας, με αποκορύφωμα το αποτυχημένο πραξικόπημα του 2016, θα κρίνουν αναγκαίο τον επαναπροσδιορισμό της τουρκικής υψηλής στρατηγικής.

Η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να προσεγγίσει και να αξιολογήσει τη διαμόρφωση της υψηλής στρατηγικής της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή από το 2016 κι έπειτα. Η ανάλυση της, θα γίνει βάσει των μεθοδολογικών εργαλείων των Διεθνών Σχέσεων σε μια σειρά περιπτωσιολογικών μελετών, λαμβάνοντας συγχρόνως υπόψη το ιστορικό πλαίσιο και το διεθνή παράγοντα. Η υψηλή στρατηγική της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή επικεντρώθηκε σε τρεις βασικούς άξονες: την διατήρηση και ενίσχυση των οικονομικών δεσμών με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, την προβολή της ως περιφερειακής δύναμης στην περιοχή και προστατή των σουνιτικών μουσουλμανικών πληθυσμών, καθώς και την αποδυνάμωση-αντιμετώπιση της δράσης του PKK και κάθε προσπάθειας αυτονομίας των κουρδικών πληθυσμών.

Βραχυπρόθεσμα, η υψηλή στρατηγική της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή παραμένει εντός των στόχων της, διατηρώντας μεγάλο όγκο συναλλαγών με τα κράτη της περιοχής, αυξάνοντας την προβολή στρατιωτικής ισχύος της σε Συρία, Ιράκ και Κατάρ, εξισορροπώντας το συνασπισμό Σαουδικής Αραβίας-ΗΑΕ-Αιγύπτου με την προσέγγιση Ιράν-Κατάρ και τέλος, εξουδετερώνοντας σε μεγάλο βαθμό την κουρδική απειλή από τα σύνορα της. Ωστόσο, μένει να ερευνηθεί μελλοντικά αν η υψηλή της στρατηγική παρουσιάσει αντοχές σε σφάλματα κυρίως λόγω της υποβάθμισης των σχέσεων της με τις ΗΠΑ και της προσέγγισης των αραβικών κρατών από το Ισραήλ.

Λέξεις Κλειδιά: Τουρκία, Ερντογάν, Υψηλή στρατηγική, Μέση Ανατολή, Τουρκική οικονομία

Turkey's grand strategy in the Middle East since 2016

Γκίνιος Κωνσταντίνος

Abstract

Turkey's interaction with the Middle East has been timeless and influenced by geographical, historical, religious and cultural factors. The rise of political Islam, from the 1970s onwards, laid the foundations for the strengthening of these relations. The strengthening of Turkish soft power in the Middle East, during the period 2002-2010, was one of the main goals of Ankara's foreign policy, as well as an important factor on which the AKP's economic success was based. The wave of revolutionary uprisings of the Arab Spring, the involvement and conflicting interests of the great powers in the Middle East, as well as their influence inside Turkey, culminating in the failed coup of 2016, will necessitate the re-emergence of the Turkish grand strategy.

The present work will attempt to approach and evaluate the formulation of Turkey's grand strategy in the Middle East from 2016 onwards. Its analysis will be based on the methodological tools of International Relations in a series of case studies, considering both the historical context and the international factor. Turkey's grand strategy in the Middle East focused on three main pillars: maintaining and strengthening economic ties with the Middle Eastern states, promoting itself as a regional power in the region and protector of the Sunni Muslim population, as well as weakening and tackling PKK and any attempt at autonomy for the Kurdish population.

In the short term, Turkey's grand strategy in the Middle East remains within its goals, maintaining a large volume of trade with the countries of the region, increasing its military presence in Syria, Iraq and Qatar, balancing the Saudi-UAE-Egypt alliance the Iran-Qatar rapprochement and finally, largely neutralizing the Kurdish threat from its borders. However, it remains to be seen in the future whether its grand strategy will show resilience to error, mainly due to the deterioration of its relations with the United States and the approach of the Arab states by Israel.

Keywords: Turkey, Erdogan, Grand strategy, Middle East, Turkish Economy

Εισαγωγή

Η εξωτερική πολιτική που ακολούθησε το ΑΚΡ, κατά την περίοδο 2002-2010, στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στο δόγμα Νταβούτογλου και συγκεκριμένα στην πολιτική μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες. Σύμφωνα με τη μεγάλη πλειοψηφία ερευνητών και μελετητών, ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του ΑΚΡ υπήρξε η τεράστια οικονομική μεγέθυνση της τουρκικής οικονομίας, για την οποία «ζωτικός χώρος» αποτέλεσε η Μέση Ανατολή.

Η Αραβική Άνοιξη, με τις επαναστατικές εξεγέρσεις που προκάλεσε, έφερε την Τουρκία αντιμέτωπη με μια σειρά προκλήσεων στη Μέση Ανατολή, ώστε να καταφέρει να ανταποκριθεί στις επιδιώξεις της, οι οποίες ήταν να αναδειχθεί ως περιφερειακή δύναμη, να ηγηθεί των μουσουλμανικών σουνιτικών κρατών και να διασφαλίσει την ασφάλεια στο εσωτερικό της μέσω της αντιμετώπισης των Κούρδων. Το πολιτικό ισλάμ του ΑΚΡ βρήκε κοινά σημεία με την πολιτική ιδεολογία της Μουσουλμανικής Αδελφότητας και τάχθηκε υπέρ των επαναστατικών κινημάτων που υποστηρίχθηκαν από αυτή. Η πολιτική στήριξη Άγκυρας και Μουσουλμανικής Αδελφότητας στη Χαμάς έφερε το πρώτο ρήγμα στις σχέσεις της Τουρκίας με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, και συγκεκριμένα με το Ισραήλ. Η θερμή υποστήριξη στον Μοχάμεντ Μόρσι, εκπρόσωπο της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στην Αίγυπτο, μετά την πτώση Μουμπάρακ είχε ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση των σχέσεων της και με την Αίγυπτο, μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 2014 και την άνοδο Σίσι στην εξουσία. Επιπροσθέτως, η υποστήριξη των επαναστατικών κινημάτων τόσο στα κράτη όπου δεν υπήρξε ολοκλήρωση της επαναστατικής διαδικασίας και εξελίχθηκε σε εμφύλια διαμάχη όπως σε Συρία, Υεμένη και Μπαχρέιν όσο και στα ισχυρά αυταρχικά καθεστώτα που κατέστειλαν άμεσα τους επαναστάτες, όπως στη Σαουδική Αραβία, τα ΗΑΕ, την Ιορδανία, το Κουβέιτ, την Αλγερία, το Ομάν και το Λίβανο έφερε τη σημαντική υποβάθμιση των σχέσεων της Τουρκίας με τις κυβερνήσεις τους. Αποτέλεσμα της Αραβικής Άνοιξης υπήρξε δημιουργία τριών μερών στη Μέση Ανατολή με αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα: ο άξονας Τουρκίας-Κατάρ, ο συνασπισμός Σαουδικής Αραβίας-Αιγύπτου-ΗΑΕ και το Ιράν. Η εμπλοκή των μεγάλων δυνάμεων στη Συρία και η καταπολέμηση του ISIS έφεραν μία ακόμη μεταβλητή στην εξίσωση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή που συνδεόταν άμεσα και με την εσωτερική της ασφάλεια, το Κουρδικό. Εν μέσω όλων

αυτών των εξελίξεων το ΑΚΡ είχε να αντιμετωπίσει και τους εσωτερικούς του αντιπάλους με αποκορύφωμα την απόπειρα πραξικοπήματος του 2016.

Η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να προσεγγίσει και να αξιολογήσει τη διαμόρφωση της υψηλής στρατηγικής της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή από το 2016 κι έπειτα. Η ανάλυση της, θα γίνει βάσει των μεθοδολογικών εργαλείων των Διεθνών Σχέσεων σε μια σειρά περιπτωσιολογικών μελετών, λαμβάνοντας συγχρόνως υπόψη το ιστορικό πλαίσιο και το διεθνή παράγοντα. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της υψηλής στρατηγικής, καθώς και τα κριτήρια αξιολόγησης της. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύονται συνοπτικά οι διαχρονικές σχέσεις της Τουρκίας με τους λαούς και τα κράτη της Μέσης Ανατολής έως και το 2016. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η εσωτερική κατάσταση της Τουρκίας με έμφαση στα κοινωνικά χαρακτηριστικά, το πολιτικό σύστημα και την οικονομία. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εμπλοκή των μεγάλων δυνάμεων (ΗΠΑ-NATO και Ρωσίας) στη Μέση Ανατολή και οι σχέσεις τους με την Τουρκία. Εν συνεχεία, στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται ανάλυση μιας σειράς περιπτωσιολογικών μελετών της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής σε Συρία και Ιράκ, λαμβάνοντας υπόψη και τον κουρδικό παράγοντα, σε Ισραήλ, Παλαιστίνη, Ιράν και Κατάρ.

Κεφάλαιο πρώτο: Στρατηγική, το θεωρητικό πλαίσιο

1.1 Εισαγωγή – Βασικές έννοιες στρατηγικής

Η διεθνής πολιτική περιλαμβάνει τρία στοιχεία όπου αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους και τα οποία είναι: πρώτον οι συγκρούσεις των δρώντων του διεθνούς συστήματος, δεύτερον η συνεργασία αυτών και τρίτον η δημιουργία συστημάτων αξιών με πανανθρώπινες αξιώσεις. Η έννοια και η αντίληψη του όρου στρατηγική διαμορφώθηκε στο πέρασμα των χρόνων για να εξυπηρετήσει κυρίως το συγκρουσιακό στοιχείο. Από αρχαιοτάτων χρόνων έγινε κατανοητό ότι η στρατηγική δεν θα μπορούσε να αποτελεί αντικείμενο αποκλειστικά των κινήσεων μιας μάχης ή του τρόπου διεξαγωγής ενός πολέμου ή μιας εμπόλεμης κατάστασης, αλλά ότι περιλαμβάνει μια ευρύτερη μακροχρόνια και πολυπαραγοντική έννοια.

Ειδικότερα, ο Sun Tzu¹ τοποθετεί τους οικονομικούς πόρους και τις οικονομικές δυνατότητες ενός κράτους ως καθοριστικό παράγοντα της στρατηγικής, όπου χωρίς την επάρκεια αυτών δεν μπορεί να ξεκινήσει μια σύρραξη. Επίσης, τονίζει τον σημαίνοντα ρόλο της διπλωματίας και της εσωτερικής πολιτικής, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι *«η καλύτερη στρατηγική σε έναν πόλεμο είναι να επιτίθεται εναντίον της στρατηγικής του αντιπάλου. Η αμέσως επόμενη σε αξία στρατηγική είναι με τη διπλωματία κι έπειτα ακολουθεί η επίθεση εναντίον του αντιπάλου»*². Ο Clausewitz³ βλέπει τον πόλεμο ως ένα σοβαρό μέσο το οποίο αποβλέπει σε κάποιον ευρύτερο αντικειμενικό σκοπό για να καταλήξει μέσα από την ανάλυση του πως *«πόλεμος είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα»*. Ο Andre Beaufre⁴ δίνει στη στρατηγική τον ορισμό *«η τέχνη της διαλεκτικής της ισχύος ή, ακριβέστερα, η τέχνη της διαλεκτικής των βουλήσεων που χρησιμοποιούν την ισχύ για την επίλυση της διένεξης τους»*. Ο Liddell Hart ορίζει τη στρατηγική ως *«την τέχνη της κατανομής και της χρησιμοποίησης στρατιωτικών μέσων για την επιτυχία των σκοπών της πολιτικής»*⁵. Σύμφωνα με τον

¹ Αθανάσιος Πλατιάς, Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τζου*, Διάυλος, Αθήνα 2015, σελ.169-170

² Στο ίδιο, σελ.176-177

³ Karl Von Clausewitz, *Περί του Πολέμου*, μτφρ. Επιμ. Νατάσα Ξεπουλιά, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999, σελ.53

⁴ Andre Beaufre, *Εισαγωγή στη Στρατηγική*, μτφρ. Παναγιώτης Μαυρόπουλος, ΓΕΕΘΑ, Αθήνα 2015, σελ.15

⁵ Liddell Hart, *Strategy*, Faber and Faber Ltd, London 1967, σελ.321

Κολιόπουλο «η στρατηγική συνίσταται στη σύζευξη μέσων και σκοπών ενός κράτους υπό την επίδραση του διεθνούς ανταγωνισμού τόσο στην ειρήνη όσο και στον πόλεμο»⁶. Για τον Παπασωτηρίου, η στρατηγική «είναι έννοια που αφορά τις συγκρούσεις δύο ή περισσότερων αντίπαλων θελήσεων. Αναφέρεται στην αλληλεπίδραση αντιμαχόμενων πλευρών, στα διαδοχικά αλληλοκτυπήματα που αποσκοπούν στην κάμψη της θέλησης του αντιπάλου»⁷.

1.2 Επίπεδα στρατηγικής

Στη σύγχρονη εποχή οι θεωρητικοί της στρατηγικής ανέπτυξαν μια μεθοδολογία για την ανάλυση του όρου, διακρίνοντας και διαχωρίζοντας επίπεδα τα οποία εν τω συνόλω τους απαρτίζουν τις εκφάνσεις της. Ο Edward Luttwak διαχωρίζει τη σύγχρονη στρατηγική σε πέντε επίπεδα: το τεχνικό επίπεδο, το τακτικό επίπεδο, το επιχειρησιακό επίπεδο, το επίπεδο στρατηγικής θεάτρου και την υψηλή στρατηγική.

Το τεχνικό επίπεδο αφορά τη σύγκριση των τεχνικών χαρακτηριστικών του οπλισμού, των στρατιωτικών μέσων, του επιπέδου εκπαίδευσης και της επιστημονικής κατάρτισης του τεχνικού προσωπικού⁸. Το τακτικό επίπεδο αφορά τις στρατιωτικές δυνάμεις οι οποίες εκτελούν διατεταγμένη αποστολή στο πεδίο, προς επίτευξη αντικειμενικών σκοπών στα πλαίσια μιας μάχης και περιλαμβάνει τα στοιχεία του τρόπου δράσης τους (άμυνα, επίθεση, προέλαση, ελιγμό κ.α.), καθώς και τοπογραφικούς και κλιματολογικο-καιρικούς παράγοντες⁹. Όπως υπογραμμίζει ο Luttwak στο επιχειρησιακό επίπεδο συναντάται η διαπάλη μεταξύ των ιθυνόντων που διευθύνουν τον πόλεμο για πρώτη φορά, αφού εδώ έχουμε ευρύτερες δυνάμεις και μέσα ενώ ταυτόχρονα εφαρμόζονται πολυσύνθετες μέθοδοι πολέμου προς επίτευξη αντικειμενικών σκοπών¹⁰. Το επίπεδο στρατηγικής θεάτρου αποτελεί συνδυασμό μιας συγκεκριμένης περιοχής η οποία αποτελεί το αντικείμενο της διαμάχης (ανεξαρτήτου μεγέθους, δηλαδή μπορεί να είναι ένα νησί, μια επαρχία, ένα κράτος ή ακόμα και μια

⁶ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η Υψηλή Στρατηγική της Αρχαίας Σπάρτης (750-192 π.Χ.)*, Ποιότητα, Αθήνα 2007, σελ.28

⁷ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία*, Σιδέρης, Αθήνα 1996, σελ.15-16

⁸ Edward Luttwak, *Strategy: The Logic of War and Peace*, Harvard University Press, London 2001, σελ.93

⁹ Στο ίδιο, σελ.103

¹⁰ Στο ίδιο, σελ.112

ήπειρος) και η μαζική χρήση των στρατιωτικών μέσων προς επίτευξη των αντικειμενικών σκοπών και περιλαμβάνει επιθετικές και αμυντικές στρατηγικές, υπαναχωρήσεις και αιφνιδιασμούς, αεροπορικά, ναυτικά και πυρηνικά μέσα¹¹. Η υψηλή στρατηγική συνίσταται από την αλληλεπίδραση δύο διαστάσεων, της κάθετης διάστασης η οποία περιλαμβάνει τα ανωτέρω τέσσερα επίπεδα και της οριζόντιας διάστασης που περιλαμβάνει τις ποικίλες εξωτερικές σχέσεις μεταξύ των κρατών¹².

1.3 Υψηλή Στρατηγική

Η υψηλή στρατηγική περιλαμβάνει την αξιοποίηση όλων των διαθέσιμων μέσων ενός κυρίαρχου κράτους στο διεθνές σύστημα με τελικό στόχο την επίτευξη των πολιτικών αντικειμενικών σκοπών του¹³. Για τον Liddell Hart ο ρόλος της υψηλής στρατηγικής είναι στο να κατευθύνει τους πόρους ενός έθνους προς την επίτευξη του πολιτικού σκοπού του πολέμου. Οπότε η υψηλή στρατηγική πρέπει να συνυπολογίζει και να αναπτύσσει οικονομικούς, ανθρώπινους και ψυχολογικούς πόρους, να ρυθμίζει τον διαμοιρασμό μεταξύ των διαφόρων κλάδων της βιομηχανίας και, τέλος, να βλέπει και πέρα από τον πόλεμο, στην επακόλουθη ειρήνη για το πως θα μπορέσει να τη διαχειριστεί¹⁴.

Το θεωρητικό πλαίσιο της στρατηγικής ανάλυσης της υψηλής στρατηγικής διακρίνεται σε δύο μέρη¹⁵. Το πρώτο μέρος αφορά τον πόλεμο και την ανάλυση των πολέμων, δύο ή περισσότερων κρατών στο διεθνές σύστημα (Υψηλή στρατηγική στον πόλεμο) και τα στοιχεία του είναι τα εξής: η στρατιωτική στρατηγική, η οικονομική διάσταση, η εσωτερική πολιτική, η διεθνής νομιμοποίηση και η διπλωματία. Το δεύτερο μέρος υπερβαίνει τα όρια των πολεμικών συγκρούσεων κι επεκτείνεται στο πλαίσιο της συνεργασίας των κρατών και της επιδίωξης πανανθρώπινων αξιών (Μακροσκοπική υψηλή στρατηγική). Τα στοιχεία του είναι τα εξής: η στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης – επέκτασης, η στρατηγική των συμμαχιών, η στρατηγική

¹¹ Στο ίδιο, σελ.138

¹² Στο ίδιο, σελ.209

¹³ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, Ποιότητα, Αθήνα 2008, σελ.44

¹⁴ Liddell Hart, *Strategy...*, ο.π., σελ.353-360

¹⁵ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική: 6ος – 11ος Αιώνας*, Ποιότητα, Αθήνα 2004, σελ.15

των εξισορροπήσεων και η στρατηγική του κατευνασμού. Οι μακροσκοπικές υψηλές στρατηγικές δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες και κατά κανόνα συνδυάζονται δύο ή περισσότερες.

1.3.1 Οι διαστάσεις της υψηλής στρατηγικής στον πόλεμο¹⁶

1. Η διάσταση της στρατιωτικής στρατηγικής αφορά στη χρήση ένοπλης βίας, για την επίτευξη των αντικειμενικών σκοπών, σε ξηρά θάλασσα και αέρα κι έχει ως βασικούς επιχειρησιακούς στόχους την καταστροφή του στρατού του αντιπάλου, την κατάκτηση και την υπεράσπιση εδάφους και τέλος, την καταστροφή των συντελεστών ισχύος του αντιπάλου (οικονομία, πληθυσμός, ηθικό, πολιτική συνοχή κ.α.).

2. Η οικονομική διάσταση περιλαμβάνει αφενός την οικονομία του πολέμου (χρηματοδότηση στρατού, προμήθεια εξοπλισμών, στέγαση και σίτιση στρατεύματος) και αφετέρου την υπονόμευση της δυνατότητας οικονομικής υποστήριξης του αντιπάλου.

3. Η διάσταση της εσωτερικής πολιτικής της υψηλής στρατηγικής αποτελεί συνδυασμό της κρατικής οργάνωσης και συνοχής του πολιτικού συστήματος και της εσωτερικής νομιμοποίησης, δηλαδή της υποστήριξης του πληθυσμού, των κομμάτων, των ΜΜΕ, ομάδων συμφερόντων κ.α. Στοιχεία της εσωτερικής νομιμοποίησης είναι η διατήρηση της στο εσωτερικό, η υπονόμευση αυτής του αντιπάλου, η προπαγάνδα και ο ψυχολογικός πόλεμος.

4. Η διάσταση της διεθνούς νομιμοποίησης αφορά το πόσο οι κρατούσες διεθνείς αξίες και το πνεύμα της εποχής συμβαδίζουν με τους πολεμικούς σκοπούς και τα πολεμικά μέσα των εμπολέμων, έχοντας την δυνατότητα να επηρεάσει τη στάση τρίτων κρατών προς αυτούς.

5. Η διάσταση της διπλωματίας επικεντρώνεται στις προσπάθειες των εμπλεκομένων στη σύγκρουση μερών να πείσουν και να εξασφαλίσουν την άμεση ή έμμεση υποστήριξη τρίτων στη σύγκρουση.

¹⁶ Στο ίδιο, σελ.17-21

1.3.2 Μακροσκοπικές υψηλές στρατηγικές¹⁷

Α. Η στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης έχει ως βασικό στοιχείο την απειλή ή χρήση ένοπλης βίας από το κράτος, με αντικειμενικό σκοπό είτε την αποτροπή από επικείμενη επίθεση είτε την άσκηση διπλωματίας εξαναγκασμού ή διεξαγωγής επεκτατικού πολέμου.

Β. Η στρατηγική των συμμαχιών αφορά την στενή και μακροπρόθεσμη ένωση, είτε συμβατική είτε άτυπη, κρατών με αντικειμενικό σκοπό την επίτευξη κοινών στόχων στα πλαίσια των διεθνών ανταγωνισμών.

Γ. Η στρατηγική των εξισορροπήσεων έχει ως κεντρικό χαρακτηριστικό την εξουδετέρωση απειλών μέσω της ισορροπίας των συσχετισμών δυνάμεων των κρατών.

Δ. Η στρατηγική του κατευνασμού αποσκοπεί στη μείωση των διεθνών συγκρούσεων και αντιπαλότητας μέσω αμοιβαίων ή μονομερών παραχωρήσεων.

1.3.3 Κριτήρια αξιολόγησης της υψηλής στρατηγικής¹⁸

Για την αξιολόγηση του βαθμού αποτελεσματικότητας της υψηλής στρατηγικής αναπτύχθηκαν τα παρακάτω κριτήρια:

1. Εξωτερική και εσωτερική προσαρμοστικότητα. Εδώ αξιολογείται ο βαθμός στον οποίο η υψηλή στρατηγική προσαρμόζεται στις εξελίξεις του διεθνούς περιβάλλοντος (ευκαιρίες και απειλές).

2. Στρατηγική σύζευξη μέσων και στόχων. Σε αυτή την περίπτωση αξιολογείται ο βαθμός κατά τον οποίο οι στόχοι συμβαδίζουν με τα διατιθέμενα, ή τα εν δυνάμει, μέσα του κράτους προς την επίτευξη τους.

¹⁷ Στο ίδιο, σελ.22-29

¹⁸ Διονύσιος Τσιριγώτης, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922*, 2η Έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα 2010, σελ.92; Αθανάσιος Πλατιάς, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Εστία, Αθήνα 1999, σελ.117

3. Στρατηγική δραστικότητα-αποδοτικότητα. Εδώ αξιολογείται ο βαθμός στον οποίο η υψηλή στρατηγική προωθεί τους στόχους της σε σχέση με την έννοια κόστους-οφέλους.

4. Βαθμός τρωτότητας-αντοχή σε σφάλματα. Στην περίπτωση αυτή αξιολογείται η ικανότητα της στρατηγικής που έχει επιλεγεί από τον δρώντα στην απορρόφηση των συνεπειών διαφόρων τριβών και συγκυριακών σφαλμάτων που μπορεί να προκύψουν κατά την εφαρμογή της.

5. Εσωτερική συνοχή. Η εσωτερική συνοχή αναφέρεται στο βαθμό κατά τον οποίο η εφαρμογή της υψηλής στρατηγικής αλληλοϋποστηρίζεται ή αλληλοϋπονομεύεται από το εσωτερικό του δρώντος, αποτελώντας καθοριστικό παράγοντα στην επιτυχή ή μη επίτευξη των στόχων της.

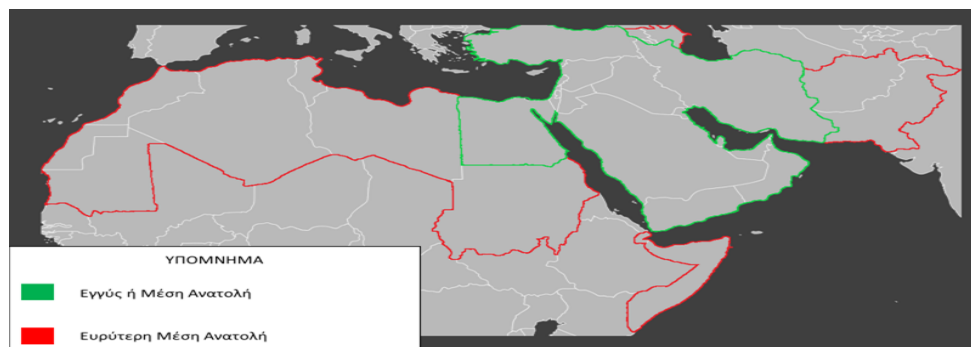
Κεφάλαιο δεύτερο: Τουρκία και Μέση Ανατολή

2.1 Εισαγωγή

Οι σχέσεις της Τουρκίας με την Μέση Ανατολή επηρεάζονται από μια σειρά παραγόντων, όπου θα πρέπει να ληφθούν υπόψη για την ανάλυση και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η υψηλή στρατηγική της Τουρκίας στην περιοχή. Οι παράγοντες αυτοί είναι γεωγραφικοί, ιστορικοί, θρησκευτικοί, πολιτισμικοί και οικονομικοί.

2.2 Γεωγραφικό πλαίσιο

Ο ορισμός της Μέσης Ανατολής ως γεωγραφικός χώρος δεν έχει εκείνα τα αντικειμενικά γεωγραφικά χαρακτηριστικά τα οποία διακρίνουν άλλες περιοχές του πλανήτη. Αν προσπαθούσαμε να προσεγγίσουμε το γεωγραφικό στίγμα της περιοχής, θα ήταν θεμιτό να προσδιορίσουμε τη Μέση Ανατολή εν στενή εννοία ως το σημείο τομής Ευρώπης-Ασίας-Αφρικής¹⁹. Η περιοχή που αναφέρεται ως Εγγύς Ανατολή, προ του Β' Π.Π., ή Μέση Ανατολή, μετά από αυτόν²⁰, περιλαμβάνει τον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ του Νείλου και της Μεσοποταμίας φθάνοντας έως το Ιράν, και διακρίνεται για τα γεωπολιτισμικά χαρακτηριστικά του, ενώ διαχωρίζεται από την Ευρύτερη Μέση Ανατολή, η οποία περιλαμβάνει το χώρο του Μαγκρέπ, της Μέσης Ανατολής και εκτείνεται ως το Πακιστάν, όπου διακρίνεται για τα ιστορικοθρησκευτικά χαρακτηριστικά του²¹ (Χάρτης 1).

Χάρτης 1 Γενικός γεωγραφικός προσδιορισμός-διαχωρισμός των εννοιών Εγγύς ή Μέση Ανατολή και Ευρύτερη Μέση Ανατολή²²

¹⁹ Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, μτφρ. Νικόλαος Ραπτόπουλος, Ποιότητα, Αθήνα 2010, σελ.210-211

²⁰ Arthur Goldschmidt, Aomar Boum, *Ιστορία της Μέσης Ανατολής*, μτφρ. Θεοχάρης Αναγνωστόπουλος, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016, σελ.28

²¹ Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό Βάθος...*, ο.π., σελ.488

²² Ο Χάρτης1 σχεδιάστηκε και παράχθηκε από τον γράφοντα

2.3 Διαχρονικές σχέσεις Τουρκίας – Μέσης Ανατολής

Στην προσπάθεια να αναλύσουμε την υψηλή στρατηγική της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή και την αξιολόγηση του βαθμού της αποτελεσματικότητας της δεν θα πρέπει να παραβλέπουμε ότι αυτή δεν έχει δημιουργηθεί «εν μία νυκτί», αλλά αποτελεί τη συνέχεια μιας αλληλεπίδρασης των δύο μερών μέσα στο χρόνο, και αναλόγως τις εκάστοτε συγκυρίες του διεθνούς περιβάλλοντος και των δρώντων υποβαθμίζεται, αναβαθμίζεται ή γενικά προσαρμόζεται ως προς τους στόχους της. Η άντληση στοιχείων της ιστορίας από τους επιστήμονες των Διεθνών Σχέσεων και των στρατηγικών σπουδών, μέσω της δευτερογενούς ανάλυσης των ιστορικών αλλά και των πρωτογενών πηγών, τους επιτρέπει χρησιμοποιώντας τα θεωρητικά εργαλεία της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων να προβούν στην τριτογενή ανάλυση συμβάντων²³.

2.3.1 6^{ος} Αιώνας – 1923

Τα τουρκικά φύλα, τα οποία εκτεινόταν κατά μήκος του δρόμου του μεταξιού ήρθαν από τον 6^ο αιώνα σε επαφή με τους λαούς της Μέσης Ανατολής. Ο εξισλαμισμός τους από τους Άραβες έγινε σταδιακά και τον 10^ο αιώνα αναδύθηκαν δύο ισχυρές δυναστείες Τούρκων πολεμάρχων, οι Γαζναβίδες και οι Σελτούκοι. Οι τελευταίοι, αφού επικράτησαν των ομοεθνών τους, κινήθηκαν δυτικά, συνάπτοντας συμμαχία με τους Άραβες Αββασίδες, εισβάλλοντας στην Βυζαντινή αυτοκρατορία²⁴. Τον 11^ο αιώνα σημειώνεται το απόγειο της δύναμης των Σελτζούκων αλλά και η παρακμή του. Στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, μετά την επέλαση των Μογγόλων, από το Σουλτανάτο των Σελτζούκων, το οποίο εκτεινόταν από την Κεντρική Ασία έως την Μικρά Ασία και την Παλαιστίνη, είχε μείνει μόνο η περιοχή περίξ του Ικονίου, το αναφερόμενο ως Σουλτανάτο των Ρουμ, το οποίο καταστρέφεται τον 13^ο αιώνα²⁵.

Από τον κατακερματισμό του Σουλτανάτου προήλθαν δεκάδες τουρκικές ηγεμονίες στο μικρασιατικό χώρο. Στα βορειοδυτικά της Μικράς Ασίας, η ηγεμονία

²³ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Ο Αγώνας...*, ο.π., σελ.12 για περισσότερες πληροφορίες μεταξύ της σχέσης ιστορίας και Διεθνών Σχέσεων βλ. Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Διεθνείς Σχέσεις και Ιστορία των Διεθνών Σχέσεων: Ιστορία και Μεθοδολογία», Στο *Ένας Αιώνας Διεθνών Σχέσεων 1919-2019*, Πεδίο, Αθήνα 2020, σελ.126-132

²⁴ Arthur Goldschmidt και Aomar Boum, *Ιστορία της Μέσης Ανατολής...*, ο.π., σελ.108-110

²⁵ Paul Wittek, *Η Γένεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Ευαγγελία Μπαλτά, Πορεία, Αθήνα 1991, σελ.52-53

του Οσμάν Γαζή, έπειτα από μια σειρά πολεμικών επιτυχιών ενάντια στους Βυζαντινούς, προσέελκυσε μεγάλο αριθμό πολεμιστών κι άρχισε να εξαπλώνεται²⁶. Έως το 1400, οι απόγονοι του Οσμάν, Οθωμανοί, είχαν καταλάβει τη Μικρά Ασία ενσωματώνοντας τις πρώην ηγεμονίες, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της Βαλκανικής χερσονήσου²⁷. Το 1516, η καταπίεση του αραβικού κόσμου από τον πορτογαλικό στόλο οδήγησε το Σερίφη της Μέκκας να ζητήσει βοήθεια από τον Οθωμανό Σουλτάνο Σελίμ Α΄. Ο Σελίμ κινήθηκε Νότια και μετά την συντριπτική ήττα των Μαμελούκων στο Μαρτζ Νταμπίκ (24/08/1516), κατέλαβε την Αραβική χερσόνησο κι έπειτα την Αίγυπτο αναβαθμίζοντας την αυτοκρατορία του από μεθοριακό κράτος σε ισλαμικό χαλιφάτο²⁸. Με την προσάρτηση της Μέκκας, της Μεδίνας και της Ιερουσαλήμ ο Οθωμανός Σουλτάνος ήταν πλέον ο προστάτης του μουσουλμανικού κόσμου²⁹. Η πλειονότητα του αραβικού κόσμου αντιμετώπισε με πραγματιστικούς όρους την αλλαγή στην εξουσία διότι το θρησκευτικό στοιχείο, σουνίτες στη μεγάλη πλειοψηφία τους όπως και οι Οθωμανοί, υπερείχε της εθνοτικής ταυτότητας και τους ενδιέφεραν πολύ περισσότερο ζητήματα φορολογίας, νόμου και τάξης, παρά το ποιος ήταν στην εξουσία³⁰.

Η περιοχή η οποία έμεινε εκτός του ελέγχου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν η Αυτοκρατορία των Σαφαβιδών (σημερινό Ιράν), με την οποία παρέμεινε σε μακροχρόνια σύγκρουση έως το 19^ο αιώνα³¹. Μήλον της έριδος των δύο αυτοκρατοριών ήταν η περιοχή του σημερινού Ιράκ³². Οι Σαφαβίδες ξεχώριζαν από όλους τους άλλους λαούς της περιοχής λόγω της αδιάρρηκτης σχέσης τους με το προϊσλαμικό τους παρελθόν³³.

Για τους Οθωμανούς η περιοχή της Μέσης Ανατολής είχε σπουδαία γεωστρατηγική, οικονομική και θρησκευτική σημασία³⁴. Η περιοχή του σημερινού

²⁶ Στο ίδιο, σελ.64-65

²⁷ Χαλίλ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: Η Κλασική εποχή, 1300-1600*, μτφρ. Μιχάλης Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995, σελ.35

²⁸ Στο ίδιο, σελ.66

²⁹ Albert Hourani, *Η Ιστορία του Αραβικού Κόσμου*, μτφρ. Θεοδώρα Δαρβίρη, Ψυχογιός, Αθήνα 2020, σελ.309

³⁰ Eugene Rogan, *Οι Άραβες: Μια Ιστορία*, μτφρ. Μενέλαος Αστερίου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2019, σελ.28-29

³¹ Bernard Lewis, *Τι πήγε Στραβά; Δυτική Επιρροή και Μεσανατολική Αντίδραση*, μτφρ. Στέφανος Παπαγεωργίου, Παπαζήση, Αθήνα 2002, σελ.25

³² Soner Cagaptay, *Η Αυτοκρατορία του Ερντογάν: Τουρκία και Μέση Ανατολή*, επιμ. Κώστας Υφαντής μτφρ. Ελένη Λορέντζου, Σιδέρης, Αθήνα 2021, σελ.197-198

³³ Albert Hourani, *Η Ιστορία του...*, ο.π., σελ.133

³⁴ Στο ίδιο, σελ.315-318

Ιράκ χρησίμευε ως προπύργιο στις μακροχρόνιες διενέξεις και σε ενδεχόμενο εισβολής των Περσών, ενώ οι Κούρδοι επωμίστηκαν την προστασία των συνόρων της Βορειοδυτικής πλευράς. Η Αίγυπτος αποτελούσε τον προμαχώνα της αυτοκρατορίας στην Ανατολική Μεσόγειο, απέδιδε μεγάλα έσοδα από τη φορολογία και ήταν η αφετηρία για τη διενέργεια του ιερού προσκυνήματος. Σημαντικό μειονέκτημα ήταν η μεγάλη απόσταση της από την Κωνσταντινούπολη, το οποίο είχε να κάνει σχετικά με τον έλεγχο της. Οι συριακές επαρχίες, λιγότερο εκτεθειμένες σε απειλές, ήταν αρκετά προσοδοφόρες λόγω των εισοδημάτων που προσέφεραν από τη φορολογία, τη γεωργία και τα θρησκευτικά προσκυνήματα της Ιερουσαλήμ και της Χεβρώνας. Η περιοχή της Αραβικής Χερσονήσου ήταν φτωχή σε εισοδήματα και η εξουσία του Σουλτάνου αρκούσαν στον έλεγχο του λιμανιού της Τζέντας και των ιερών πόλεων Μέκκας και Μεδίνας. Στην περίοδο της Οθωμανικής κατάκτησης η αραβική αρχιτεκτονική επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από την οθωμανική³⁵, κυρίως στον θρησκευτικό τομέα όπου έχουμε ανέγερση τζαμιών οθωμανικού τύπου στις επαρχίες της αυτοκρατορίας. Το γλωσσικό στοιχείο των λαών της περιοχής δεν δέχτηκε σαρωτικές αλλαγές, παρά μόνο σε μικρό βαθμό. Τα αραβικά προσχώρησαν κατά ένα μεγάλο μέρος στην καθημερινότητα των μουσουλμάνων, όπου χρησιμοποιούνταν όμως μόνο για την θρησκευτική τους έκφραση³⁶.

Η ιδεολογία της Γαλλικής Επανάστασης και του διαφωτισμού, η αυξανόμενη πίεση των ευρωπαίων για μεταρρυθμίσεις³⁷ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η παρακμή στην οποία είχε αυτή εισέλθει αποτέλεσαν την ιδεολογική έμπνευση για εκσυγχρονιστικές κινητοποιήσεις και οδήγησαν στην άνοδο του εθνικισμού³⁸. Η αυτοκρατορία είχε πλέον εξελιχθεί σε ένα τουρκοαραβικό κράτος και η κυριαρχία του τουρκικού στοιχείου στη διοίκηση διατάρασσε την ισορροπία μεταξύ Τούρκων και Αράβων³⁹. Οι αρχές του αραβικού εθνικισμού και η αφύπνιση της εθνικής συνείδησης, που επηρέασαν την περιοχή της Μέσης Ανατολής, καταγράφονται στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα ως απάντηση στην Οθωμανική κυριαρχία⁴⁰. Την εποχή αυτή οι Άραβες

³⁵ Στο ίδιο, σελ.333

³⁶ Albert Hourani, *Η Ιστορία του...*, ο.π., σελ.133-134

³⁷ Κατά τον Erik Zürcher στο Erik Zürcher, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, μτφρ. Βαγγέλης Κεχριώτης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σελ.71 δεν είναι σαφές το ποια ήταν η ιδεολογική επίδραση της Γαλλικής Επανάστασης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ βλέπει στην σελ.117 μόνο την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων για μεταρρυθμίσεις ως κύριο μέσο προώθησης των δυτικών αντιλήψεων.

³⁸ Bernard Lewis, *Τι πήγε Στραβά...*, ο.π., σελ.156

³⁹ Albert Hourani, *Η Ιστορία του...*, ο.π., σελ.426

⁴⁰ Hasan Kayali, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, University of California Press, London 1997, σελ.5

αποδίδουν τα προβλήματα τους στους κυβερνήτες Οθωμανούς. Η ελευθερία και η ισότητα, ως έννοιες, προσπέρασαν τις έως τότε κρατούσες αντιλήψεις και απέκτησαν την δυτική έννοια της εθνικής αυτοδιάθεσης, με βάση το έθνος, τη γλώσσα και την εδαφική οντότητα⁴¹. Οι μεταρρυθμίσεις του 18^{ου} αιώνα, από πλευράς Οθωμανών, λειτούργησαν αντίστροφα και αντί να πετύχουν το στόχο τους, που ήταν η συσπείρωση του λαού γύρω από το Οθωμανικό Έθνος, έφεραν στην επιφάνεια εντονότερες αποκλίσεις⁴². Με την άνοδο των Νεότουρκων στην εξουσία υπήρξαν ελπίδες για αλλαγή⁴³ αλλά η συγκεντρωτική διοίκηση που εφάρμοσαν στη Μέση Ανατολή έφερε νέες αντιδράσεις στην περιοχή. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Π.Π. ο αραβικός εθνικισμός βρέθηκε σε έξαρση και εξεγέρσεις σε Βηρυτό και Δαμασκό και Αίγυπτο. Το τέλος του πολέμου και η ήττα των Οθωμανών τους ανάγκασε να υποχωρήσουν στην Ανατολία μετά από τέσσερις αιώνες κυριαρχίας στη Μέση Ανατολή. Η Συμφωνία Σάικς-Πικό και η Συνθήκη της Λωζάνης επικύρωσαν το νέο status quo στην περιοχή.

2.3.2 1923 - 2001

Η άνοδος των Κεμαλιστών στην εξουσία και η κατάργηση του Χαλιφάτου σηματοδοτεί μια νέα εποχή στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, όπου παρατηρείται ο συμβιβασμός με την απώλεια εδαφών της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁴ και οι αξιώσεις για συγκεκριμένες μόνο περιοχές, οι οποίες περιέρχονταν στον Εθνικό Όρκο (*Misâk-ı Milli*)⁴⁵. Τα κύρια θέματα που θα απασχολήσουν την εξωτερική πολιτική της Άγκυρας στη Μέση Ανατολή θα είναι η υπονόμευση οποιασδήποτε προοπτικής ενοποίησης των Αράβων⁴⁶, η ανάκτηση της περιοχής της Μοσούλης (Ιράκ)⁴⁷, και η ανάκτηση της περιοχής της Αλεξανδρέττας (Συρία)⁴⁸, την οποία και θα προσαρτήσει το 1939⁴⁹.

⁴¹ Bernard Lewis, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας: Τόμος Ι Τα στάδια της ανάδυσης*, μτφρ. Στέφανος Παπαγεωργίου, Παπαζήση, Αθήνα 2001, σελ.144-145

⁴² Hamit Bozarslan, *Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας: Από την επανάσταση των Νεότουρκων μέχρι σήμερα*, μτφρ. Μάρθα Οικονόμου, Σαββάλας, Αθήνα 2008, σελ.14

⁴³ Feroz, Ahmad, *The Young Turks and the Ottoman Nationalities Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Arabs, 1908–1918*, The University of Utah Press, Utah 2014, σελ.113

⁴⁴ Soner Cagaptay, *Η Αυτοκρατορία...*, ο.π., σελ.88

⁴⁵ William Hale, *Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000*, μτφρ. Ρόζα Βασιλάκη και Σοφία Σφυρόερα, Πεδίο, Αθήνα 2016, σελ.75

⁴⁶ Frank Weber, *Ο Επιτήδειος Ουδέτερος*, μτφρ. Εύη Νάτσιου, Θετίλη, Αθήνα 1993, σελ.283

⁴⁷ Νεοκλής Σαρρής, *Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία: Η άνοδος της στρατογραφειοκρατίας (1923-1950)*, Γόρδιος, Αθήνα 1992, σελ.177-178

⁴⁸ Στο ίδιο, σελ.179-181

⁴⁹ Μάνος Καραγιάννης, *Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο*, Παπαζήση, Αθήνα 2015, σελ.32

Το τέλος του Β΄ ΠΠ θα βρει την Άγκυρα με την πλευρά των νικητών ενώ στη Μέση Ανατολή θα υπάρξει ανεξαρτητοποίηση από τις Γαλλο-Βρετανικές εντολές και η ανακήρυξη του κράτους του Ισραήλ το 1948. Ο Αντνάν Μεντερές θα καταφέρει να εισάγει την Τουρκία στη Βορειοατλαντική Συμμαχία, στην οποία θα προσφέρει αφενός έναν σημαντικό αμυντικό ρόλο στη Μέση Ανατολή και αφετέρου μια προέκταση της συμμαχίας στο μαλακό υπογάστριο της ΕΣΣΔ⁵⁰. Προσέτι, στην Τουρκία θα ανατεθεί η εμπόδιση της Σοβιετικής επιρροής στη Μέση Ανατολή, προκαλώντας τις έντονες αντιδράσεις των παναραβιστών και του Μπααθικού καθεστώτος, το οποίο ήταν φίλα προσκείμενο στη Μόσχα⁵¹. Η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ και η οικονομική κρίση, από την άνοδο των τιμών του πετρελαίου, της δεκαετίας του 1970 θα οδηγήσει στην προσέγγιση με τα αραβικά κράτη και θα επισφραγιστεί με τη διεθνιστική πολιτική του Τουργκούτ Οζάλ τη δεκαετία του 1980⁵². Ο Οζάλ, μέσω διμερών συμφωνιών θα επιτύχει μια ευρεία, άνευ προηγουμένου, συνεργασία με τα αυταρχικά καθεστώτα της Μέσης Ανατολής⁵³. Εξαίρεση στην νέα εποχή θα αποτελέσει η εξουσιοδότηση για χρησιμοποίηση των τουρκικών βάσεων από τους Νατοϊκούς εναντίον του Ιράκ, κατά τον πόλεμο του Κουβέιτ. Από το 1994 κι έπειτα θα υπάρξει μια θεαματική βελτίωση στις σχέσεις Άγκυρας-Τελ Αβίβ η οποία θα επιστεγαστεί το 1996 με τη συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας των δύο μερών⁵⁴.

2.3.3 Η εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή 2002-2010

Η εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης Ερντογάν, κατά την πρώτη δεκαετία διακυβέρνησης της θα επηρεαστεί βαθύτατα από το «Στρατηγικό Βάθος» και τα «μηδενικά προβλήματα» του Αχμέτ Νταβούτογλου⁵⁵. Σχετικά με τη Μέση Ανατολή ο Νταβούτογλου θα αναφέρει πως «η Τουρκία είχε ευθύνη να συνεργαστεί ενεργά με τα μουσουλμανικά κράτη στην περιοχή»⁵⁶. Στην περιοχή διακρίνει τρεις παράγοντες οι οποίοι την διακρίνουν και επιβάλουν την ενεργή συνεργασία της Τουρκίας: πρώτον, το γεωπολιτικό παράγοντα αναφέροντας συγκεκριμένα πως «Η Μέση Ανατολή αποτελεί

⁵⁰ William Hale, *Τουρκική...*, ο.π., σελ.159-160

⁵¹ Kemal Kirisci, «Το Μέλλον της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής Σχετικά με τη Μέση Ανατολή», στο ΕΛΙΑΜΕΠ, *Η Σύγχρονη Τουρκία: Κοινωνία, οικονομία και εξωτερική πολιτική*, επιμ. Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, Παπαζήση, Αθήνα 2002, σελ.451

⁵² Gilles Kepel, *Τζιχάντ ο Ιερός Πόλεμος*, μτφρ. Ελένη Τσερεζόλε, Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σελ.509-510

⁵³ Κωνσταντίνος Φύλης, *Τουρκία, Ισλάμ, Ερντογάν*, 3^η Έκδοση, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2017, σελ.38

⁵⁴ Kemal Kirisci, «Το Μέλλον...», ο.π., σελ.456

⁵⁵ Soner Cagaptay, *Η Αυτοκρατορία...*, ο.π., σελ.75

⁵⁶ Στο ίδιο, σελ.76

την περιοχή-κλειδί του ανοίγματος προς την Αφροευρασιατική ήπειρο»⁵⁷, δεύτερον τον ιστορικό-γεωπολιτισμικό παράγοντα όπου συνδετικός κρίκος είναι η κοινή ιστορία και το ισλάμ ενώ διάσπαση προκαλεί άνοδος του εθνικισμού και η δημιουργία του κράτους του Ισραήλ, και τρίτον ο γεωοικονομικός παράγοντας σύμφωνα με τον οποίο η Μέση Ανατολή συνιστά σταυροδρόμι εμπορικών δρόμων Ευρώπης-Ασίας-Αφρικής, βασίζεται οικονομικά στον ορυκτό πλούτο και διακρίνει το ολόένα και αυξανόμενης σημασίας ζήτημα των υδάτινων πηγών⁵⁸.

Το κλειδί για την αύξηση της τουρκικής επιρροής ήταν η επίρρωση της «ήπιας ισχύος» προς τα κράτη της Μέσης Ανατολής, η οποία, όπως προαναφέραμε, είχε ήδη κάνει την εκκίνηση της από την δεκαετία του 1970. Ως ήπια ισχύς ενός κράτους σε ένα άλλο ορίζεται «το να κάνεις τους άλλους να θέλουν αυτό που εσύ θέλεις»⁵⁹, εκδηλώνεται μακροπρόθεσμα, δίνοντας έμφαση στην επιρροή κυρίως μέσω της συνέργειας, της πειθούς, της κουλτούρας, της διπλωματίας και γενικά της ικανότητας να ασκείς έλξη με απώτερο στόχο τον επηρεασμό της συμπεριφοράς του άλλου κράτους. Η ευημερία της τουρκικής οικονομίας, κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, έδωσε τα εχέγγυα για την ενδυνάμωση της τουρκικής ήπιας ισχύος στην Μέση Ανατολή μέσω της προώθησης της επιχειρηματικότητας, της αύξησης των εξαγωγών, της εξαγωγής τηλεοπτικών προγραμμάτων στις αραβικές χώρες, της ανάπτυξης του εθνικού αερομεταφορέα *Turkish Airlines*, παράλληλα με τη διπλωματική προσέγγιση και τη σφυρηλάτηση ισχυρών διπλωματικών δεσμών με τα κράτη της Μέσης Ανατολής⁶⁰. Η ανάληψη της θέσης του Γενικού Γραμματέα του Οργανισμού Ισλαμικής Συνεργασίας (OIC) από την Τουρκία, και συγκεκριμένα τον *Eklemeddin Ihsanoglu*⁶¹, την περίοδο 2005-2013 ενίσχυσε τον ηγετικό ρόλο στον μουσουλμανικό κόσμο που οραματίστηκαν ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν κι ο Αχμέτ Νταβούτογλου.

2.3.4 Η ρήξη με το Ισραήλ

Η κυβέρνηση Ερντογάν με την άνοδο της στην εξουσία διατήρησε και προσπάθησε να ενισχύσει τις σχέσεις της με το Τελ Αβίβ. Η πολιτική που ακολούθησε όμως,

⁵⁷ Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό...*, ο.π., σελ.489

⁵⁸ Στο ίδιο, σελ.504

⁵⁹ Κρίστοφερ Χιλ, *Η Εξωτερική Πολιτική τον 21^ο Αιώνα*, μτφρ. Π.Σουλτάνης και Γ.Κυριακόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2018, σελ.205

⁶⁰ Soner Cagaptay, *Η Αυτοκρατορία...*, ο.π., σελ.92-96

⁶¹ Organisation Of Islamic Cooperation, “General Secretariat”, https://www.oic-oci.org/page/?p_id=38&p_ref=14&lan=en, [τ.π.01/11/2021]

βασιζόμενη στην ισλαμική ατζέντα την οποία με αργά και σταθερά βήματα αποκάλυπτε, αποδείχθηκε διπρόσωπη. Η παράλληλη προσέγγιση με την αναγνωρισμένη ως τρομοκρατική οργάνωση Χαμάς, από το Ισραήλ αλλά και την πλειονότητα των Δυτικών κρατών, δεν άργησε να φέρει τη ρήξη ανάμεσα στα δύο κράτη. Μέσω δηλώσεων αξιωματούχων του ΑΚΡ αλλά και του ίδιου του Ερντογάν προς υπεράσπιση της Χαμάς και άσκησης σφοδρής κριτικής προς το Ισραήλ, αλλά και η επίσκεψη των Ερντογάν και Γκιουλ στα παλαιστινιακά εδάφη το 2005, είχαν αρχίσει να προδιαγράφουν το μέλλον των σχέσεων των δύο πάλαι ποτέ στενών συνεργατών. Η αφορμή για τη ρήξη δόθηκε στις 31 Μαΐου 2010, όταν το επιβατικό πλοίο *Mavi Marmara*, μέρος ενός στολίσκου με Τούρκους ακτιβιστές που μετέφερε ανθρωπιστική βοήθεια στη Γάζα, προσπάθησε να σπάσει τον ισραηλινό ναυτικό αποκλεισμό στη Λωρίδα της Γάζας. Η αντίδραση του Τελ Αβίβ ήταν η έφοδος Ισραηλινών κομάντος στο κατάστρωμα του πλοίου με αποτέλεσμα το θάνατο δέκα ακτιβιστών⁶² και τη σύλληψη περίπου 700 ακτιβιστών. Το συνολικό αποτέλεσμα στις σχέσεις Άγκυρας – Τελ Αβίβ ήταν η πλήρης υποβάθμιση τους οι οποίες, παρά τις όποιες προσπάθειες, έως και σήμερα δεν έχουν ανακάμψει πλήρως⁶³.

2.4 Η Αραβική Άνοιξη

Οι αραβικές εξεγέρσεις-επαναστάσεις, στις οποίες δόθηκε η επωνυμία «Αραβική Άνοιξη» λόγω της προσδοκίας των λαών των αραβικών κρατών για εκδημοκρατισμό, ξεκίνησαν το Δεκέμβριο του 2010 στην Τυνησία. Ο διαπληκτισμός του Τάρεκ Μπουαζίζι, στην πόλη Σίντι Μπουζίντ της Τυνησίας, με τη δημοτική αστυνομία θα τον οδηγήσει στην αυτοπυρπόληση του, υποκύπτοντας λίγες ημέρες μετά από τα εγκαύματα του⁶⁴. Το γεγονός αυτό θα οδηγήσει στο ξέσπασμα μαζικών εξεγέρσεων οι οποίες θα διαπεράσουν τα σύνορα της χώρας και θα εξαπλωθούν έως το Μπαχρέιν⁶⁵.

Οι επαναστάσεις θα χαρακτηριστούν από μια στρατηγική λαϊκής εξέγερσης με μαζικές κινητοποιήσεις σε κεντρικά σημεία μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης

⁶² Isabel Kershner and Tim Arango, “Israel and Turkey Agree to Restore Diplomatic Ties”, *The New York Times*, 17 December 2015 <https://www.nytimes.com/2015/12/18/world/middleeast/israel-turkey-mavi-marmara-gaza.html>, [τ.π.2/11/2021]

⁶³ Soner Cagaptay, *Η Αυτοκρατορία...*, ο.π., σελ.139-140

⁶⁴ Μαίρη Χριστοδούλου, «Το Θρησκευτικό-Ιδεολογικό Μωσαϊκό στις Χώρες της Μέσης Ανατολής», Στο *Αραβική Άνοιξη*, Εταιρεία Σπουδών ΝΠ&ΓΠ, Αθήνα 2013, σελ.27

⁶⁵ Ιωάννης-Αλέξιος Ζέππος, «Αραβική Άνοιξη Ελπίδες και Φόβοι», Στο *Αραβική Άνοιξη*, Εταιρεία Σπουδών ΝΠ&ΓΠ, Αθήνα 2013, σελ.63

ενάντια στα αυταρχικά καθεστώτα. Τα βαθιά αίτια που οδήγησαν τους λαούς των κρατών στην Αραβική Άνοιξη ανάγονται κυρίως στη διαφθορά και την κατάχρηση εξουσίας των αυταρχικών καθεστώτων, στην αύξηση της ανεργίας στους νέους, στην άνοδο των τιμών του ορυκτού πλούτου και στην άνοδο των τιμών των τροφίμων και ειδών βασικών αναγκών⁶⁶. Τα ισλαμιστικά κόμματα, τα οποία ως επί το πλείστο συνδέονταν με τη Μουσουλμανική Αδελφότητα, οικειοποιήθηκαν τις αναταραχές, με σκοπό να επωφεληθούν από αυτές ενάντια στα έως τότε πανίσχυρα αυταρχικά καθεστώτα. Εξέχοντα ρόλο διαδραμάτισε το καταριανό δορυφορικό κανάλι *Al-Jazeera*, το οποίο λειτουργεί με κρατική χρηματοδότηση, προβάλλοντας τα γεγονότα επί εικοσιτετράωρου βάσεως και προωθώντας τους Αδελφούς Μουσουλμάνους⁶⁷. Κατά τον *Gilles Kepel* η ανάμειξη της Μουσουλμανικής Αδελφότητας προωθήθηκε από τον άξονα Κατάρ-Τουρκίας με τη συναίνεση της Ουάσιγκτον⁶⁸. Ωστόσο αποδείχθηκε λάθος η στρατηγική η οποία θεωρούσε όλα τα αραβικά κράτη ομοιογενή και άρα ένα επαναστατικό υπόδειγμα θα ήταν ταιριαστό στο καθένα από αυτά.

Ο αντίκτυπος των επαναστατικών κινημάτων μπορεί να διακριθεί σε τρεις κατηγορίες επηρεαζόμενα από τρία μέρη, τον άξονα Τουρκίας-Κατάρ, το συνασπισμό Σαουδικής Αραβίας-Αιγύπτου-ΗΑΕ και το Ιράν. Στην πρώτη κατηγορία συγκαταλέγονται τα κράτη τα οποία με πολιτικά, οικονομικά και σε ορισμένες περιπτώσεις στρατιωτικά μέσα θα καταφέρουν να καταστείλουν τις εξεγέρσεις όπως η Σαουδική Αραβία, τα ΗΑΕ, η Ιορδανία, το Κουβέιτ, η Αλγερία, το Ομάν, ο Λίβανος και το Κατάρ. Στην δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται τα κράτη στα οποία ολοκληρώθηκε η επαναστατική διαδικασία με ταχεία ανατροπή των προηγούμενων καθεστώτων όπως η Τυνησία, η Αίγυπτος και η Λιβύη, κυρίως λόγω της σχετικής εθνικο-θρησκευτικής τους ομοιογένειας⁶⁹. Τέλος, στην τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται τα κράτη τα οποία χαρακτηρίζονται από έντονο πολιτικο-θρησκευτικό κατακερματισμό όπως η Συρία, η Υεμένη και το Μπαχρέιν, όπου η επανάσταση μετεξελίχθηκε σε θρησκευτική διαμάχη δια αντιπροσώπων.

⁶⁶ Κωστής Αιλιανός, «Αραβική «Άνοιξη»», Στο *Αραβική Άνοιξη*, Εταιρεία Σπουδών ΝΠ&ΓΠ, Αθήνα 2013, σελ.35-36; Gilles Kepel, *Έξοδος από το Χάος: Κρίση στη Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή*, μτφρ. Αριστέα Κομνηνέλλη, Κλειδάριθμος, Αθήνα 2020, σελ.165-167

⁶⁷ Gilles Kepel, *Έξοδος...*, ο.π., σελ.158

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ.158

⁶⁹ Στο ίδιο, σελ.168

2.4.1 Η Αίγυπτος

Η μοναδική χώρα, από αυτές που ασκούν πολιτική και θρησκευτική επιρροή στον αραβικό κόσμο, στην οποία ολοκληρώθηκε η επαναστατική διαδικασία ήταν η Αίγυπτος. Μετά τις μαζικές εξεγέρσεις, με σημείο αναφοράς την πλατεία Ταχρίρ του Καΐρου, οι επαναστάτες κατάφεραν την πτώση του καθεστώτος Μουμπάρακ. Οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι οι οποίοι ήταν έως τότε το μακροβιότερο αντιπολιτευτικό κόμμα αναδύονται ως η ισχυρότερη πολιτική οργάνωση της χώρας. Το δίλλημα που θα τεθεί στις εκλογές του 2012 για τους κοσμικούς Αιγυπτίους θα είναι να επιλέξουν ανάμεσα σε έναν εκπρόσωπο του πρώην καθεστώτος, τον Άχμεντ Σαφίκ, και στον εκπρόσωπο της Μουσουλμανικής Αδελφότητας Μοχάμεντ Μόρσι. Ο Μόρσι θα κερδίσει οριακά τις εκλογές φέρνοντας προσδοκίες αλλαγής και εκδημοκρατισμού στον αιγυπτιακό λαό οι οποίες όμως θα εξαλειφθούν πολύ σύντομα.

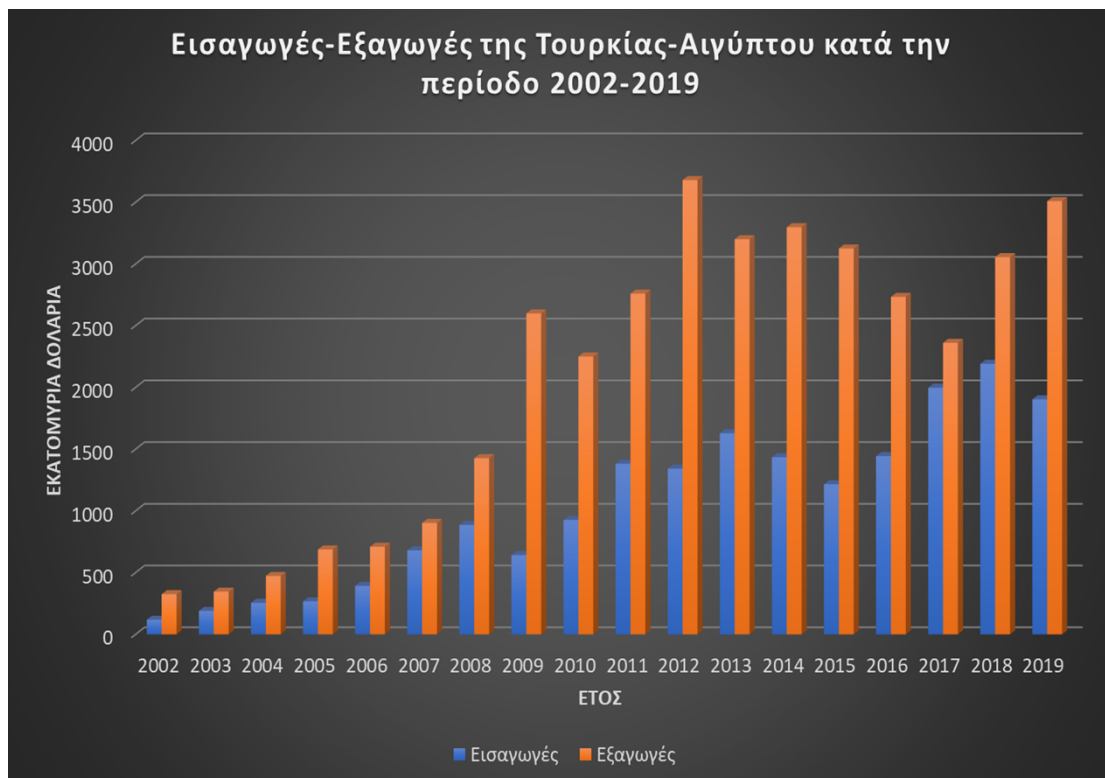
Ο Ερντογάν, υποστηρικτής της Αδελφότητας, παρότι αρχικά κράτησε μια φαινομενικά ουδέτερη και επιφυλακτική στάση προς τις αραβικές εξεγέρσεις υποστηρίζοντας την ανάγκη για μεταρρυθμίσεις και εκδημοκρατισμό των αραβικών κρατών με ειρηνικές διαδικασίες, χαιρέτησε την άνοδο της στην εξουσία της Αιγύπτου, στην οποία έβλεπε πλέον ένα νέο «αδελφικό» σύμμαχο⁷⁰. Σε επίσκεψη του στο Κάιρο αποκάλυψε το όραμα του για μια τουρκοαιγυπτιακή συμμαχία, πρόσφερε δάνειο ύψους 2 δις Δολαρίων στην κυβέρνηση Μόρσι ενώ οι δύο χώρες πραγματοποίησαν κοινή ναυτική άσκηση στη Μεσόγειο με την ονομασία “Sea of Friendship”⁷¹. Ωστόσο, ο απολυταρχισμός με αντιφιλελεύθερες και ισλαμιστικές τάσεις⁷² με τον οποίο προσπάθησε να διοικήσει ο Μόρσι έφερε έντονη δυσαρέσκεια στην αιγυπτιακή κοινωνία. Η προεδρία του κράτησε μόλις έναν χρόνο. Το κίνημα Ταμάραντ (εξέγερση) από κοινού με τον αιγυπτιακό στρατό ανέτρεψαν πραξικοπηματικά ο οποίος συλλαμβάνεται από κοινού με πολλούς κορυφαίους αξιωματούχους. Οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι τέθηκαν εκτός νόμου και παρά τις προσπάθειες τους να επαναλάβουν τη στρατηγική της Αραβικής Άνοιξης, με την κατάληψη κεντρικών σημείων από υποστηρικτές τους, θα κατάφεραν να εισπράξουν την ανταπόκριση της ευρύτερης

⁷⁰ Soner Cagaptay, *Η Αυτοκρατορία...*, ο.π., σελ.143-146

⁷¹ Nicholas Danford, “A Mediterranean Duel: Erdogan, Sisi and the Fate of Egyptian-Turkish Relations”, *ELIAMEP*, Policy Paper #53/2021, 29/01/21, <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2021/01/Policy-paper-53-Danforth.pdf>, [τ.π.03/11/21]

⁷² Eugene Rogan, *Οι Άραβες...*, ο.π., σελ.658

κοινωνίας η οποία αφενός είχε απογοητευτεί από την πολιτική τους και αφετέρου επιθυμούσε την ομαλοποίηση της κατάστασης μετά από δύο χρόνια αναταραχών⁷³. Οι δυνάμεις ασφαλείας κατέστειλαν βίαια τις συγκεντρώσεις με απολογισμό περίπου χίλιους νεκρούς και χιλιάδες συλλήψεις μελών της οργάνωσης. Ο Μωχάμεντ Μόρσι καταδικάστηκε για εσχάτη προδοσία με την κατηγορία της κατασκοπίας υπέρ του Κατάρ και της Χαμάς⁷⁴. Με τις εκλογές στις οποίες προχώρησε ο επικεφαλής του πραξικοπήματος στρατηγός Αμπντέλ Φατάχ ελ-Σίσι το Μάιο του 2014 ολοκληρώθηκε η επανάσταση στην Αίγυπτο. Η Τουρκία αντέδρασε έντονα στις εξελίξεις καταγγέλλοντας το πραξικόπημα, κατηγορώντας παράλληλα την Ουάσιγκτον για εμπλοκή της σε αυτό, μη αναγνωρίζοντας την νέα κατάσταση στην Αίγυπτο, γεγονός που οδήγησε στην υποβάθμιση των σχέσεων των δύο χωρών⁷⁵.

Γράφημα 1 Εισαγωγές-Εξαγωγές της Τουρκίας-Αιγύπτου κατά την περίοδο 2002-2019⁷⁶

⁷³ Στο ίδιο, σελ.659-660

⁷⁴ Κυριάκος Νικολάου-Πατραγάς, *Η «Αραβική Άνοιξις» από τον Μουμπάρακ εις τον Σίσι, Λειμών*, Αθήνα 2017, σελ.256

⁷⁵ Soner Cagaptay, *Η Αυτοκρατορία...*, ο.π., σελ.146

⁷⁶ <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>, [τ.π.21/11/21]

Κεφάλαιο τρίτο: Έτος 2016, η εσωτερική κατάσταση και τα νέα δεδομένα

3.1 Εισαγωγή

Το 2016 θα αποτελέσει ένα έτος επαναπροσδιορισμού της εξωτερικής πολιτικής της ήπιας ισχύος και γενικά της υψηλής στρατηγικής της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή. Αφενός οι επιπτώσεις της Αραβικής Άνοιξης και αφετέρου ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων (ο οποίος αναλύεται στο τέταρτο κεφάλαιο) στην περιοχή έφεραν την Άγκυρα σε μια κατάσταση, η οποία έχρηζε άμεσης δραστηριοποίησης, ιδιαιτέρου χειρισμού και επαναπροσέγγισης των στόχων και μέσων για την υψηλή στρατηγική που θα έπρεπε να ακολουθήσει.

Η εσωτερική νομιμοποίηση, η οποία αποτελεί την βάση για την άσκηση ουσιώδους εξωτερικής πολιτικής, είχε κλονιστεί από τις εσωτερικές διαμάχες με το κίνημα Γκιουλέν, τους Κούρδους και τους Κεμαλιστές με αποκορύφωμα την απόπειρα πραξικοπήματος, ενώ η σκόπιμη μη ενεργή εμπλοκή των ΗΠΑ στην Συρία, η αποτυχία της ανατροπής του καθεστώτος Άσαντ, η εμπλοκή της Ρωσίας και η ολική υποβάθμιση των σχέσεων τους μετά την κατάρριψη του ρωσικού μαχητικού το 2015, καθώς και ο εξοπλισμός των κουρδικών πληθυσμών σε Συρία και Ιράκ για την αντιμετώπιση του ISIS έκανε επιτακτική την άμεση λήψη νέων μέτρων.

3.2 Τουρκία: Εσωτερική πολιτική

Για την ανάλυση της εσωτερικής πολιτικής της Τουρκίας κρίνεται αναγκαίο να γίνει μια πιο λεπτομερής ανάλυση των κοινωνικών της χαρακτηριστικών, των προκλήσεων που αντιμετώπισε στο εσωτερικό της, την προσαρμογή του πολιτικού συστήματος πάνω σε αυτές και την οικονομία της χώρας.

3.2.1 Κοινωνικά χαρακτηριστικά

Σύμφωνα με τον Αχμέτ Ινσέλ, η τουρκική κοινωνία διέπεται από τρία μεγάλα κοινωνικά ρήγματα τα οποία τη διαιρούν σε μεγάλο βαθμό και αυτά είναι: το

εθνοτικογλωσσικό, το δογματικό και το κοινωνικοπολιτισμικό⁷⁷. Το εθνοτικογλωσσικό ρήγμα συναντάται κυρίως μεταξύ Τούρκων και Κούρδων. Οι Κούρδοι αποτελούν τη μεγαλύτερη εθνοτικογλωσσική μειονότητα με ποσοστό 15-20% επί του συνολικού πληθυσμού, η μεγαλύτερη συσπείρωση του πληθυσμού βρίσκεται τη Νοντιοανατολική Τουρκία, η πλειοψηφία τους είναι Σουνίτες ενώ ένα σημαντικό μέρος τους είναι Αλεβίτες⁷⁸. Πολιτικά είναι συσπειρωμένοι στο Λαϊκό Δημοκρατικό Κόμμα παρουσιάζοντας διαχρονικά αυτονομιστικές τάσεις⁷⁹. Το δογματικό κοινωνικό ρήγμα συναντάται ανάμεσα στους Σουνίτες μουσουλμάνους και στους Αλεβίτες. Ο Αλεβισμός δεν είναι επίσημα αναγνωρισμένη θρησκεία και συναντάται σε ποσοστό από 10 έως 40% του συνολικού πληθυσμού, ενώ πρόσφατες έρευνες τον ανάγουν σε 20-25 εκατομμύρια των κατοίκων, περιλαμβάνοντας Τούρκους, Κούρδους, Άραβες και Αζέρους⁸⁰. Αξίζει εδώ να επισημάνουμε την ύπαρξη «μυστικών ισλαμιστικών ταγμάτων» με κυριότερα το τάγμα των Νουρτζού, από το οποίο προέρχονται «οι πιστοί του Φετουλάχ Γκιουλέν»⁸¹, το τάγμα των Ναξιμπεντή και το τάγμα των Μπεκτασή. Το κοινωνικοπολιτικό ρήγμα συναντάται μεταξύ των συντηρητικών και των εκσυγχρονιστών, το οποίο αφορά κυρίως τον τρόπο ζωής. Οι συντηρητικοί αποτελούν περίπου το 65% του πληθυσμού οι οποίοι βρίσκονται κυρίως στην Ανατολία (ισλαμιστές, λαϊκιστές και αυταρχικοί), ενώ οι εκσυγχρονιστές περίπου το 35% εγκατεστημένοι στα μεγάλα αστικά κέντρα και στα Μικρασιατικά παράλια (κοσμικοί, φιλελεύθεροι)⁸².

3.2.2 Το πραξικόπημα του 2016

Το πραξικόπημα του 2016 θα αποτελέσει, ίσως, την εντονότερη και ενεργητικότερη κίνηση των αντιπάλων του ΑΚΡ. Τη 15^η Ιουλίου του 2016 ο Ερντογάν ήρθε αντιμέτωπος με ένα γεγονός το οποίο έμελλε να στιγματίσει τη σύγχρονη πολιτική ζωή της χώρας. Δυνάμεις του στρατού και της χωροφυλακής αποπειράθηκαν με τη βία να

⁷⁷ Αχμέτ Ινσέλ, *Η Νέα Τουρκία του Ερντογάν: Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, μτφρ. Ρίτα Κολαίτη, Διάμετρος, Αθήνα 2017, σελ.19

⁷⁸ “Minorities and indigenous peoples in Turkey: Kurds”, *Minorityrights*, June 2018, <https://minorityrights.org/minorities/kurds-2/>, [τ.π.4/11/21]

⁷⁹ Νίκος Στέλγιας, *Η Ανελεύθερη Τουρκική Δημοκρατία: Η ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού στην Τουρκία της δεξιάς και των πραξοκοπημάτων του 21^{ου} αιώνα*, Παπαζήση, Αθήνα 2017, σελ.148-150

⁸⁰ “Minorities and indigenous peoples in Turkey: Alevi”, *Minorityrights*, June 2018, <https://minorityrights.org/minorities/alevis/>, [τ.π.4/11/21]

⁸¹ Ιωάννης Μάζης, *Μυστικιστικά Ισλαμιστικά Τάγματα: Ο Μικρασιατικός χώρος*, Παπαζήση, Αθήνα 2013, σελ.203-204

⁸² Κωνσταντίνος Φύλης, *Τουρκία...*, ο.π., σελ.20

ανατρέψουν την κυβέρνηση και να δολοφονήσουν τον Τούρκο πρόεδρο. Μετά την αναχαίτηση του πραξικοπήματος ο Ερντογάν εργαλειοποιώντας την παρούσα κατάσταση προχώρησε σε άμεσες εκκαθαρίσεις ενάντια στο κίνημα Γκιουλέν και Κεμαλιστών, στο στράτευμα, στα σώματα ασφαλείας και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα⁸³.

Τα αίτια που οδήγησαν στην απόπειρα πραξικοπήματος θα πρέπει να αναζητηθούν στην ολοένα και αυταρχικότερη διακυβέρνηση και στην όξυνση των εσωτερικών συγκρούσεων κατά την περίοδο διακυβέρνησης από τον Ερντογάν. Το ΑΚΡ ανήλθε στην εξουσία ως ένα κόμμα συναινετικό και δημοκρατικό με ισλαμικό χαρακτήρα. Παρότι όμως η εικόνα που ήθελε να προβάλει προς το εξωτερικό ήταν η συναίνεση, στο εσωτερικό απέβλεπε στην εκκαθάριση των αντιπάλων του. Η συνταγματική τροποποίηση του 2007 η οποία συμπεριλάμβανε την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας με καθολική ψηφοφορία, και η εκλογή του Αμπντουλάχ Γκιουλ στη θέση του Προέδρου, έφερε έντονες αντιδράσεις των Κεμαλιστών για απόπειρα υπονόμευσης της κοσμικότητας του κράτους. Οι διώξεις με βάση τις υποθέσεις Εργκενεκόν και Βαριοπούλα, οι παρεμβάσεις στα ΜΜΕ⁸⁴ και η προώθηση της ισλαμικής ατζέντας, κυρίως η επαναφορά της χρήσης μαντίλας στα πανεπιστήμια και ποτοαπαγόρευση, θα εντείνουν τη σύγκρουση. Οι διαδηλώσεις στο πάρκο Γκεζί, τον Μάιο του 2013, θα λάβουν χαρακτήρα αμφισβήτησης του απολυταρχισμού διακυβέρνησης⁸⁵. Τον Δεκέμβριο του 2013 η ρήξη στις σχέσεις του Ερντογάν, με τον έως τότε στενό του σύμμαχο, Φετουλάχ Γκιουλέν για τον έλεγχο διαφθοράς μελών της κυβέρνησης και τον ευρύτερο ανταγωνισμό συμφερόντων των δύο πλευρών⁸⁶ θα φέρει ένα νέο κύμα διώξεων κατά των υποστηρικτών του. Οι οπαδοί του Γκιουλέν φέρεται να κατείχαν σημαντικές θέσεις στην αστυνομία και στη δικαιοσύνη⁸⁷, ενώ μετά την απομάκρυνση των Κεμαλιστών από το στράτευμα είχαν προωθήσει στις θέσεις αυτές

⁸³ Halil Karaveli, *Τουρκία - Μοντέλο αυταρχικού κράτους: Από τον Ατατούρκ στον Ερντογάν*, μτφρ. Εύη Μπαξεβάνη, Οξύ, Αθήνα, 2019, σελ.243-247

⁸⁴ Αχμέτ Ινσέλ, *Η Νέα Τουρκία...*, ο.π., σελ.169-171

⁸⁵ Στέλγιας, Νίκος, *Η Ανελεύθερη...*, ο.π., σελ.87

⁸⁶ Ahmet Erdi Öztürk, «Καθοριστικοί Παράγοντες Διαμόρφωσης της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής μετά το 2016: Στρατικοποίηση, Ισλάμ, Πολιτισμός και Ισχύς», 12 Μαρτίου 2021, *EAIAMEP*, <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2021/03/Policy-paper-58-Erdi-Ozturk-EL.pdf>, [τ.π.7/11/21]

⁸⁷ Halil Karaveli, *Τουρκία...*, ο.π., σελ.245

μέλη τους⁸⁸. Σε όλη την ανωτέρω κατάσταση θα πρέπει να προστεθούν επίσης οι διώξεις κατά των Κούρδων και οι τρομοκρατικές επιθέσεις στην Τουρκία, την ευθύνη των οποίων ανέλαβαν το PKK και το Daesh. Παρόλες τις ενδείξεις, δεν υπάρχουν σαφείς αποδείξεις αν πίσω από το αποτυχημένο πραξικόπημα βρίσκονταν ξεκάθαρα φανατικοί Κεμαλιστές ή Γκιουλενιστές.

Η αποτυχία του πραξικοπήματος εστιάζεται σε τρεις κυρίως παράγοντες⁸⁹. Στη μη εξουδετέρωση του αρχηγού της κυβέρνησης, στη μη στήριξη του πραξικοπήματος δια της ιεραρχίας διοικήσεως του στρατεύματος αλλά και των στρατιωτικών μέσων για την ενίσχυση των πραξικοπηματιών και τέλος, στον μη έλεγχο των ΜΜΕ από όπου και προήλθε η αντεπίθεση μέσω του ίδιου του Ερντογάν αλλά και των υποστηρικτών του. Το ΑΚΡ απέρριψε την ευθύνη της απόπειρας στο δίκτυο Γκιουλέν, ενώ ακόμη και σήμερα στελέχη του κατηγορούν τις ΗΠΑ για συμμετοχή στο σχεδιασμό του⁹⁰, κηρύττοντας τη χώρα σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης.

3.2.3 Το πολιτικό σύστημα

Με τις ανωτέρω εκκαθαρίσεις Κεμαλιστών, Γκιουλενιστών και Κούρδων ο Ερντογάν, κατόπιν της αποτυχημένης απόπειρας πραξικοπήματος, φαίνεται πιο ισχυρός από ποτέ. Η διατήρηση της εξουσίας στα χέρια του προϋπέθετε την αλλαγή του πολιτεύματος σε Προεδρική Δημοκρατία. Από το 2014 είχε αναλάβει τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, από όπου και ασκούσε «έμμεσα» την εξουσία μέσω του Πρωθυπουργού Αχμέτ Νταβούτογλου, εξαιτίας κανονιστικών διατάξεων του κόμματος του σύμφωνα με τις οποίες ο επικεφαλής του σχηματισμού έχει τη δυνατότητα να είναι υποψήφιος για το ίδιο αξίωμα μόνο για τρεις συνεχόμενες εκλογικές αναμετρήσεις⁹¹, τις οποίες και είχε εξαντλήσει. Το 2016 θα προχωρήσει στον κατακερματισμό της αντιπολίτευσης με τη φυλάκιση του ηγέτη του φιλοκουρδικού Κόμματος Δημοκρατίας των Λαών (HDP) γεγονός που επικρίθηκε σφοδρά από τον δυτικό κόσμο ως υπονόμηση της ίδιας

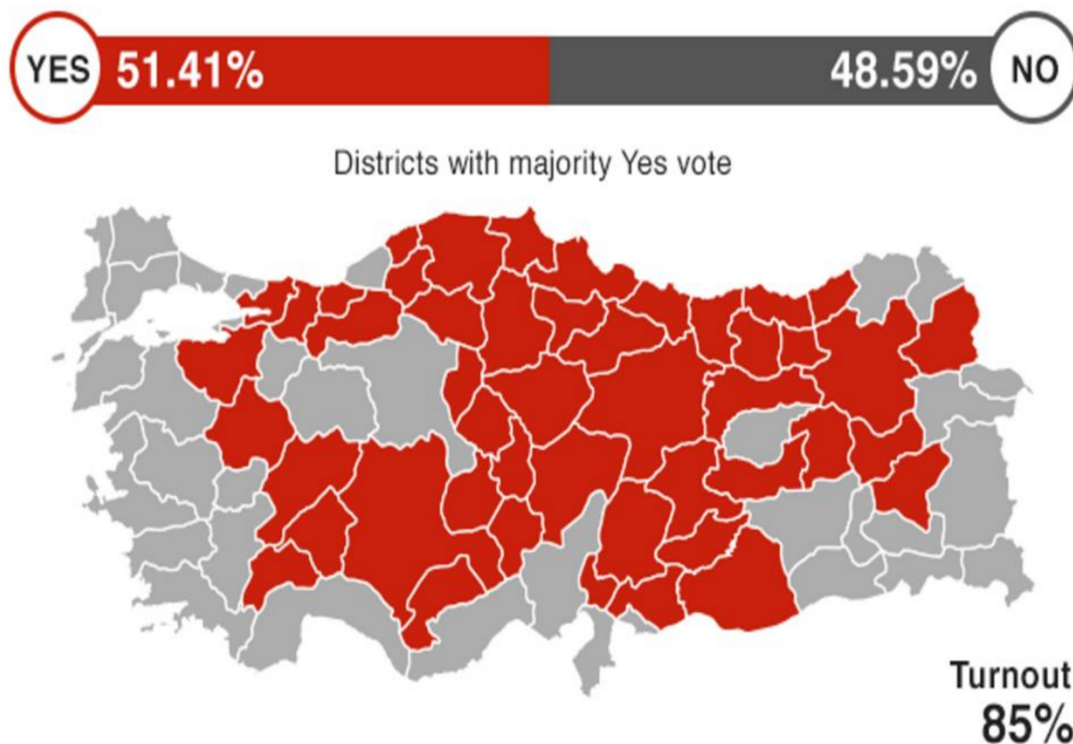
⁸⁸ Kadri Gürsel, “Turkey’s failed coup reveals ‘army within an army’”, *AL-MONITOR*, 22/7/2016, <https://www.al-monitor.com/originals/2016/07/turkey-coup-attempt-shows-army-within-army.html>, [τ.π.7/11/21]

⁸⁹ Edward Luttwak, “Why Turkey’s Coup d’État Failed”, 16/7/2016, *ForeignPolicy*, <https://foreignpolicy.com/2016/07/16/why-turkeys-coup-detat-failed-erdogan/>, [τ.π.8/11/21]

⁹⁰ Soner Cagaptay, Η Αυτοκρατορία..., ο.π., σελ.187; “Turkish minister says U.S. behind 2016 failed coup”, 4 February 2021, *REUTERS*, <https://www.reuters.com/article/turkey-security-usa-int-idUSKBN2A41NF>, [τ.π. 8/11/21]

⁹¹ Αχμέτ Ινσέλ, *Η Νέα Τουρκία...*, ο.π., σελ.182-184

της δημοκρατίας⁹². Με το συνταγματικό δημοψήφισμα της 16^{ης} Απριλίου 2017, το οποίο διεξάχθηκε εν μέσω της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης που προαναφέραμε, θα αλλάξει το πολίτευμα της χώρας από Κοινοβουλευτική Δημοκρατία σε Προεδρική Δημοκρατία, λαμβάνοντας ποσοστό 51,4%, συμμαχώντας με το ακροδεξιό Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (MHP) του Ντεβλέτ Μπαχσελί, έναντι 48,6% που έλαβε η αντιπολίτευση (Χάρτης 2). Η θέση του Πρωθυπουργού καταργείται, θεσπίζεται θέση Αντιπροέδρου και η εκτελεστική εξουσία κατά μεγάλο μέρος πάει στα χέρια του Προέδρου ο οποίος πλέον θα μπορεί να εκδίδει διατάγματα. Επίσης, ο αριθμός των βουλευτών αυξήθηκε από 550 σε 600 με τις κοινοβουλευτικές και προεδρικές εκλογές να γίνονται ανά 5 χρόνια αντί για 4 που ίσχυε. Ο Πρόεδρος έχει πλέον όριο δύο πενταετών θητειών αντί της επταετούς θητείας που ίσχυε⁹³.

Χάρτης 2 Αποτελέσματα δημοψηφίσματος 2017 ανά περιφέρεια⁹⁴

⁹² «Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπέρ της αποφυλάκισης του Σελαχατίν Ντεμιρτάς», *Έθνος*, 11/12/18, <https://www.iefimerida.gr/kosmos/toyrkia-ntemirtas-syllipsi-fylakisi-koyrdiko-komma>, [τ.π.8/11/21]

⁹³ Βασίλης Παπαγεωργίου, «Δημοψήφισμα στην Τουρκία: Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον», 22 Μαΐου 2017, *ΚΕΔΙΣΑ*, <https://kedisa.gr/%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%88%CE%AE%CF%86%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B5%CE%BB%CE%B8%CF%8C%CE%BD/>, [τ.π. 8/11/21]

⁹⁴ Αναδημοσίευση από: <https://www.bbc.com/news/world-europe-39619354>, [τ.π.18/11/21]

Σύμφωνα με τους John Lockel και Montesquieu για την επίτευξη της βέλτιστης διακυβέρνησης η οποία θα ανταποκρίνεται στη βούληση της κοινωνίας και θα λογοδοτεί σε αυτή, μέσω του συντάγματος, θα πρέπει να υπάρχει σαφής διάκριση των εξουσιών καθώς και σύστημα ελέγχου και ισορροπιών μεταξύ αυτών⁹⁵. Η κυβέρνηση Ερντογάν, πέρα από τον έλεγχο της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας, το 2010 προχώρησε σε σχέδιο συνταγματικής μεταρρύθμισης ως προς τον διορισμό μελών του Ανώτατου Συμβουλίου Δικαστών και Εισαγγελέων καθώς και του Συνταγματικού Δικαστηρίου⁹⁶, παρεμβαίνοντας στην ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας η οποία προβλεπόταν από το Σύνταγμα του 1982⁹⁷. Με την απομάκρυνση και δίωξη μελών του Δικαστικού Σώματος, μετά τη ρήξη των σχέσεων του με το κίνημα Γκιουλέν, θα επικριθεί έντονα από την ΕΕ⁹⁸. Με τη Συνταγματική μεταρρύθμιση του 2017 το Ανώτατο Συμβούλιο Δικαστικών και Εισαγγελέων μετονομάζεται σε Συμβούλιο Δικαστικών και Εισαγγελέων. Τα μέλη του από είκοσι τρία που ήταν γίνονται πλέον δεκατρία και από αυτά μία θέση καταλαμβάνει ο υπουργός Δικαιοσύνης, μία θέση ο υφυπουργός Δικαιοσύνης, τέσσερα μέλη τοποθετούνται μετά από απόφαση του προέδρου και τα υπόλοιπα επτά μετά από επιλογή του κοινοβουλίου⁹⁹.

Με τις ανωτέρω πολιτικές οι εξουσίες του πολιτικού συστήματος συγκεντρώθηκαν στο πρόσωπο του προέδρου. Η βάση της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτικού συστήματος εισροών-εκροών κατά τον David Easton¹⁰⁰ μοιάζει πλέον να δυσλειτουργεί, με την κυβέρνηση Ερντογάν να γίνεται ολοένα και πιο αυταρχική¹⁰¹.

⁹⁵ Kenneth Newton and Jan Van Deth, *Συγκριτική πολιτική*, επιμ. Γιάννης Κωνσταντινίδης και Σπύρος Μπλαβούκος, Τζιόλα, Θεσσαλονίκη, 2018, σελ.79

⁹⁶ Αχμέτ Ινσέλ, *Η Νέα Τουρκία...*, ο.π., σελ.175

⁹⁷ Πηνελόπη Φουντεδάκη, *Το τουρκικό πολίτευμα: Το χωλό δημοκρατικό πρότυπο και οι θεσπισμένες παρεκκλίσεις του*, Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2002, σελ.275

⁹⁸ “Key findings of the 2016 Report on Turkey”, *European Commission*, 9/11/2016, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_3639, [τ.π.8/11/21]

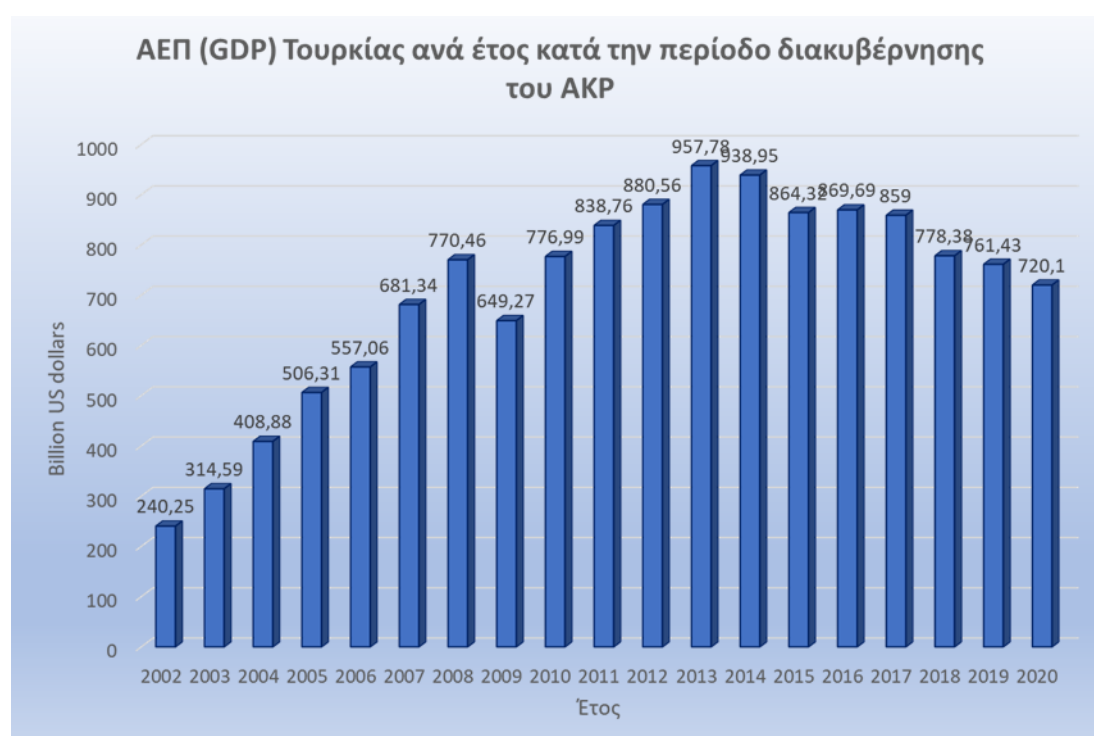
⁹⁹ Στο ίδιο

¹⁰⁰ David Easton, “An approach to the analysis of political systems”, *World Politics*, Vol.9, No.3, 1957, σελ.383-400

¹⁰¹ Για την ταξινόμηση των πολιτικών καθεστώτων βλ. Α. Ball, G. Peters, *Σύγχρονη πολιτική και διακυβέρνηση: Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη*, μτφρ. Κώστας Λάβδας, Παπαζήση, Αθήνα 2001, σελ.103-111; M. Roskin, R. Cord, J. Medeiros, W. Jones, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη*, επιμ. Νίκος Μαραντζίδης, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σελ.147-173

3.2.4 Οικονομία

Η τουρκική οικονομία γνώρισε μία τεραστίων διαστάσεων οικονομική μεγέθυνση, κατά την περίοδο διακυβέρνησης του ΑΚΡ, η οποία και αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την πολιτική κυριαρχία του κόμματος. Κατάφερε να ανακάμψει σε μικρό χρονικό διάστημα από την χρηματοπιστωτική κρίση της περιόδου 1999-2001 και να βγει από την επιτήρηση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, ενώ μέσα σε μια δεκαετία (2002-2013) πέτυχε να εκτοξεύσει το ΑΕΠ από 240,75 δισ. δολάρια σε 957,78 δισ. δολάρια (Γράφημα 2).

Γράφημα 2 Τουρκικό ΑΕΠ σε δισ. δολάρια ΗΠΑ ανά έτος κατά την περίοδο διακυβέρνησης ΑΚΡ¹⁰²

Η αλματώδης ανάπτυξη της οικονομίας οφείλεται κυρίως¹⁰³: στη συνέχιση των μεταρρυθμίσεων του υπουργού Οικονομικών Kemal Derviş (1999-2001), στην επιτυχημένη μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος η οποία οδήγησε σε μεγάλες εισροές ξένων κεφαλαίων (209 δισ. δολάρια κατά την περίοδο 2003-2018, ενώ την περίοδο 1923-2002 ήταν συνολικά μόλις 15 δισ. δολάρια¹⁰⁴), στην πολυδιάστατη

¹⁰² Trading Economics, “Turkey GDP”, <https://tradingeconomics.com/turkey/gdp>, [τ.π.9/11/21]

¹⁰³ Aleksandra Jarosiewicz, “Turkey's economy: a story of success with an uncertain future”, 11/6/2013, Centre For Eastern Studies, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2013-11-06/turkeys-economy-a-story-success-uncertain-future>, [τ.π.9/11/21]

¹⁰⁴ Κωνσταντίνος Φύλης, *Τουρκία...*, ο.π., σελ.52

οικονομική της πολιτική, εκμεταλλευόμενη τη γεωγραφική της θέση και την εγγύτητα των αγορών της ΕΕ, της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής (Γράφημα 3) και τέλος στη μεγάλη δημογραφική ανάπτυξη, αυξάνοντας τον πληθυσμό της κατά 10 εκατομμύρια την περίοδο 2001-2012.

Γράφημα 3 Εισαγωγές-εξαγωγές Τουρκίας με τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Β. Αφρικής την περίοδο 2000-2019¹⁰⁵

Γράφημα 4 Ετήσιες μεταβολές πληθωρισμού την περίοδο 2000-2020¹⁰⁶

¹⁰⁵ World Integrated Trade Solution, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2019/TradeFlow/EXPIMP/Partner/MEA/Product/all-groups>, [τ.π.16/11/21]

¹⁰⁶ <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=TR>, [τ.π.20/11/21]

Μέσω των μεταρρυθμίσεων υποστηρίχθηκε, προωθήθηκε και αναδείχθηκε μία νέα οικονομική ελίτ επιχειρηματιών της Ανατολίας, η οποία αποτελείται από ορθόδοξους Σουνίτες και αναπτύχθηκε-εδραιώθηκε παράλληλα με την ανάπτυξη του πολιτικού Ισλάμ στη χώρα, από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Οι ανωτέρω, αποκαλούμενοι ως «Τίγρεις της Ανατολίας», κατάφεραν το 1990 να ιδρύσουν το δικό τους Σύνδεσμο Ανεξάρτητων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών (MÜSİAD) έναντι στον ισχυρό Σύνδεσμο Τούρκων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών (TÜSİAD), ο οποίος υποστηριζόταν και στελεχωνόταν από τους Κεμαλιστές¹⁰⁷. Προσκειμένοι στο AKP, αποτέλεσαν την κινητήρια δύναμη της εξαγωγικής επέκτασης της Τουρκίας.

Η μείωση του ΑΕΠ, από το 2013 κι έπειτα, αποδίδεται τόσο σε εσωτερικούς όσο και εξωτερικούς παράγοντες. Αφενός στο εσωτερικό με την ισχυροποίηση και την εξουδετέρωση των εσωτερικών αντιπάλων του Ερντογάν σταμάτησε το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων, ενώ παράλληλα ενισχύθηκε η διαφθορά και η αυθαίρετη-απρόβλεπτη λήψη αποφάσεων¹⁰⁸, και αφετέρου η εξάρτηση την εισαγωγή ξένων επενδύσεων, οι οποίες μειώθηκαν με την απομάκρυνση της Τουρκίας από τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις και το πρόγραμμα ενταξιακών μεταρρυθμίσεων που ακολουθούσε, τις επιπτώσεις της Αραβικής Άνοιξης και την κρίση στις σχέσεις της με τις ΗΠΑ.

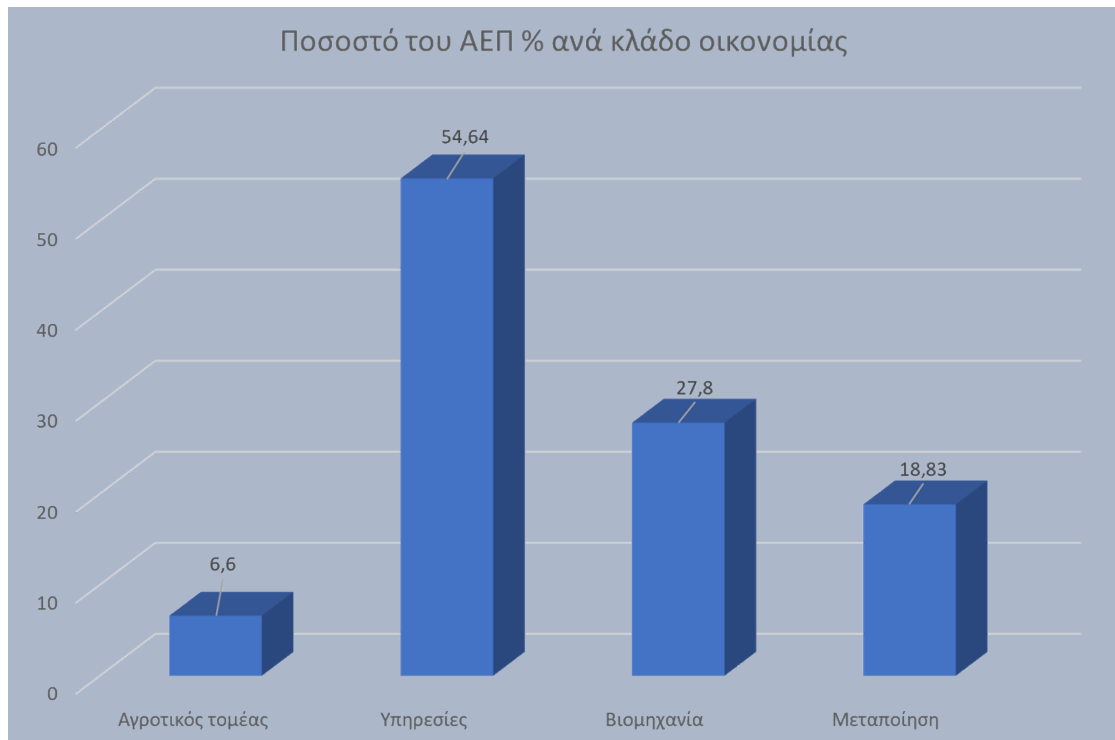
Η τουρκική οικονομία στηρίζεται κυρίως στον αγροτικό κλάδο, στον κλάδο των υπηρεσιών, της βιομηχανίας και της μεταποίησης (Γράφημα 5). Η Τουρκία βρίσκεται στην 7^η θέση παραγωγών αγροτικών προϊόντων παγκοσμίως, όντας κορυφαία παραγωγός-εξαγωγός χώρα σε καπνό, τσάι, ελιές, σύκα κυδώνια, κάστανα, φουντούκια, βερίκοκα και κεράσια¹⁰⁹. Ο τουρισμός και οι μεταφορές αποτελούν τους σημαντικότερους κλάδους της παροχής υπηρεσιών ενώ η βιομηχανία και η μεταποίηση στηρίζονται κυρίως στην αυτοκινητοβιομηχανία, στον κατασκευαστικό κλάδο, στις βιομηχανίες χημικών, φαρμάκων και ηλεκτρονικών και στην κλωστοϋφαντουργία¹¹⁰.

¹⁰⁷ Κωνσταντίνος Γώγος, *Τουρκικό Πολιτικό Ισλάμ και Ισλαμιστικά Δίκτυα στη Γερμανία*, Λιβάνη, Αθήνα 2011, σελ.146

¹⁰⁸ Daron Acemoglu, “Why Turkish growth ended”, 24 November 2015, *World Economic Forum*, <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/why-turkish-growth-ended/>, [τ.π.9/11/21]

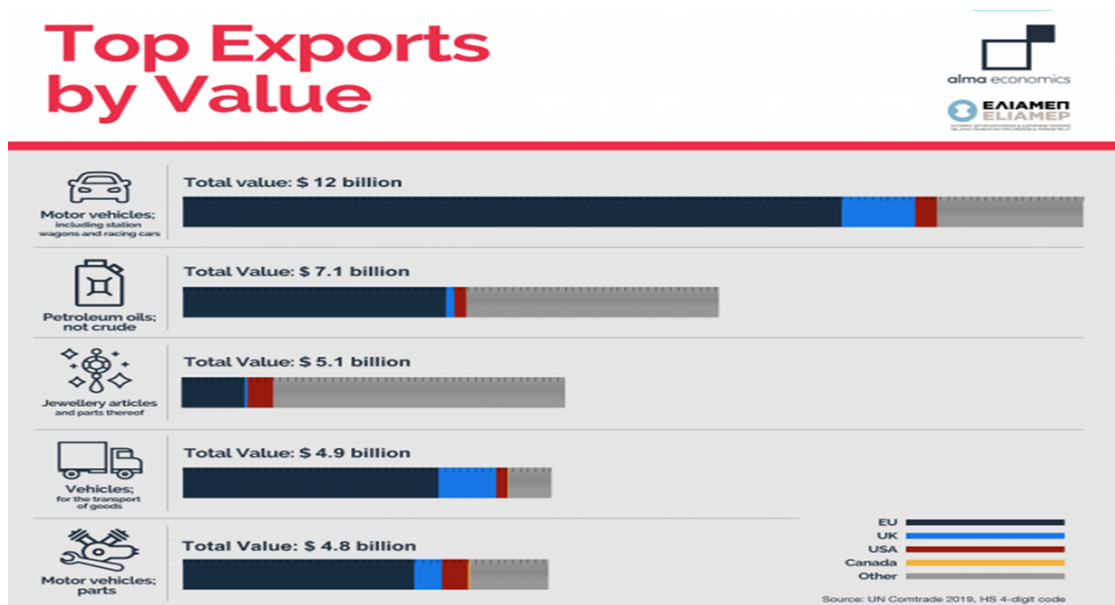
¹⁰⁹ Food and Agriculture Organization of the United Nations, “Turkey at a glance”, <https://www.fao.org/turkey/fao-in-turkey/turkey-at-a-glance/en/>, [τ.π.9/11/21]

¹¹⁰ Κωνσταντίνος Φύλης, *Τουρκία...*, ο.π., σελ.52

Γράφημα 5 Κύριοι κλάδοι της τουρκικής οικονομίας ανά ποσοστό του ΑΕΠ για το 2019¹¹¹

Παρά την κρίση στις σχέσεις της με τη Δύση η τουρκική οικονομία φαίνεται να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από αυτή κυρίως στον τομέα των εξαγωγών (Εικόνα 1).

Εικόνα 1 Τα κύρια εξαγωγικά εμπορικά αγαθά της Τουρκίας για το έτος 2020¹¹²

¹¹¹ Global Edge, “Turkey: Economy”, 2019, <https://globaleedge.msu.edu/countries/turkey/economy>, [τ.π.9/11/21]

¹¹² Αναδημοσίευση από: <https://www.eliamep.gr/publication/infographics-%cf%84%ce%b1-%ce%ba%cf%8d%cf%81%ce%b9%ce%b1->

Η μεγάλη πλειονότητα των τουρκικών εξαγωγών απευθύνεται στις ανεπτυγμένες δυτικές χώρες, όπου αντιστοιχεί το 55% αυτών, ενώ οι εισαγωγές της από τις δυτικές χώρες ανέρχονται σε ποσοστό 41%. Ειδικότερα, η ΕΕ προμηθεύει σε ποσοστό 32% επί των εισαγωγών την Τουρκία, ενώ παράλληλα ποσοστό 44% των εξαγωγών της Τουρκίας κατευθύνονται σε αυτή¹¹³. Ωστόσο, στην περίπτωση των εισαγωγών φαίνεται να υπάρχει άνοδος των εισαγωγών από τη Ρωσία και μείωση αυτών από την Κίνα και τις χώρες της ΕΕ (Γράφημα 6).

Τέλος, η αξία της τουρκικής λίρας καταγράφει σημαντική πτώση έναντι του δολαρίου από το 2013 κι έπειτα (Γράφημα 7). Ενώ το Νοέμβριο του 2002 η τιμή της ήταν στο 1,587, στις αρχές Νοεμβρίου του 2021 έχει φθάσει στα 11,18 δολάρια ΗΠΑ.

Γράφημα 6 Οι πέντε κορυφαίες χώρες οι οποίες εξάγουν στην τουρκική οικονομία¹¹⁴

<https://www.eliamep.gr/publication/infographics-%ce%b5%ce%bc%cf%80%ce%bf%cf%81%ce%b9%ce%ba%ce%ac-%ce%b1%ce%b3%ce%b1%ce%b8%ce%ac-%cf%84%ce%b7%cf%82-%cf%84%ce%bf%cf%85%cf%81%ce%ba%ce%af%ce%b1/>, [τ.π.9/11/21]

¹¹³ «Infographics – Εμπορική εξάρτηση της Τουρκίας από τη Δύση», 21/8/2020, *ΕΛΙΑΜΕΠ*, <https://www.eliamep.gr/publication/infographics-%ce%b5%ce%bc%cf%80%ce%bf%cf%81%ce%b9%ce%ba%ce%ac-%ce%b5%ce%be%ce%ac%cf%81%cf%84%ce%b7%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%b7%cf%82-%cf%84%ce%bf%cf%85%cf%81%ce%ba%ce%af%ce%b1%cf%82-%ce%b1%cf%80%cf%8c/>, [τ.π.9/11/21]

¹¹⁴ Για τα στοιχεία του 2015 βλ. *Worlds Integrated Trade Solution*, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2015/SummaryText>, [τ.π.9/11/21], και για τα στοιχεία του 2019 βλ. «Infographics για τις εμπορικές συναλλαγές της Τουρκίας», 30/8/20, *ΕΛΙΑΜΕΠ*, <https://www.eliamep.gr/publication/infographics-%ce%b3%ce%b9%ce%b1-%ce%b5%ce%bc%cf%80%ce%bf%cf%81%ce%b9%ce%ba%ce%ac-%ce%b1%ce%b3%ce%b1%ce%b8%ce%ac-%cf%84%ce%b7%cf%82-%cf%84%ce%bf%cf%85%cf%81%ce%ba%ce%af%ce%b1/>

Γράφημα 7 Τιμή λίρας/δολάριο ΗΠΑ την περίοδο 2002-2021 σε συνάρτηση με την εσωτερική πολιτική¹¹⁵

<https://tradingeconomics.com/>, [τ.π.9/11/21]

¹¹⁵ Πηγή: <https://tradingeconomics.com/>, [τ.π.20/11/21]

Κεφάλαιο τέταρτο: Τουρκία, Μέση Ανατολή και οι μεγάλες δυνάμεις

4.1 Ο ρόλος των ΗΠΑ και NATO

Όπως προκύπτει από τα αρχεία της εποχής, η ίδρυση της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας το 1949 προκύπτει ως η αντίδραση της Δύσης προς τον Σοβιετικό αποκλεισμό του Βερολίνου¹¹⁶. Η άμεση σοβιετική απειλή ώθησε την Άγκυρα προς την πλευρά των ΗΠΑ, χωρίς να υπάρχει άλλη επιλογή. Εργαλειοποιώντας τη βοήθεια που πρόσφερε στη Συμμαχία, στον πόλεμο της Κορέας, η Τουρκία κατάφερε να ενταχθεί ως πλήρες μέλος αυτής στις 18 Φεβρουαρίου 1952. Η προσφορά της για το NATO θα ήταν αφενός ο αμυντικός της ρόλος στη Μέση Ανατολή και αφετέρου η προέκταση της Συμμαχίας στο μαλακό υπογάστριο της ΕΣΣΔ¹¹⁷. Οι σχέσεις Τουρκίας και NATO διαχρονικά ήταν συνυφασμένες με τις σχέσεις Τουρκίας-ΗΠΑ. Στη μεταψυχροπολεμική εποχή όμως, τα δομικά στοιχεία αυτής της σχέσης θα επαναπροσδιοριστούν αποκτώντας μια τριγωνική δομή, εμπλέκοντας πλέον και τον παράγοντα Ευρωπαϊκή Ένωση¹¹⁸.

Με την κατάρρευση του διπολικού συστήματος η Άγκυρα αναζήτησε έναν νέο αναβαθμισμένο ρόλο επιδιώκοντας να αναδειχθεί σε μια περιφερειακή δύναμη¹¹⁹. Το νέο δόγμα, το οποίο θα ακολουθηθεί και από το ΑΚΡ, θα φέρει και την πρώτη κρίση μεταξύ των δύο πλευρών με την «έμμεση» άρνηση της Τουρκίας να παραχωρήσει άδεια χρησιμοποίησης του εδάφους της στις ΗΠΑ ενάντια στο Ιράκ¹²⁰. Το «Στρατηγικό Βάθος» του Νταβούτογλου θα είναι προς την ίδια κατεύθυνση, με βασικούς άξονες την εκμετάλλευση των γεωπολιτικών κενών ισχύος, μετά την πτώση της ΕΣΣΔ, και την πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική, αποφεύγοντας έναν ρόλο οποίος θα σχετίζεται αποκλειστικά με τη Μέση Ανατολή, θέτοντας όμως παράλληλα και τον προβληματισμό του σχετικά με την πρόκληση που διαφαίνεται, για το εάν οι τουρκικές επιδιώξεις θα καταφέρουν να εναρμονιστούν με την αποστολή της Συμμαχίας¹²¹.

¹¹⁶ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Η Αμερικανική Πολιτική: Από τον Φράνκλιν Ρούζβελτ στον Ντόναλντ Τραμπ*, Ποιότητα, Αθήνα 2018, σελ.89

¹¹⁷ William Hale, *Τουρκική...*, ο.π., σελ.149

¹¹⁸ Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό...*, ο.π., σελ.360

¹¹⁹ Barry Rubin, «Η Στρατηγική της Τουρκίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο», στο ΕΛΙΑΜΕΠ, *Η Σύγχρονη Τουρκία: Κοινωνία, οικονομία και εξωτερική πολιτική*, επιμ. Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, Παπαζήση, Αθήνα 2002, σελ.301; Ian Lesser, «Οι Στρατηγικές Επιλογές της Τουρκίας», στο ΕΛΙΑΜΕΠ, *Η Σύγχρονη Τουρκία: Κοινωνία, οικονομία και εξωτερική πολιτική*, επιμ. Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, Παπαζήση, Αθήνα 2002, σελ.311-312

¹²⁰ Hamit Bozarslan, *Η Ιστορία...*, ο.π., σελ.131

¹²¹ Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό...*, ο.π., σελ.359-360

Ωστόσο, παρά τη σημαντικότητα της Τουρκίας για την Βορειοατλαντική Συμμαχία, όπως επισημαίνει ο Γενικός Γραμματέας αυτής Jens Stoltenberg δηλώνοντας ότι «*Η Τουρκία είναι πολύ σημαντική για το NATO. Για να το καταλάβουμε αυτό [πρέπει] να κοιτάζουμε το χάρτη και να εξετάσουμε τη γεωστρατηγική κατάσταση στην Τουρκία*¹²²», μια σειρά ζητημάτων δοκιμάζουν τη σχέση τους. Τα ζητήματα αυτά είναι: η απόκλιση με την αμερικανική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή, η ιδεολογική αντίθεση της ολοένα και πιο αυταρχικής κυβέρνησης Ερντογάν με τις αξίες της Συμμαχίας και η σύσφιξη των σχέσεων της Τουρκίας με τη Ρωσία (ανάλυση αυτών γίνεται στο κεφάλαιο 4.2).

4.1.1 Η απόκλιση με την αμερικανική πολιτική στη Μέση Ανατολή

Η απόκλιση της εξωτερικής πολιτικής της Άγκυρας με την αμερικανική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή, επηρεάζεται από τρεις κύριους παράγοντες οι οποίοι έχουν να κάνουν με το νεοοθωμανικό δόγμα και το ρόλο προστάτη των απανταχού μουσουλμάνων εκ μέρους της Τουρκίας, τις στενές σχέσεις της με τη Μουσουλμανική Αδελφότητα και το Κουρδικό ζήτημα. Οι προσπάθειες ανάληψης ηγετικού ρόλου στους σουννιτικούς πληθυσμούς της Μέσης Ανατολής έχουν φέρει την Τουρκία σε ρόλο ανταγωνιστή με τη Σαουδική Αραβία και την Αίγυπτο, συμμάχους των ΗΠΑ, ενώ η υποστήριξη της Χαμάς, αναγνωρισμένης ως τρομοκρατικής οργάνωσης από τη Δύση, έχει επιδεινώσει τις σχέσεις της και με το Ισραήλ. Οι στενές σχέσεις και η συνεργασία με τη Μουσουλμανική Αδελφότητα δημιούργησε επίσης προβλήματα στις σχέσεις της με τη Σαουδική Αραβία και την Αίγυπτο, ειδικά αφού η Άγκυρα μετά την άνοδο Σίσι στην εξουσία και τον χαρακτηρισμό της ως τρομοκρατικής οργάνωσης παρείχε άσυλο στα στελέχη της¹²³, καθώς και με τα ΗΑΕ. Το Κουρδικό ζήτημα, εντός και εκτός συνόρων, βρίσκεται στις πρώτες θέσεις της τουρκικής ατζέντας με στόχο την εξουδετέρωση κάθε ένοπλης κουρδικής οργάνωσης και την υπονόμευση κάθε προσπάθειας ανεξαρτητοποίησης ή αυτονομίας. Η μη ουσιαστική εμπλοκή των ΗΠΑ στην προσπάθεια ανατροπής του καθεστώτος Άσαντ και η υποστήριξη των Κούρδων της Συρίας (YPG), οι οποίοι είναι πλέον οι μόνοι σύμμαχοι των ΗΠΑ στην περιοχή,

¹²² «Stoltenberg: Turkey 'very important' for NATO», 22/11/2019, *Dailysabah*, <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2019/11/22/stoltenberg-turkey-very-important-for-nato>, [τ.π.16/05/2021]

¹²³ Abdelrahman Ayyash, “The Turkish Future of Egypt’s Muslim Brotherhood”, *The Century Foundation*, 17/08/2020, <https://tcf.org/content/report/turkish-future-egypts-muslim-brotherhood/?agreed=1>, [τ.π.15/11/2021]

τους οποίους εκπαιδεύουν και εξοπλίζουν¹²⁴, στον πόλεμο κατά του ISIS, όπου η Τουρκία δεν έδρασε άμεσα, αποτελεί ένα μεγάλο αγκάθι στις σχέσεις τους. Τέλος, μια σημαντική παράμετρος αποτελεί η συνεργασία, η οποία αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια, ανάμεσα σε Άγκυρα και Τεχεράνη αφενός με την παραβίαση του εμπάργκο κατά του Ιράν και αφετέρου με κοινές Τουρκο-ιρανικές επιχειρήσεις εναντίον κουρδικών στόχων¹²⁵.

4.1.2 Το αυταρχικό κράτος και η ιδεολογία του NATO

Το NATO από την ιδρυτική του διακήρυξη και τη Συνθήκη της 4^{ης} Απριλίου του 1949 έθεσε τις βάσεις της ιδεολογίας της οποίας προασπίζεται. Πιο συγκεκριμένα, στο προοίμιο της Συνθήκης που υπογράφουν τα ιδρυτικά του μέλη αναφέρεται ότι «Έχουν απόφασιν [τα Συμβαλλόμενα Μέλη] να διαφυλάξουν την ελευθερίαν, τας κοινός παραδόσεις και τον πολιτισμόν των λαών των, άτινα πάντα εισί θεμελιωμένα επί των δημοκρατικών αρχών, της ατομικής ελευθερίας και του κράτους του νόμου¹²⁶». Η Τουρκία ειδικά από το 2016 και μετά απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο τόσο από τις θεσμικές δημοκρατικές αρχές¹²⁷ όσο και από τις ατομικές ελευθερίες. Στην ελευθερία του Τύπου η Τουρκία βρίσκεται στην 153^η θέση από 180 χώρες¹²⁸, ελέγχοντας το 90% των εθνικών μέσων ενημέρωσης, ενώ βρίσκεται στην 2^η θέση παγκοσμίως σε φυλακίσεις δημοσιογράφων¹²⁹. Στις παραβιάσεις των ελευθεριών προστίθενται οι διώξεις εναντίον οποιουδήποτε ασκεί κριτική στο πρόσωπο του προέδρου ή στο έργο της κυβέρνησης με το πρόσχημα της τρομοκρατίας¹³⁰. Τέλος, η

¹²⁴ Ανδρέας Ρομπόπουλος, «Ανεβαίνουν οι τόνοι μεταξύ Τουρκίας και ΗΠΑ», *Deutsche Welle*, 06/02/2021, <https://p.dw.com/p/3ozMD>, [τ.π.15/11/2021]

¹²⁵ Aykan Erdemir, “Turkey and Iran Orchestrate Joint Military Operations Against Kurdish Insurgents”, *Foundation for Defense of Democracies*, 26/6/20, <https://www.fdd.org/analysis/2020/06/26/turkey-iran-joint-military-operations-kurds/>, [τ.π.15/11/21]

¹²⁶ «Η Συνθήκη Του Βόρειου Ατλαντικού», *NATO*, 09/12/2008, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=el, [τ.π.15/11/2021]

¹²⁷ Βλ. κεφάλαιο 3.2.3

¹²⁸ RSF (Reporters Without Borders), 2021, <https://rsf.org/en/taxonomy/term/145>, [τ.π.15/11/2021]

¹²⁹ CPJ (Committee to Protect Journalists), “Record number of journalists jailed worldwide”, 15/12/2020, <https://cpj.org/reports/2020/12/record-number-journalists-jailed-imprisoned/>, [τ.π.15/11/2021]

¹³⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ραγδαία αύξηση κατά 9.000% των κατηγοριών για προσβολή προς το πρόσωπο του Προέδρου (άρθρο 299 του τουρκικού Ποινικού Κώδικα) στο “Insulting president cases in Turkey jump by 9,000 percent since 2010 – report”, 21/04/2021, *Ahval*, <https://ahvalnews.com/insulting-erdogan/insulting-president-cases-turkey-jump-9000-percent-2010-report>, [τ.π.15/11/2021]

απόσυρση της Τουρκίας από τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης¹³¹ για την πρόληψη και καταπολέμηση της ενδοοικογενειακής βίας και της βίας κατά τον γυναικών σε συνδυασμό με την συνεχή προώθηση της ισλαμικής ατζέντας απομακρύνουν ολοένα και περισσότερο τη χώρα από τις αξίες της συμμαχίας.

4.2 Τουρκορωσικές σχέσεις

Με την άνοδο του AKP στην εξουσία και την εφαρμογή της πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής οι σχέσεις οι Ρωσοτουρκικές σχέσεις γνώρισαν μια άνευ προηγουμένου άνθηση. Ωστόσο, το Συριακό έμελλε να γίνει πεδίο αντιπαράθεσης των δύο πλευρών με την ενεργή εμπλοκή της Ρωσίας στη στήριξη Άσαντ και αποκορύφωμα την κατάρριψη ρωσικού αεροσκάφους από τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις στα σύνορα με τη Συρία το 2015. Η μη στήριξη της Άγκυρας από ΗΠΑ-NATO, στη νέα κατάσταση, η συνέχιση υποστήριξης των ΗΠΑ στο YPG και η άρνηση έκδοσης του Φ. Γκιουλέν μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα ανάγκασαν τον Ερντογάν στην επαναπροσέγγιση με τη Μόσχα το 2016.

Οι οικονομικές και εμπορικές συνεργασίες αποτελούν την κινητήρια δύναμη της Τουρκο-Ρωσικής σχέσης. Η Ρωσία είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Τουρκίας μετά την ΕΕ, ενώ η Τουρκία είναι ο πέμπτος μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Ρωσίας¹³². Σύμφωνα με το Τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών¹³³, ο όγκος συναλλαγών ανάμεσα στις δύο χώρες ανέρχεται στα 26.309 δισ. δολάρια με 3.854 δισ. δολάρια εξαγωγές και 22.454 δισ. δολάρια εισαγωγές για την Τουρκία για το 2019. Επίσης 1972 έργα, με συνολική αξία 75,7 δισ. δολαρίων, βρίσκονται σε εξέλιξη στη Ρωσία από Τούρκους εργολάβους. Στις οικονομικές σχέσεις θα προσθέσουμε και την «τουριστική βιομηχανία» όπου οι Ρώσοι τουρίστες αποτελούν το μεγαλύτερο κεφάλαιο στους ξένους τουρίστες της Τουρκίας καταγράφοντας το 2019, 7 εκατομμύρια αφίξεις.

¹³¹ Carlotta Gall, “Erdogan Pulls Turkey From European Treaty on Domestic Violence”, *New York Times*, 20/03/2021, <https://www.nytimes.com/2021/03/20/world/europe/turkey-erdogan-women-violence.html>, [τ.π.15/11/2021]

¹³² Martin Russell, “Russia–Turkey relations A fine line between competition and cooperation”, *European Parliamentary Research Service*, 2021, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/679090/EPRS_BRI\(2021\)679090_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/679090/EPRS_BRI(2021)679090_EN.pdf), [τ.π.15/11/2021]

¹³³ “Relations between Turkey and the Russian Federation”, *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-the-russian-federation.en.mfa>, [τ.π.15/11/2021]

Στο ενεργειακό επίπεδο οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών βασίζονται σε δύο βασικούς άξονες: Τον νέο αγωγό φυσικού αερίου *Turkish Stream*, ο οποίος φαίνεται να έχει αντικαταστήσει τον παλιό *Blue Stream*, και τον πυρηνικό σταθμό παραγωγής ενέργειας *Akkuyu Nuclear Power Plant*. Η Τουρκία είναι η δεύτερη μεγαλύτερη αγορά φυσικού αερίου της Ρωσίας. Ο αγωγός *Turkish Stream*, ο οποίος εγκαινιάστηκε στις 8 Ιανουαρίου του 2020 και αποτελείται από δύο παράλληλους αγωγούς με συνολική χωρητικότητα 31,5 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων (BCM) ανά έτος, προσέφερε μια εναλλακτική διαδρομή διανομής φυσικού αερίου για την Ρωσία παρακάμπτοντας την Ουκρανία και προσέφερε νέες προοπτικές στην Τουρκία υποθάλποντας όμως πιθανούς κινδύνους για ρωσικές πολιτικές πιέσεις, γεγονός το οποίο ανησυχεί έντονα τις ΗΠΑ¹³⁴. Η Ρωσία χρησιμοποιεί στο μεγαλύτερο βαθμό, από όλα τα άλλα αυταρχικά κράτη, τους ενεργειακούς πόρους και τη διανομή τους για να αποκομίσει οικονομικά οφέλη, για να ασκεί πολιτική επιρροή και τέλος για να ασκεί πίεση, εάν χρειαστεί, στους τελικούς καταναλωτές σύμφωνα με έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου¹³⁵. Η συμφωνία για την κατασκευή του πυρηνικού σταθμού παραγωγής ενέργειας υπογράφηκε με την Ρωσική κρατική εταιρεία πυρηνικής ενέργειας *Rosatom* το 2010 με κόστος 22 δισεκατομμύρια δολάρια. Αναμένεται να τεθεί σε λειτουργία μεταξύ 2023-2025 κι εκτιμάται ότι θα καλύψει 8-10% των ενεργειακών αναγκών της Τουρκίας¹³⁶.

Τέλος, όσον αφορά τη στρατιωτική συνεργασία η Άγκυρα προχώρησε στην παραγγελία των *S-400* το 2017 έναντι 2,5 δισ. δολαρίων. Τον Οκτώβριο του 2020 η Άγκυρα, παρά τις προειδοποιήσεις της Ουάσιγκτον, ώστε να μην θέσει σε λειτουργία τους *S-400*¹³⁷, προχώρησε σε δοκιμή τους στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Η τελευταία ενέργεια οδήγησε τις ΗΠΑ στην επιβολή κυρώσεων στην αμυντική

¹³⁴ Sarah E. Garding, Michael Ratner, Cory Welt, Jim Zanotti, “TurkStream: Russia’s Newest Gas Pipeline to Europe”, *Congressional Research Service (CRS)*, 05/02/2020, <https://www.europeangashub.com/wp-content/uploads/2020/03/IF11177.pdf>, [τ.π.15/11/21]

¹³⁵ “Energy as a tool of foreign policy of authoritarian states, in particular Russia”, *European Parliament Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union*, PE 603.868, 2018, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU\(2018\)603868_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU(2018)603868_EN.pdf), [τ.π.15/11/2021]

¹³⁶ Vassilis Nedos, and Yiannis Souliotis, “Are Turkey’s nuclear power ambitions a threat to regional safety?”, *eKathimerini.com*, 03/12/2021 <https://www.ekathimerini.com/in-depth/analysis/1156931/are-turkey-s-nuclear-power-ambitions-a-threat-to-regional-safety/>, [τ.π.15/11/2021]

¹³⁷ Amanda Macias, “U.S. sanctions Turkey over purchase of Russian S-400 missile system”, *CNBC*, 14/12/2020, <https://www.cnn.com/2020/12/14/us-sanctions-turkey-over-russian-s400.html>, [τ.π.15/11/2021]

βιομηχανία της Τουρκίας βάσει του νόμου *Countering America's Adversaries Through Sanctions Act* (CAATSA) και την αναστολή της συμμετοχής της στην κοινοπραξία για τα μαχητικά αεροσκάφη 5^{ης} γενιάς *F-35*.

Για την Ουάσιγκτον η απόκτηση των *S-400* από την Τουρκία δημιούργησε μια σειρά καίριων ζητημάτων για τη συμμαχία¹³⁸. Πρώτον, θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια της στρατιωτικής τεχνολογίας και του προσωπικού των ΗΠΑ, δεύτερον παρέχει σημαντικά κονδύλια στον αμυντικό τομέα της Ρωσίας, τρίτον η Ρωσία αποκτά πρόσβαση στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις και στην τουρκική αμυντική βιομηχανία, τέταρτον υπονομεύει τη συνοχή και την διαλειτουργικότητα του NATO και πέμπτον αντιβαίνει στις δεσμεύσεις των Συμμάχων για μείωση της εξάρτησης τους από ρωσικούς εξοπλισμούς¹³⁹.

4.2.1 Η ρωσική εμπλοκή στη Συρία

Η Ρωσία, στην περίπτωση της Συρίας, έκρινε επιτακτική και άμεσης προτεραιότητας την εμπλοκή της για την υποστήριξη του καθεστώτος Άσαντ για μια σειρά σπουδαίων για αυτή λόγων¹⁴⁰. Πρώτον η τυχόν επικράτηση και εγκαθίδρυση των ισλαμιστών του ISIS θα έθετε σε κίνδυνο το εσωτερικό της, όπου αντιμετωπίζει μουσουλμανικές εξεγέρσεις τα τελευταία χρόνια της και διαμένουν περίπου 16 εκατομμύρια μουσουλμάνοι. Ένας δεύτερος λόγος είναι η αναζήτηση κύρους στην παγκόσμια πολιτική σκηνή και η ανάκτηση εμπράκτως του ρόλου της ως μεγάλης δύναμης. Τρίτος λόγος είναι η ιδεολογική αντίθεση της προς τις ανθρωπιστικές επεμβάσεις του NATO, χωρίς τη συγκατάθεση του Συμβουλίου Ασφαλείας όπως στην περίπτωση της Λιβύης. Τέλος, η ρωσική βάση της Ταρτούς αποτελεί το εκτόπισμα της στην Ανατολική Μεσόγειο και μια πιθανή πτώση του Άσαντ θα της στερούσε αυτό το προνόμιο.

¹³⁸ Michael Pompeo, “The United States Sanctions Turkey Under CAATSA 231”, *U.S. Department of State*, 14/12/2020, <https://2017-2021.state.gov/the-united-states-sanctions-turkey-under-caatsa-231/index.html>, [τ.π.15/11/2021]

¹³⁹ “Sharp State Department message to Turkey: Get rid of the S-400”, *ekathimerini*, 16/02/2021, <https://www.ekathimerini.com/news/262088/sharp-state-department-message-to-turkey-get-rid-of-the-s-400/>, [τ.π.15/11/2021]

¹⁴⁰ Rajan Menon, “What’s Russia Doing in Syria and Why”, 03/06/13, *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/whats-russia-doing-in-syria-and-why/>, [τ.π.17/11/21]

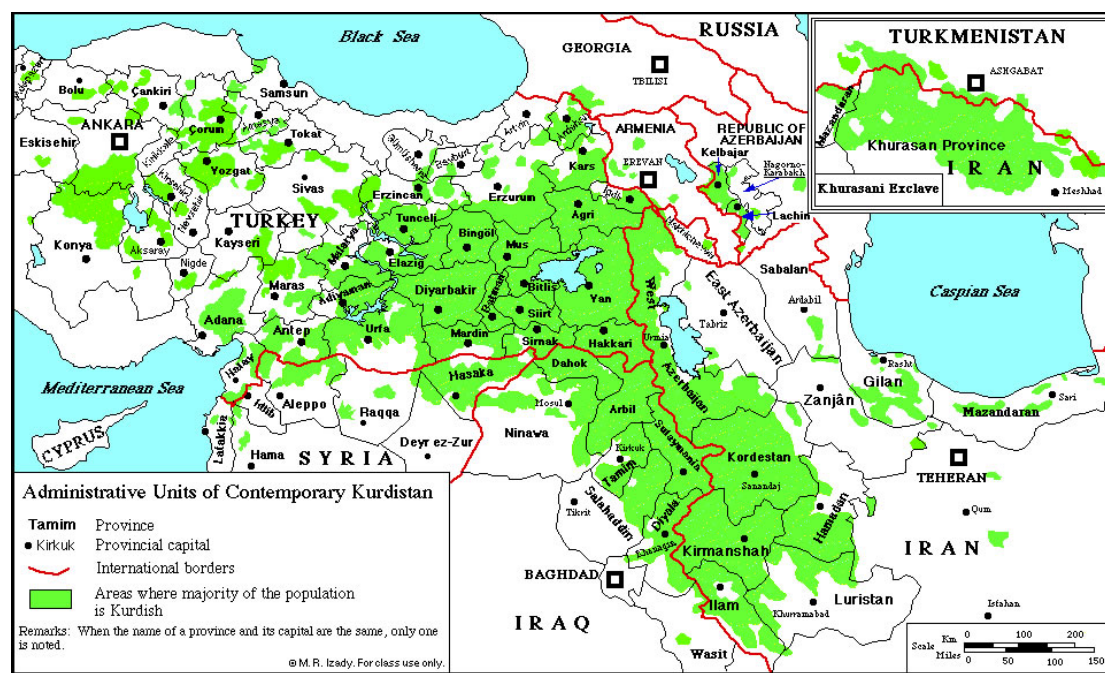
Κεφάλαιο πέμπτο: Περιπτώσιολογικές μελέτες

5.1 Η περίπτωση Συρίας-Ιράκ

Προτού προβούμε στην ανάλυση των περιπτώσεων της Συρίας και του Ιράκ κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια συνοπτική ανάλυση του Κουρδικού στοιχείου, το οποίο είναι κοινός παρονομαστής στις σχέσεις τις Τουρκίας με τα δύο κράτη. Εν συνεχεία θα εξεταστούν οι Τουρκο-συριακές και Τουρκο-ιρακινές σχέσεις από την περίοδο 2016 κι έπειτα.

5.1.1 Οι Κούρδοι

Οι Κούρδοι αποτελούν την 4^η μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα της Μέσης Ανατολής, με τον πληθυσμό τους να κυμαίνεται μεταξύ 25-35 εκατομμύρια. Βρίσκονται κυρίως μεταξύ των συνόρων Τουρκίας, Συρίας, Ιράκ και Ιράν (Χάρτης 3).

Χάρτης 3 Κατανομή Κουρδικών πληθυσμών στη Μέση Ανατολή¹⁴¹

Παρότι δεν υπάρχουν ακριβή στατιστικά στοιχεία, σύμφωνα με έρευνες οι Κούρδοι της Τουρκίας υπολογίζονται σε 15-20 εκατομμύρια (20% του πληθυσμού), της Συρίας 3-3,6 εκατομμύρια (15% του πληθυσμού), του Ιράκ 8-8,5 εκατομμύρια (25% του

¹⁴¹ Αναδημοσίευση από: Fondation Institut Kurde de Paris, <https://www.institutkurde.org/en/info/kurdistan-maps-1232551498>, [τ.π.17/11/21]

πληθυσμού) και του Ιράν 10-12 εκατομμύρια (17% του πληθυσμού). Ανάμεσα στους κουρδικούς πληθυσμούς παρατηρείται έντονος κατακερματισμός εξαιτίας γλωσσικών, θρησκευτικών και πολιτικών διαφορών. Η πλειονότητα τους ομιλεί τις διαλέκτους Kurmanji και Sorani, ενώ ευρέως διαδεδομένες είναι και οι Pehlewani, Zaza και Gorani¹⁴².

Όσον αφορά τη θρησκεία ως επί το πλείστο ασπάζονται το σουννιτικό Ισλάμ, ενώ υπάρχουν επίσης σίιτες, χριστιανοί, εβραίοι και γεζίντι. Στην Τουρκία είναι πολιτικά οργανωμένοι με το Δημοκρατικό Κόμμα των Λαών (HDP) και η στρατιωτική του πτέρυγα είναι το PKK, το οποίο έχει χαρακτηριστεί ως τρομοκρατική οργάνωση από την Τουρκία και πολλές δυτικές χώρες. Στη Συρία είναι πολιτικά οργανωμένοι με το *Democratic Union Party* (PYD) και η στρατιωτική του πτέρυγα είναι το YPG. Στο Ιράκ βρίσκονται σε αυτόνομη κουρδική περιοχή η οποία διοικείται από την Περιφερειακή Διοίκηση του Κουρδιστάν (KRG), με μεγαλύτερο συνασπισμό το Kurdistan Democratic Party (KDP) και εν συνεχεία το Patriotic Union of Kurdistan (PUK). Στο Ιράν εκπροσωπούνται από το Kurdistan Free Life Party (PJAK)¹⁴³.

5.1.2 Συρία

Το πολιτικό κλίμα συνεργασίας που διαμορφώθηκε έως και το 2009, μεταξύ της κυβέρνησης Ερντογάν και του καθεστώτος Άσαντ, αύξησε σημαντικά τις διμερείς σχέσεις και την οικονομική δραστηριότητα των δύο κρατών¹⁴⁴, παραμερίζοντας τις μακροχρόνιες διαφορές τους. Η Αραβική Άνοιξη θα φέρει τη ρήξη στις Τουρκοσυριακές σχέσεις εξαιτίας αντικρουόμενων συμφερόντων. Από τη μία πλευρά ο Άσαντ θα προσπαθήσει να καταστείλει με κάθε τρόπο τις εξεγέρσεις, ενώ από την άλλη ο Ερντογάν, με την υποστήριξη αρχικά της Ουάσιγκτον, θα υποστηρίξει το σχηματισμό κυβέρνησης από μέλη των Αδελφών Μουσουλμάνων. Η Τουρκία, τα επόμενα έτη θα οργανώσει και θα εξοπλίσει Σύριους σουννίτες αντάρτες υπό την ηγεσία στελεχών των Αδελφών Μουσουλμάνων με τη βοήθεια του Κατάρ και της Σαουδικής Αραβίας αναμένοντας μάταια την βοήθεια των ΗΠΑ η οποία δεν θα

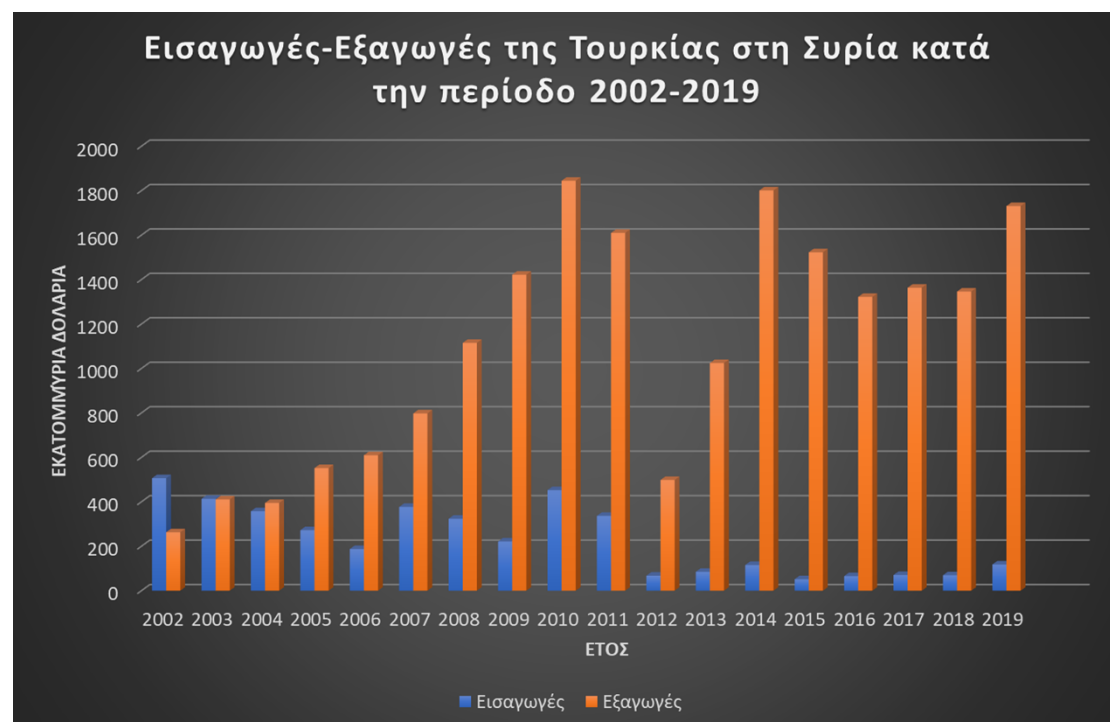
¹⁴² “The Kurds of the Middle East”, CJPME, December 2019, https://www.cjpme.org/fs_216, [τ.π.17/11/21]

¹⁴³ Bilgay Duman and Mehmet Alaca, “Turkey and the Kurdish Factor in the Middle East”, 13/05/21, GMF, <https://www.gmfus.org/news/turkey-and-kurdish-factor-middle-east>, [τ.π.17/11/21]

¹⁴⁴ Νικόλαος Ραπτόπουλος, *Οι τρέχουσες εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές της Τουρκίας με τις χώρες της άμεσης περιφέρειας της: Η περίπτωση της Συρίας (2002-2009)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2011, σελ.137

εμπλακεί ενεργά στη Συρία. Η απάντηση του Άσαντ στην τουρκική προκλητικότητα θα είναι η προσέγγιση και η χρησιμοποίηση των κουρδικών στρατιωτικών οργανώσεων PKK και YPG ενάντια στους αντικαθεστωτικούς, οι οποίες θα πάρουν τον έλεγχο των βορείων συνόρων. Η αντίδραση του Ερντογάν θα είναι η διευκόλυνση μαχητών που κατευθύνονταν για να ενταχθούν στο ISIS, ώστε να επιταχύνει την προοπτική ήττας του Άσαντ. Η εξάπλωση του ISIS με τις αποτρόπαιες πρακτικές του και οι τρομοκρατικές του επιθέσεις ανά τον κόσμο θα συντελέσουν καθοριστικά ώστε το 2016 ο πρωτεύων στόχος της Δύσης να έχει γίνει η αναχαίτηση του, ενώ το καθεστώς Άσαντ, μετά και την έμπρακτη στήριξη του από τη Ρωσία, περνάει σε δεύτερη μοίρα. Η στρατιωτική παρέμβαση της Ρωσίας έβγαλε τον Άσαντ από το τέλμα στο οποίο είχε περιέλθει από την εξάπλωση του ISIS και των ανταρτών.

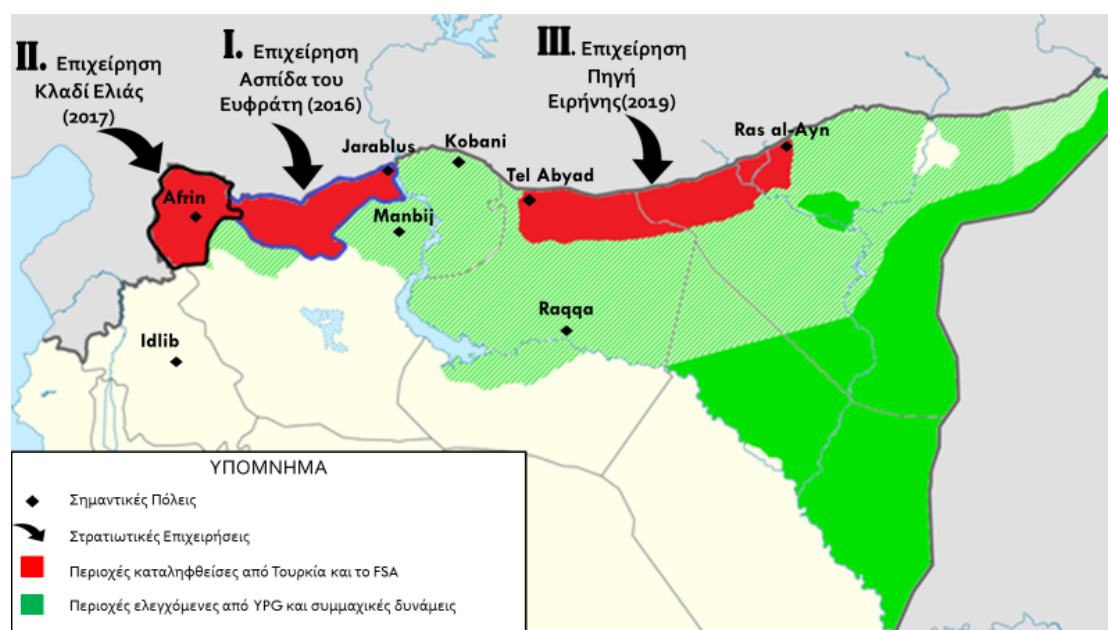
Παρά τις αντιπαραθέσεις των δύο χωρών ο όγκος των οικονομικών συναλλαγών τους δεν φαίνεται να επηρεάζεται αισθητά, κάνοντας όμως εμφανή την εξάρτηση της Συρίας από την Τουρκία λόγω του μεγάλου όγκου εξαγωγών προς την Δαμασκό (Γράφημα 8).

Γράφημα 8 Εισαγωγές-Εξαγωγές της Τουρκίας προς τη Συρία κατά την περίοδο 2002-2019¹⁴⁵

¹⁴⁵<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2019/TradeFlow/EXPIMP/Partner/SYR/Product/all-groups>, [τ.π.18/11/21]

Το 2016, οι τρεις αντικειμενικοί σκοποί της Τουρκίας, δηλαδή η πτώση του Άσαντ, ο περιορισμός του ISIS και η εξουδετέρωση του YPG, φαινόταν να έχουν αποτύχει. Υπεύθυνος θα θεωρηθεί ο πρωθυπουργός Νταβούτογλου, ο οποίος και θα απομακρυνθεί από την κυβέρνηση. Η εκλογή Τραμπ το 2017 δεν θα φέρει αλλαγές στην τακτική της Ουάσιγκτον στη Συρία εξακολουθώντας την συνεργασία με το YPG. Υπό τον φόβο δημιουργίας ενός κουρδικού αυτόνομου κρατιδίου στα βόρεια σύνορα της Συρίας ο Ερντογάν θα προβεί στην επιχείρηση «Ασπίδα του Ευφράτη». Αδυνατώντας να λάβει διεθνή νομιμοποίηση, κυρίως από τη Δύση, εκμεταλλεύτηκε τη σύσφιξη των σχέσεων του με τη Μόσχα και εισέβαλε τον Αύγουστο του 2017 στη Συρία καταλαμβάνοντας εδάφη που κατείχε ο ISIS με απώτερο σκοπό να ανακόψει την πιθανή ένωση των κουρδικών δυνάμεων του Αφρίν και του Κομπάνι (Χάρτης 4). Η αποστολή αποκοπής των Κούρδων στέφθηκε με επιτυχία έπειτα από επτά μήνες μαχών και 71 νεκρούς Τούρκους στρατιώτες.

Χάρτης 4 Τουρκικές επιχειρήσεις στη Συρία¹⁴⁶

Σύμφωνα με τον Ιμπραήμ Καλίν, εκπρόσωπο της Τουρκικής προεδρίας, το 2017 η Τουρκία δέχθηκε περισσότερες από 700 επιθέσεις από το YPG. Επικαλούμενος το άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών για το «δικαίωμα στην αυτοάμυνα» προσπάθησε να λάβει διεθνή νομιμοποίηση για τη νέα στρατιωτική επιχείρηση κατά

¹⁴⁶ Η βάση του χάρτη είναι από τον ιστότοπο https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Claimed_and_de_facto_territory_of_Rojava.png, και επεξεργάστηκε από τον γράφοντα

του YPG στην περιοχή του καντονιού του Αφρίν. Αντικειμενικός σκοπός η δημιουργία ζώνης ασφαλείας η οποία θα απέτρεπε παρόμοιες επιθέσεις στο μέλλον. Η επιχείρηση με την ονομασία «Κλαδί Ελιάς» πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 2018 με τη συναίνεση της Μόσχας¹⁴⁷. Παράλληλα, υπήρξαν αντιδράσεις από τη Δαμασκό και την Ουάσιγκτον οι οποίες έμειναν μόνο σε επίπεδο δηλώσεων. Όπως και στην επιχείρηση «Ασπίδα του Ευφράτη», οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις έδρασαν από κοινού με τις αντικαθεστωτικές δυνάμεις του Ελεύθερου Συριακού Στρατού (FSA). Η επίθεση πραγματοποιήθηκε σε πολλαπλά μέτωπα, ευνοούμενη από τη γεωγραφία της περιοχής η οποία περικλείεται από την Τουρκία, και ολοκληρώθηκε έπειτα από δύο μήνες επιχειρήσεων (Χάρτης 4).

Η προσπάθεια εξουδετέρωσης του YPG συνεχίστηκε με μια Τρίτη επιχείρηση τον Οκτώβριο του 2019 με την ονομασία «Πηγή Ειρήνης». Αντικειμενικός σκοπός αυτής της επιχείρησης ήταν η δημιουργία μιας ζώνης ασφαλείας στα βορειοανατολικά σύνορα της Συρίας, περιοχή που ελεγχόταν από το YPG και τις ΗΠΑ. Η κυβέρνηση Τραμπ, μετά από πιέσεις της Τουρκίας για μονομερή ενέργεια, απέσυρε τις αμερικανικές δυνάμεις από την περιοχή δίνοντας το πράσινο φως για την έναρξη των επιχειρήσεων. Η «προδοσία» εναντίον των Κούρδων συμμάχων τους ενάντια στη μάχη κατά του ISIS προκάλεσε σφοδρή εσωτερική κριτική και αντιπαράθεση στην Ουάσιγκτον¹⁴⁸. Αποτέλεσμα της επιχείρησης η δημιουργία ζώνης ασφαλείας 440 χλμ. Μήκους και 30 χλμ. πλάτους εντός του συριακού εδάφους (Χάρτης 4).

5.1.3 Ιράκ

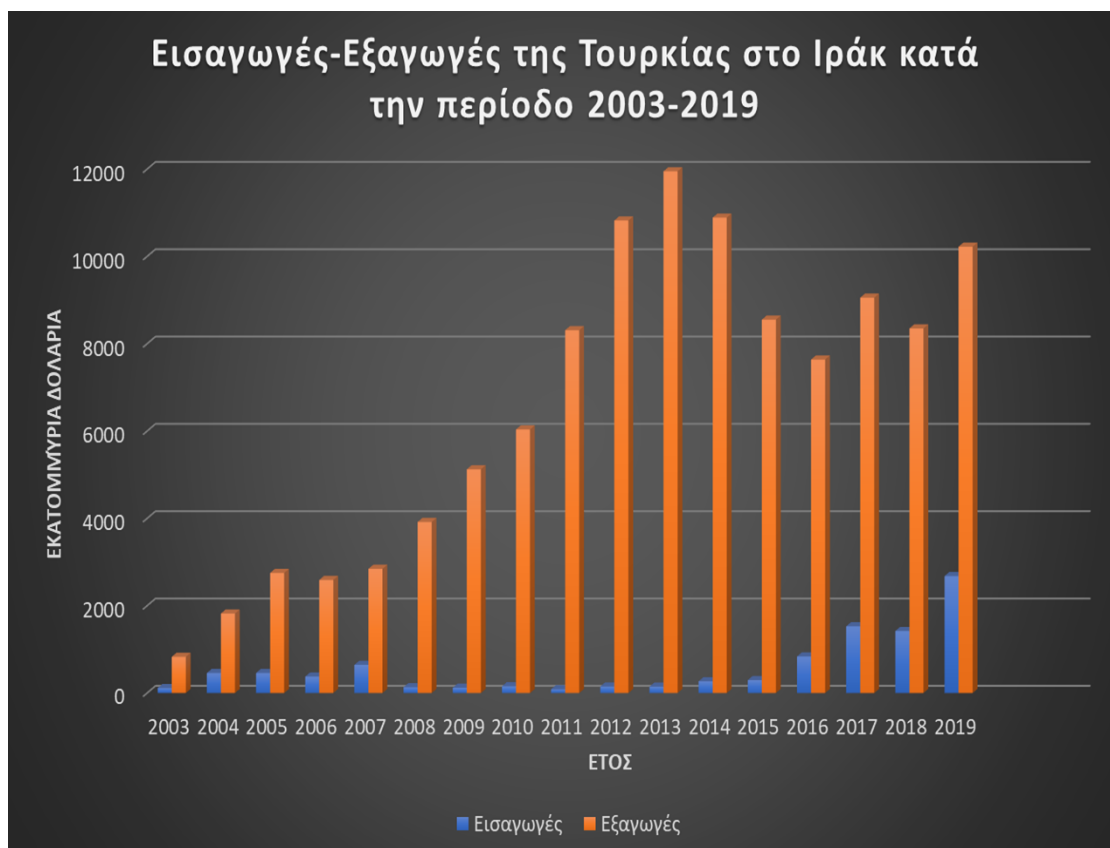
Βασική προτεραιότητα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής στο Ιράκ αποτελεί η αποκατάσταση ασφάλειας και της σταθερότητας καθώς και η υποστήριξη της εδαφικής του ακεραιότητας, στη μετά Χουσεΐν εποχή. Η βάση της ανωτέρω αντίληψης όμως θα πρέπει να είναι συνυφασμένη με τις αρχές του Ιρακινού συντάγματος¹⁴⁹. Ως εκ τούτου η Άγκυρα χαρακτήρισε παράνομο το κουρδικό δημοψήφισμα της 25^{ης} Σεπτεμβρίου

¹⁴⁷ Bulent Aliriza and Zeynep Yekeler, “Understanding Turkey’s Afrin Operation”, 25/01/18, CSIS, <https://www.csis.org/analysis/understanding-turkeys-afrin-operation>, [τ.π.17/11/21]

¹⁴⁸ Matthew Cebul, “Operation “Peace Spring” and U.S. Strategy in Syria”, 11/10/19, Foreign-Policy-Research-Institute, <https://www.fpri.org/article/2019/10/operation-peace-spring-and-u-s-strategy-in-syria/>, [τ.π.18/11/21]

¹⁴⁹ “Relations between Turkey and Iraq”, *Republic of Turkey MFA*, <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-iraq.en.mfa>, [τ.π.18/11/21]

2017 του KRG. Στη διάσκεψη του Κουβέιτ όπου συζητήθηκε η ανασυγκρότηση του Ιράκ, μετά την επικράτηση του επί του ISIS το 2018 η Άγκυρα δεσμεύτηκε για την πίστωση 5 δις. δολαρίων προς βοήθεια της ιρακινής κυβέρνησης. Τον Ιανουάριο του 2019 οι δύο πρόεδροι Ερντογάν και Σαλίχ προέβησαν σε εμπορικές συμφωνίες με στόχο την αύξηση του όγκου εμπορίου ανάμεσα στα δύο κράτη, και το 2020 ο όγκος εμπορίου ανήλθε σε 17,33 δις. δολάρια με το Ιράκ να γίνεται η τρίτη μεγαλύτερη εξαγωγική χώρα για την Τουρκία.

Γράφημα 9 Εισαγωγές-Εξαγωγές της Τουρκίας στο Ιράκ κατά την περίοδο 2003-2019¹⁵⁰

Τα συμφέροντα που διακυβεύονται στο Ιράκ για την Τουρκία, πέραν των οικονομικών συναλλαγών, είναι τα εξής¹⁵¹: Πρώτο στοιχείο αποτελεί ο ορυκτός πλούτος. Το Ιράκ είναι πλούσιο σε υδρογονάνθρακες, και η Άγκυρα αποβλέπει αφενός την εκμετάλλευση για ιδίων όφελος και αφετέρου την αξιοποίηση της γεωπολιτικής θέσης ως κράτος-διακομιστής του ιρακινού πετρελαίου και φυσικού αερίου. Δεύτερο στοιχείο ενδιαφέροντος αποτελεί η ύπαρξη τουρκογενών πληθυσμών εντός της

¹⁵⁰ <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2019/TradeFlow/EXPIMP/Partner/IRQ/Product/all-groups>, [τ.π.18/11/21]

¹⁵¹ Στο ίδιο

ιρακινής περιφέρειας και η προστασία των δικαιωμάτων αυτών και τρίτο και μείζων ζήτημα αποτελεί η κουρδική παρουσία και η ύπαρξη εξτρεμιστικών στοιχείων του PKK καθώς και η δραστηριότητα του κινήματος Γκιουλέν (FETO). Προς την προστασία από τρομοκρατικές ενέργειες τα δύο μέρη δημιούργησαν το 2008 τον μηχανισμό «Συμβούλιο Στρατηγικής Συνεργασίας Υψηλού Επιπέδου (HLSC)» με βασικά θέματα τον σεβασμό στην εδαφική ακεραιότητα και κυριαρχία του κάθε κράτους και τη συνεργασία στον αγώνα κατά της τρομοκρατίας¹⁵².

Η Τουρκία επικαλούμενη το άρθρο 8 του ιρακινού Συντάγματος, το οποίο υποχρεώνει την κυβέρνηση για να αποτρέπει σε οποιαδήποτε οργάνωση να δρα από το ιρακινό έδαφος εναντίον των γειτόνων του, και το δικαίωμα της στην αυτοάμυνα έχει προβεί σε αλλεπάλληλες ενέργειες κατά του κουρδικού στοιχείου στο ιρακινό έδαφος. Οι αεροπορικοί βομβαρδισμοί είναι τακτικοί και φθάνουν έως και 20 χλμ. εντός του Ιράκ στοιχίζοντας δεκάδες χιλιάδες ζωές και καταστρέφοντας το 2.5% των δασών της χώρας¹⁵³. Η ισχυρότερη στρατιωτική επιχείρηση με την ονομασία “Operation Claw” διεξήχθη σε τρεις φάσεις το καλοκαίρι του 2020, αρχικά με σφοδρούς βομβαρδισμούς πυροβολικού και αεροπορίας και στη συνέχεια με εισβολή ειδικών δυνάμεων και τεθωρακισμένων εντός του Β. Ιράκ. Αντικειμενικός σκοπός η εξάλειψη του PKK και η δημιουργία ζώνης ασφάλειας εντός των ιρακινών συνόρων. Οι επιχειρήσεις συνεχίστηκαν τον Απρίλιο του 2021, ενώ τον Οκτώβριο του 2021 το τουρκικό κοινοβούλιο άναψε το πράσινο φως για τη συνέχιση των επιχειρήσεων για ακόμη δύο έτη. Οι αντιδράσεις της Ιρακινής ηγεσίας παραμένουν μόνο σε επίπεδο δηλώσεων ενώ υπάρχουν ενδείξεις εμφύλιας κουρδικής διαμάχης μεταξύ των Κούρδων του Ιράκ KRG και του PKK¹⁵⁴.

5.2 Η περίπτωση Ισραήλ-Παλαιστίνης

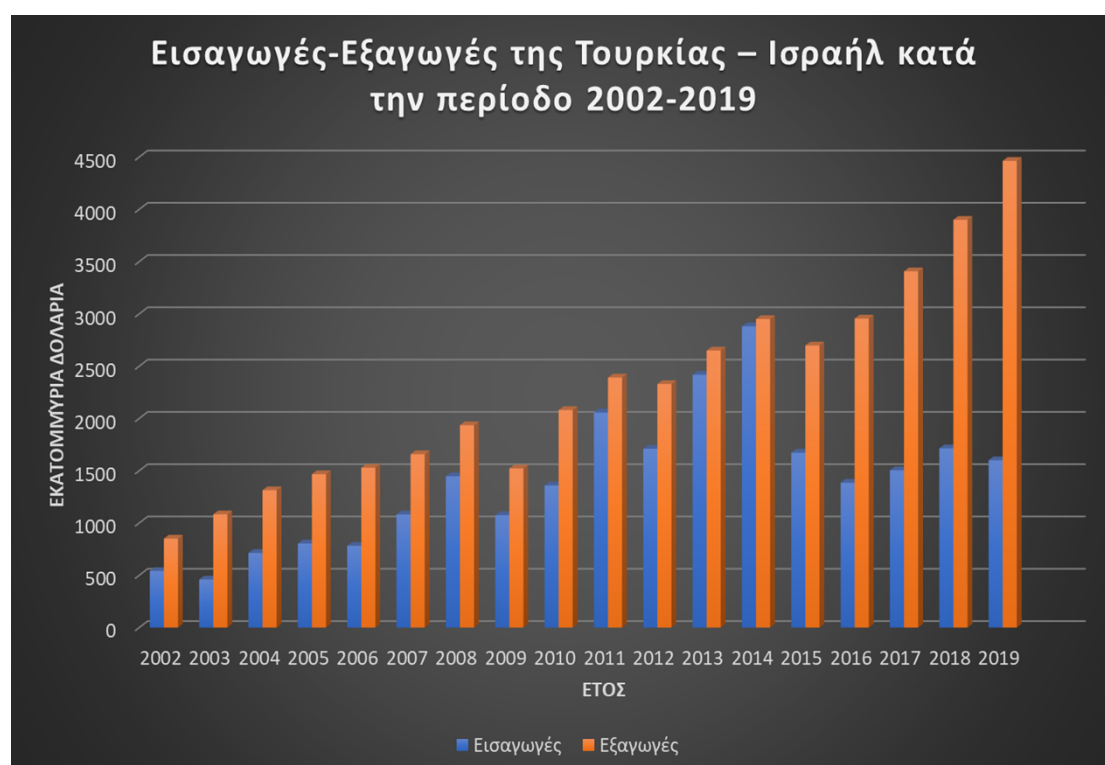
¹⁵² Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τις διακηρύξεις του HLSC <https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bilirge%20%C4%B0ngilizce.pdf>, και <https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/ii-ydsk-sonuc-bildirge.pdf>, [τ.π.18/11/21]

¹⁵³ “Iraqi Kurds in border zone flee Turkey's hunt for PKK”, 9/6/21, France24, <https://www.france24.com/en/live-news/20210609-iraqi-kurds-in-border-zone-flee-turkey-s-hunt-for-pkk>, [τ.π.18/11/21]

¹⁵⁴ Metin Gurcan, “Iraqi Kurds actively support Ankara’s fight against the PKK”, 5/8/19, Al-Monitor, <https://www.al-monitor.com/originals/2019/08/turkey-iraq-kurdistan-krk-support-fight-against-pkk.html>, [τ.π.19/11/21]

5.2.1 Ισραήλ

Όπως προαναφέραμε, οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών μετά τα γεγονότα του *Mavi Marmara* υποβαθμίστηκαν και δεν έχουν επανακάμψει. Επίσης, η συνεργασία των δύο πλευρών σε στρατιωτικό επίπεδο, σε επίπεδο πληροφοριών και στον τουρισμό δέχτηκε σφοδρό πλήγμα. Ωστόσο, δεν ισχύει το ίδιο και στις οικονομικές σχέσεις των δύο χωρών, οι οποίες κατάφεραν να διαχωρίσουν την πολιτική από την οικονομική αντιπαράθεση, αναπτύσσοντας τον όγκο των εμπορικών τους συναλλαγών (Γράφημα 10).

Γράφημα 10 Εισαγωγές-εξαγωγές Τουρκίας Ισραήλ κατά την περίοδο 2002-2019¹⁵⁵

Το βασικό ζήτημα αντιπαράθεσης ανάμεσα σε Άγκυρα και Τελ Αβίβ έγκειται στο Παλαιστινιακό Ζήτημα. Ο ηγετικός ρόλος τον οποίο θέλει να διαδραματίσει η Τουρκία στο μουσουλμανικό κόσμο έχει αντικρουόμενα συμφέροντα με την πολιτική που ακολουθεί το Ισραήλ έναντι των Παλαιστινίων. Ένα δεύτερο παράγοντα αντιπαράθεσης αποτελεί η διαφορετική προοπτική των δύο κρατών στα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης. Η μεν Τουρκία προσέβλεπε σε ένα μετασχηματισμό των

¹⁵⁵ <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>, [τ.π.21/11/21]

αυταρχικών καθεστώτων της περιοχής προς το πολιτικό Ισλάμ ενώ το Ισραήλ υποστήριζε το *status quo*. Με την πολιτική που ακολούθησαν οδηγούμαστε στο τρίτο σημείο σύγκρουσης συμφερόντων το οποίο είναι η αξιοποίηση του νέου γεωπολιτικού περιβάλλοντος που έφερε η Αραβική Άνοιξη. Ενώ η Τουρκία, βάσει των αποτελεσμάτων των εξεγέρσεων, απομονώθηκε και αναλώθηκε στην καταπολέμηση του PKK σε Συρία και Ιράκ το Ισραήλ κατάφερε να βγει από την απομόνωση στην οποία βρισκόταν εξ ιδρύσεως του με τα γειτονικά κράτη. Ξεκινώντας συνομιλίες και δημιουργώντας δεσμούς με Αίγυπτο, Ιορδανία και ΗΑΕ κατάφερε να επισφραγίσει αυτή την πολιτική με την υπογραφή των «Συμφωνιών του Αβραάμ¹⁵⁶» με ΗΑΕ, Μπαχρέιν, Μαρόκο και Σουδάν και να αναβαθμίσει τις σχέσεις του στην Ανατολική Μεσόγειο με Ελλάδα και Κύπρο. Με τον τρόπο αυτό πέτυχε τη διεύρυνση του στρατηγικού του βάθους, το οποίο την από την δεκαετία του 1990 και μετά του έδινε μόνο η Τουρκία¹⁵⁷ ενώ παράλληλα γίνεται σαφές ότι το Παλαιστινιακό δεν αποτελεί πλέον καθοριστικό ζήτημα για την ανάπτυξη διμερών σχέσεων με τα αραβικά κράτη. Τέλος, η συνεργασία Τουρκίας-Ιράν σε τομείς όπως η καταπολέμηση των Κούρδων και η μη τήρηση του εμπάργκο εναντίον της Τεχεράνης δυσχεραίνουν τις όποιες προσπάθειες την προοπτική στενότερης συνεργασίας.

Τον Αύγουστο του 2016 ο Ερντογάν, μετά την αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος, θα έρθει σε συμφωνία με το Ισραήλ, σε μια προσπάθεια εξομάλυνσης της εξαιρετούς κρίσης των δύο κρατών, η οποία περιελάβανε αποζημιώσεις για τα γεγονότα του 2010 και την προοπτική να γίνει η Τουρκία κράτος διακομιστής του ισραηλινού φυσικού αερίου¹⁵⁸. Η σύγκρουση συμφερόντων όμως εξαιτίας του Παλαιστινιακού ζητήματος έφερε εκ νέου την υποβάθμιση των διπλωματικών σχέσεων, κατόπιν των αψιμαχιών μεταξύ των δυνάμεων ασφαλείας του Ισραήλ και των Παλαιστινίων, ένεκα της μεταφοράς της πρεσβείας των ΗΠΑ από το Τελ Αβίβ στην Ιερουσαλήμ το 2018. Το 2021 μετά την εκλογή της νέας κυβέρνησης στο Ισραήλ, και

¹⁵⁶ Oliver Holmes, “UAE, Bahrain and Israel sign historic accords at White House event”, 15/9/20, *TheGurdian*, <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/15/uae-bahrain-and-israel-sign-historic-accords-at-white-house-event-formal-relations-trump-netanyahu>, [τ.π.21/11/21]

¹⁵⁷ Şaban Kardaş, “Prospects and challenges of normalization in Turkey – Israel relations: A Turkish view”, 27/8/21, *Hypothesis*, <https://ovipot.hypotheses.org/15714>, [τ.π.21/11/21]

¹⁵⁸ “President Erdoğan approves Turkey-Israel normalization deal”, 31/8/16, *DailySabah*, <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2016/08/31/president-erdogan-approves-turkey-israel-normalization-deal>, [τ.π.21/11/21]

την απομάκρυνση Νετανιάχου, η Τουρκία επιθυμεί την επαναπροσέγγιση με το Ισραήλ, με την νέα κυβέρνηση να κρατά επιφυλακτική στάση.

5.2.2 Παλαιστίνη

Ως Παλαιστίνη, με τη σημερινή της υπόσταση, αναφερόμαστε στην περιοχή της Δυτικής Όχθης (συμπεριλαμβανομένης της Ανατολικής Ιερουσαλήμ) και στην περιοχή της Λωρίδας της Γάζας. Η περιοχή της Ανατολικής Ιερουσαλήμ συνίσταται από τα εδάφη περίξ του τεμένους Αλ-Ακσά, το οποίο θεωρείται ο τρίτος ιερότερος τόπος του Ισλάμ μετά την Μέκκα και τη Μεδίνα. Η Παλαιστινιακή Αρχή είναι η αναγνωρισμένη ηγεσία της Παλαιστίνης και πρόεδρος της είναι ο Μαχμούτ Αμπάς, ηγέτης του κινήματος Φατάχ, ο οποίος ελέγχει τη Δυτική Όχθη. Η Λωρίδα της Γάζας ελέγχεται από τη Χαμάς, χαρακτηρισμένη ως τρομοκρατική οργάνωση από πολλά Δυτικά κράτη.

Η Τουρκία υπήρξε από την δεκαετία του 1970 υποστηρικτής της απελευθέρωσης της Παλαιστίνης και ήταν από τα πρώτα κράτη που προέβησαν στην αναγνώριση της. Η επίσημη εξωτερική της πολιτική της επικεντρώνεται στην λύση του Παλαιστινιακού Ζητήματος και στην βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Παλαιστινίων. Για το σκοπό αυτό έχει διαθέσει περίπου 300 εκατομμύρια δολάρια για την ενίσχυση σε διάφορους τομείς όπως η οικονομική ανάπτυξη, η υγεία, η εκπαίδευση, η ασφάλεια, ο τουρισμός και η γεωργία¹⁵⁹. Από το 2004 έχει υπογραφεί ανάμεσα στις δύο χώρες συμφωνία ελεύθερου εμπορίου με τις ετήσιες εμπορικές συναλλαγές να φθάνουν τα 400 εκατομμύρια δολάρια.

Ωστόσο, η προσπάθεια της να ηγηθεί του σουννιτικού Ισλάμ, έναντι του άξονα ΗΑΕ-Σ.Αραβίας-Αιγύπτου, και οι σχέσεις που έχει αναπτύξει με την Μουσουλμανική Αδελφότητα έχουν προσανατολίσει την πολιτική της στην προστασία του Αλ-Ακσά και την προσέγγιση της με την Χαμάς αντίστοιχα¹⁶⁰. Η υψηλή δημοτικότητα του Ερντογάν στους Παλαιστίνιους της Ανατολικής Ιερουσαλήμ και της Λωρίδας της Γάζας αντανakλά την επιτυχία αυτού του εγχειρήματος. Για το Ισραήλ και τη Δύση περισσότερο ανησυχητική είναι η σύσφιξη των σχέσεων με την Χαμάς. Η Τουρκία

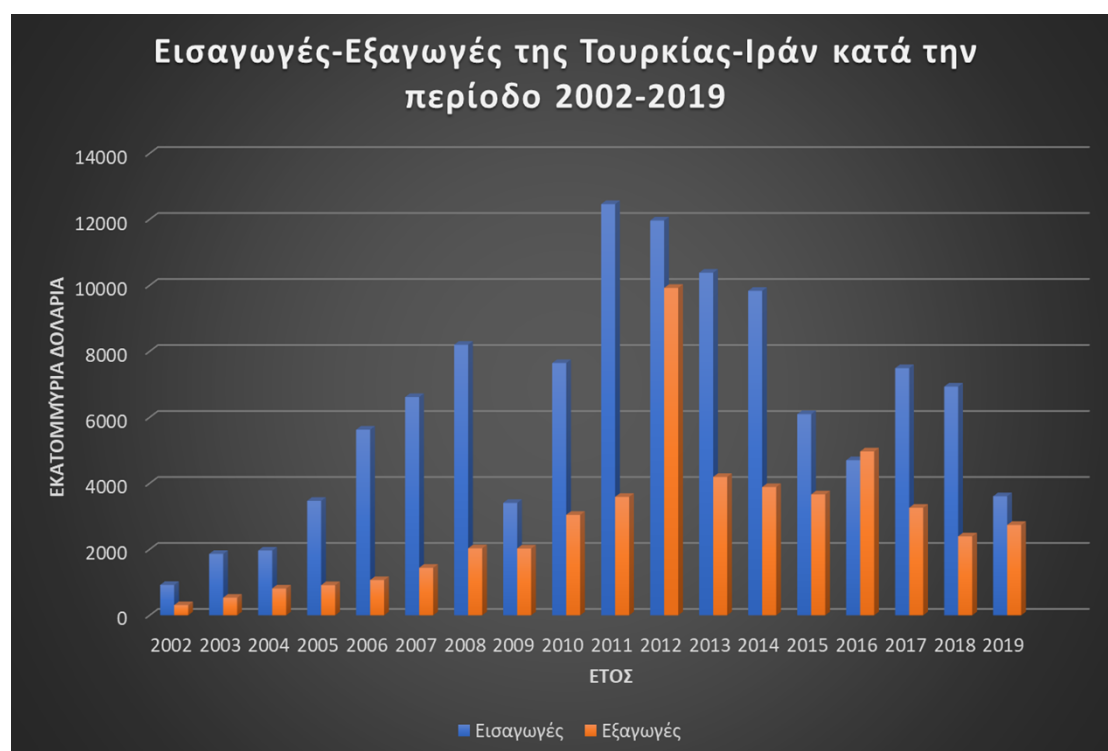
¹⁵⁹ “Turkey’s Political Relations with the State of Palestine”, *Republic of Turkey MFA*, https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-political-relations-with-the-palestinian-national-authority.en.mfa, [τ.π.8/12/21]

¹⁶⁰ Mehul Srivastava and Laura Pitel, “Erdogan and Hamas: ‘He’s presenting himself as leader of Muslim world’”, *Financial Times*, 9/9/20, <https://www.ft.com/content/7447e141-3d3f-4d98-953d-179e15909a7e>, [τ.π.9/12/21]

φιλοξενεί ηγετικά στελέχη της Χαμάς, χορηγεί ταξιδιωτική βίζα σε μέλη της και προσφέρει οικονομική ενίσχυση στη Λωρίδα της Γάζας. Επισημώς, η βοήθεια από ξένα κράτη και οργανισμούς παρέχεται στην επίσημη παλαιστινιακή κυβέρνηση. Η χρηματοδότηση-βοήθεια της Χαμάς, η οποία αποτελεί παρακλάδι της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, περιορίζεται στην έμμεση βοήθεια μέσω ΜΚΟ και φιλανθρωπικών οργανώσεων κυρίως από το Ιράν, το Κατάρ και την Τουρκία¹⁶¹.

5.3 Η περίπτωση του Ιράν

Ο Ερντογάν με την άνοδο του στην εξουσία προσέγγισε την Τεχεράνη αναπτύσσοντας τις διμερείς σχέσεις στους τομείς του εμπορίου και των επενδύσεων (Γράφημα 11). Ο σημαντικότερος κλάδος εισαγωγών για την Τουρκία είναι αυτός του φυσικού αερίου. Παράλληλα, με την προσέγγιση του αυτή ενίσχυε την προοπτική να ηγηθεί ενός πανισλαμικού αντιδυτικού συνασπισμού.

Γράφημα 11 Εμπορικές σχέσεις Τουρκίας - Ιράν 2002-2019¹⁶²

¹⁶¹ Zachary Laub and Kali Robinson, “What Is Hamas?”, *CFR*, 17/08/21, <https://www.cfr.org/backgrounder/what-hamas>, [τ.π.8/12/21]

¹⁶² <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>, [τ.π.21/11/21]

Η Αραβική Άνοιξη έφερε τα δύο μέρη σε αντίθετες πλευρές¹⁶³, με την Άγκυρα να επιθυμεί την πτώση Άσαντ και την Τεχεράνη να υποστηρίζει το σιιτικό καθεστώς. Η απάντηση του Ιράν στην εμπλοκή της Τουρκίας στο Συριακό ήταν η συμφωνία εκχειρίδας με το PKK. Αντίστοιχος ήταν και ο πολιτικός ανταγωνισμός στο Ιράκ. Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις μετατράπηκαν σταδιακά σε πόλεμο δια αντιπροσώπων στη Συρία διευρύνοντας το χάσμα ανάμεσα στις δύο χώρες. Όμως, η προοπτική συμφωνίας των διαπραγματεύσεων με τα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ το 2014 για το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν, οδήγησε τον Ερντογάν στην επαναπροσέγγιση με την Τεχεράνη και την ίδρυση του Συμβουλίου Υψηλού Επιπέδου Συνεργασίας Τουρκίας-Ιράν (HLCC)¹⁶⁴.

Η ολοκλήρωση της συμφωνίας για το ιρανικό πυρηνικό πρόγραμμα, με την παρέμβαση της Ουάσιγκτον, και το αποτυχημένο πραξικόπημα του 2016, για το οποίο κυβερνητικά στελέχη κατηγορούν ευθέως τις ΗΠΑ, ενίσχυσαν τις σχέσεις των δύο χωρών. Το 2017 ήρθε να προστεθεί ακόμη ένα κοινό σημείο ανάμεσα στα δύο μέρη που ήταν η εναντίωση στο μπλοκ των χωρών του Συμβουλίου Συνεργασίας του Κόλπου (Σ. Αραβία, ΗΑΕ, Μπαχρέιν, Κουβέιτ, Ομάν με την υποστήριξη Αιγύπτου-Ισραήλ), οι οποίες διέκοψαν τις σχέσεις τους με τη Ντόχα, εξαιτίας της στήριξης της στη Μουσουλμανική Αδελφότητα¹⁶⁵. Τέλος, η υποστήριξη των παλαιστινιακών οργανώσεων και η αντιπαράθεση τους με το Ισραήλ αποτελεί ένα ακόμη σημείο σύγκλισης.

5.4 Η περίπτωση του Κατάρ

Οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες ξεκίνησαν επίσημα το 1979 με το άνοιγμα πρεσβειών σε Άγκυρα και Ντόχα. Με την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία και το άνοιγμα στη Μέση Ανατολή οι σχέσεις των δύο χωρών γνώρισαν μια άνευ προηγουμένου

¹⁶³ Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, «Οι ιρανο-τουρκικές σχέσεις», στο *Ιράν: Πολιτική Οικονομία Διεθνείς και Περιφερειακές Σχέσεις*, Παπαζήση, Αθήνα 2014, σελ.376

¹⁶⁴ “Turkey - Iran Relations”, *Republic of Turkey MFA*, <https://www.mfa.gov.tr/turkey-iran-relations.en.mfa>, [τ.π.9/12/21]

¹⁶⁵ Soner Cagaptay, *Η Αυτοκρατορία...*, ο.π., σελ.204-208

άνθηση στον πολιτικό, οικονομικό, ενεργειακό και στρατιωτικό τομέα¹⁶⁶. Η περίοδος 2002-2010 χαρακτηρίζεται από τη σύσφιξη των σχέσεων τους στον πολιτικό τομέα, με κοινό παρονομαστή το πολιτικό Ισλάμ και την υποστήριξη της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, και τον οικονομικό τομέα, με τη συμφωνία ελεύθερου εμπορίου το 2008.

Γράφημα 12 Εισαγωγές-Εξαγωγές Τουρκίας-Κατάρ κατά την περίοδο 2002-2019¹⁶⁷

Κατά την περίοδο 2011-2013, τα δύο κράτη υποστήριζαν τα επαναστατικά κινήματα που συνδέονταν με τη Μουσουλμανική Αδελφότητα σε Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική. Ωστόσο, η αποτυχία εγκαθίδρυσης των επαναστατών σε Λιβύη και Αίγυπτο τους έφεραν ενάντια στον συνασπισμό των αυταρχικών καθεστώτων Σαουδικής Αραβίας, ΗΑΕ, Μπαχρέιν και Αιγύπτου. Η αντιπαράθεση αυτή έφερε τις δύο χώρες ακόμη πιο κοντά και το 2014 προχώρησαν στη σύσταση της Μικτής Στρατηγικής Επιτροπής, ενώ το 2015 υπέγραψαν αμυντική και στρατιωτική συμφωνία συνεργασίας με την εγκατάσταση τουρκικών ενόπλων δυνάμεων στη Ντόχα. Η τουρκική στρατιωτική παρουσία στο Κατάρ αύξησε σημαντικά την αποτρεπτική του ισχύ ενάντια σε μια πιθανή εισβολή της Σαουδικής Αραβίας ανάλογης του Μπαχρέιν.

¹⁶⁶ Ibrahim Mukhtar, “Turkey-Qatar relations: Friends through thick and thin”, *Anadolu Agency*, 6/12/21, <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkey-qatar-relations-friends-through-thick-and-thin/2439871>, [τ.π.10/12/21]

¹⁶⁷ <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>, [τ.π.21/11/21]

Ο αποκλεισμός του Κατάρ το 2017 και η διακοπή των διπλωματικών σχέσεων από τη Σαουδική Αραβία, τα ΗΑΕ, το Μπαχρέιν και την Αίγυπτο το 2017, εξαιτίας της υποστήριξης της τρομοκρατίας από τη Ντόχα, έδωσε την ευκαιρία στην Τουρκία να αυξήσει ακόμη περισσότερο τη μεταξύ τους συνεργασία. Η στρατιωτική της παρουσία στο έδαφος του Κατάρ αναβαθμίστηκε ενώ προσέφερε αποστολές βοήθειας σε τρόφιμα, νερό και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Σε αντάλλαγμα το Κατάρ προχώρησε σε άμεσες επενδύσεις στην πληττόμενη από την πτώση της λίρας τουρκική οικονομία το 2018 και το 2020. Παράλληλα, οι δύο χώρες συνεχίζουν να υποστηρίζουν με κάθε τρόπο ομάδες που σχετίζονται με τη Μουσουλμανική Αδελφότητα σε Γάζα, Συρία και Λιβύη¹⁶⁸.

¹⁶⁸ “Evolving Turkish-Qatari Relations: 2002 to 2020”, *CPU Report*, January 2021, <https://www.clingendael.org/pub/2021/drivers-of-turkish-qatari-relations/2-evolving-turkish-qatari-relations-2002-to-2020/>, [τ.π.10/12/21]

Συμπεράσματα

Η υψηλή στρατηγική της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή επικεντρώθηκε σε τρεις βασικούς άξονες: την διατήρηση και ενίσχυση των οικονομικών δεσμών με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, την προβολή της ως περιφερειακής δύναμης στην περιοχή και προστατή των σουνιτικών μουσουλμανικών πληθυσμών, καθώς και την αποδυνάμωση-αντιμετώπιση της δράσης του PKK και της προσπάθειας αυτονομίας των κουρδικών πληθυσμών. Η αξιολόγηση του βαθμού κατά τον οποίο η υψηλή στρατηγική πέτυχε τους στόχους της θα γίνει με τα κριτήρια αξιολόγησης της υψηλής στρατηγικής που αναφέρονται στο κεφάλαιο 1.3.3.

Η κυβέρνηση Ερντογάν, εκμεταλλευόμενη τις πολιτικές εξελίξεις, κατάφερε να διαχωρίσει την πολιτική από την οικονομία, στις σχέσεις της με τα κράτη της Μέσης Ανατολής. Όπως παρατηρούμε ο όγκος των εμπορικών συναλλαγών της Τουρκίας με τα κράτη της Μέσης Ανατολής όχι μόνο διατηρήθηκε αλλά και σε πολλές περιπτώσεις αυξήθηκε, ακόμη και μετά την πολυετή υποβάθμιση των διπλωματικών σχέσεων τους, όπως στις περιπτώσεις της Συρίας, της Αιγύπτου και του Ισραήλ. Η Τουρκία εκμεταλλεύτηκε την εξαγωγική της δυνατότητα έναντι της αδυναμίας των χωρών αυτών αντικατάστασης της. Στην περίπτωση του Κατάρ, εκμεταλλευόμενη τον αποκλεισμό του από τα κράτη του Κόλπου, προχώρησε το 2017 στην ενίσχυση των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων στη Ντόχα ενισχύοντας αφενός την αποτρεπτική ισχύ του Κατάρ έναντι της Σ. Αραβίας και αφετέρου της τουρκικής προβολής ισχύος στον Κόλπο. Η υποστήριξη της Χαμάς και η προστασία των Παλαιστινίων και ειδικά της Ανατολικής Ιερουσαλήμ, όπου βρίσκεται το τρίτο ιερότερο τέμενος του Ισλάμ, στην κρίση του Μαΐου του 2020 με το Ισραήλ σε αντίθεση τις Συμφωνίες του Αβραάμ, προσέδωσε στον Ερντογάν το γόητρο του προστάτη του μουσουλμανικού κόσμου. Όσον αφορά την αντιμετώπιση των Κούρδων στη Συρία, παρά την υποστήριξη τους από την Ουάσιγκτον, εκμεταλλευόμενος τη σύσφιξη των σχέσεων του με τη Μόσχα κατάφερε να δημιουργήσει, με τρεις διαδοχικές στρατιωτικές επιχειρήσεις, τρεις ζώνες ασφαλείας εντός του συριακού εδάφους αποκόπτοντας τους και μειώνοντας σημαντικά την προοπτική αυτονομίας τους. Στην περίπτωση των Κούρδων του Ιράκ κατάφερε να δημιουργήσει ζώνη ασφαλείας εντός του ιρακινού εδάφους ενισχύοντας παράλληλα την οικονομική και ενεργειακή συνεργασία με τη Βαγδάτη. Ωστόσο, η στρατηγική που ακολούθησε την έφερε αντιμέτωπη με τα συμφέροντα και τις ιδεολογικές αξίες, με

ορισμένες εκ των μεγαλύτερων επενδυτικών χωρών στην Τουρκία, τις ΗΠΑ και την ΕΕ. Η δυσарέσκεια τους αποτυπώνεται έμμεσα στην τουρκική οικονομία τόσο στην αύξηση του πληθωρισμού όσο και στην μεγάλη πτώση της τουρκικής λίρας έναντι του δολαρίου.

Ο Ερντογάν έχοντας έρθει σε ρήξη με το κεμαλικό καθεστώς και τους Κούρδους είχε πλέον να αντιμετωπίσει και το κίνημα Γκιουλέν, που υπονόμει την εσωτερική συνοχή της χώρας και κατ' επέκταση την εφαρμογή της υψηλής στρατηγικής της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή. Το αποτυχημένο πραξικόπημα του 2016 του έδωσε την ευκαιρία να προβεί στην εκκαθάριση των εσωτερικών του αντιπάλων στο στρατό, στα σώματα ασφαλείας και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Παράλληλα συνέχισε την στήριξη του στην νέα επιχειρηματική ελίτ των ορθόδοξων σουνιτικών μουσουλμανικών πληθυσμών της περιφέρειας και προσέγγισε τους εθνικιστές, οι οποίοι από κοινού αποτέλεσαν την εκλογική του βάση για την αλλαγή του πολιτεύματος το 2017. Με τη συνταγματική μεταρρύθμιση του 2017 πέτυχε να πάρει υπό τον έλεγχο του το τελευταίο προπύργιο των κεμαλιστών, τη δικαστική εξουσία, ενώ συγχρόνως συγκέντρωσε την εκτελεστική εξουσία στο πρόσωπο του προέδρου. Συμπερασματικά, κατάφερε βραχυπρόθεσμα να διατηρήσει την εσωτερική συνοχή της Τουρκίας.

Η αποδοτικότητα της τουρκικής υψηλής στρατηγικής βραχυπρόθεσμα φαίνεται να βρίσκεται εντός των στόχων της, εμπεριέχοντας όμως μεγάλο κίνδυνο ρίσκου. Η εξισορρόπηση που πέτυχε με την προσέγγιση του Ιράν και τις υπάρχουσες θερμές σχέσεις με το Κατάρ ενάντια στον συνασπισμό Σαουδικής Αραβίας-ΗΑΕ-Αιγύπτου και στρατιωτική ανάσχεση του κουρδικού στοιχείου διατηρούν την ασφάλεια της και την προσδοκία της να αποτελέσει περιφερειακή δύναμη στην περιοχή χωρίς να της αποστερήσουν πόρους ζωτικής σημασίας. Ωστόσο, τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα με τις ΗΠΑ, το Ισραήλ και του ανωτέρω συνασπισμού των αραβικών κρατών, καθώς και η ενεργειακή της εξάρτηση από τους μεγαλύτερους διαχρονικά αντιπάλους της στην περιοχή, τη Ρωσία και το Ιράν, εμπεριέχουν μεγάλη αβεβαιότητα ως προς την μακροπρόθεσμη επιτυχία της στρατηγικής της. Η πιθανή μακροχρόνια αύξηση του ανταγωνισμού με το συνασπισμό, τις ΗΠΑ και τα κράτη της ΕΕ θα μείωναν αρκετά το συσχετισμό ικανοτήτων και στόχων της τουρκικής υψηλής στρατηγικής όπως δείχνει η ραγδαία επιδείνωση της τουρκικής οικονομίας 2021.

Επίσης, ενδέχεται να μειώσουν σημαντικά την κινητήρια δύναμη του οικονομικού θαύματος της τελευταίας εικοσαετίας, τις ξένες επενδύσεις.

Η αντοχή σε σφάλματα της τουρκικής υψηλής στρατηγικής μένει να αναλυθεί και να αξιολογηθεί μελλοντικά. Αποτελεί ένα σημαντικό ερώτημα προς έρευνα το πως θα μπορέσει να διαχειριστεί και να απορροφήσει τις αλλαγές στο διεθνές περιβάλλον σε περίπτωση ενίσχυσης των συμφωνιών του Ισραήλ με τα λοιπά αραβικά κράτη, μια ενδεχόμενη δημοσιονομική προσαρμογή της τουρκικής οικονομίας ή μια ολική υποβάθμιση των σχέσεων με τις ΗΠΑ ή τη Γαλλία.

Βιβλιογραφία – Πηγές

Βιβλία

- Ahmad, Feroz, *The Young Turks and the Ottoman Nationalities Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Arabs, 1908–1918*, The University of Utah Press, Utah, 2014.
- Αιλιανός, Κωστής, «Αραβική «Άνοιξη»;», Στο *Αραβική Άνοιξη*, Εταιρεία Σπουδών ΝΠ&ΓΠ, Αθήνα, 2013.
- Ball, Alan. Peters, Guy, *Σύγχρονη πολιτική και διακυβέρνηση: Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη*, μτφρ. Κώστας Λάβδας, Παπαζήση, Αθήνα, 2001.
- Beaufre, Andre, *Εισαγωγή στη Στρατηγική*, μτφρ. Παναγιώτης Μαυρόπουλος, ΓΕΕΘΑ, Αθήνα, 2015.
- Bozarslan, Hamit, *Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας: Από την επανάσταση των Νεότουρκων μέχρι σήμερα*, μτφρ. Μάρθα Οικονόμου, Σαββάλας, Αθήνα, 2008.
- Cagaptay, Soner, *Η Αυτοκρατορία του Ερντογάν: Τουρκία και Μέση Ανατολή*, επιμ. Κώστας Υφαντής μτφρ. Ελένη Λορέντζου, Σιδέρης, Αθήνα, 2021.
- Γώγος, Κωνσταντίνος, *Τουρκικό Πολιτικό Ισλάμ και Ισλαμιστικά Δίκτυα στη Γερμανία*, Λιβάνη, Αθήνα, 2011.
- Ζέππος, Ιωάννης-Αλέξιος, «Αραβική Άνοιξη Ελπίδες και Φόβου», Στο *Αραβική Άνοιξη*, Εταιρεία Σπουδών ΝΠ&ΓΠ, Αθήνα, 2013.
- Goldschmidt, Arthur, και Boum Aomar, *Ιστορία της Μέσης Ανατολής*, μτφρ. Θεοχάρης Αναγνωστόπουλος, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2016.
- Hale, William, *Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1774-2000*, μτφρ. Ρόζα Βασιλάκη και Σοφία Σφυρόερα, Πεδίο, Αθήνα, 2016.
- Hourani, Albert, *Η Ιστορία του Αραβικού Κόσμου*, μτφρ. Θεοδώρα Δαρβίρη, Ψυχογιός, Αθήνα, 2020.
- Ιναλτζίκ, Χαλίλ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: Η Κλασική εποχή, 1300-1600*, μτφρ. Μιχάλης Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1995.
- Καραγιάννης, Μάνος, *Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο*, Παπαζήση, Αθήνα, 2015.
- Karaveli, Halil, *Τουρκία - Μοντέλο αυταρχικού κράτους: Από τον Ατατούρκ στον Ερντογάν*, μτφρ. Εύη Μπαξεβάνη, Οξύ, Αθήνα, 2019.
- Kayali, Hasan, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, University of California Press, London, 1997.
- Kepel, Gilles, *Έξοδος από το Χάος: Κρίση στη Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή*, μτφρ. Αριστέα Κομνηνέλλη, Κλειδάριθμος, Αθήνα, 2020.

- Kepel, Gilles, *Τζιχάντ ο Ιερός Πόλεμος*, μτφρ. Ελένη Τσερεζόλε, Καστανιώτη, Αθήνα, 2001.
- Kirisci, Kemal, «Το Μέλλον της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής Σχετικά με τη Μέση Ανατολή», στο ΕΛΙΑΜΕΠ, *Η Σύγχρονη Τουρκία: Κοινωνία, οικονομία και εξωτερική πολιτική*, επιμ. Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, Παπαζήση, Αθήνα, 2002.
- Klauswitz, Karl Von, *Περί του Πολέμου*, μτφρ. Επιμ. Νατάσα Ξεπουλιά, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1999.
- Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, Ποιότητα, Αθήνα, 2008.
- Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Υψηλή Στρατηγική της Αρχαίας Σπάρτης (750-192 π.Χ.)*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007.
- Lesser, Ian, «Οι Στρατηγικές Επιλογές της Τουρκίας», στο ΕΛΙΑΜΕΠ, *Η Σύγχρονη Τουρκία: Κοινωνία, οικονομία και εξωτερική πολιτική*, επιμ. Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, Παπαζήση, Αθήνα, 2002.
- Lewis, Bernard, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας: Τόμος Ι Τα στάδια της ανάπτυξης*, μτφρ. Στέφανος Παπαγεωργίου, Παπαζήση, Αθήνα, 2001.
- Lewis, Bernard, *Τι πήγε στραβά: Δυτική Επιρροή και Μεσανατολική Αντίδραση*, μτφρ. Στέφανος Παπαγεωργίου, Παπαζήση, Αθήνα, 2002.
- Liddell Hart, *Strategy*, Faber and Faber Ltd, London, 1967.
- Luttwak, Edward, *Strategy: The Logic of War and Peace*, Harvard University Press, London, 2001.
- Μάξης, Ιωάννης, *Μυστικιστικά Ισλαμιστικά Τάγματα: Ο Μικρασιατικός χώρος*, Παπαζήση, Αθήνα, 2013.
- Μπότσιου, Κωνσταντίνα, «Διεθνείς Σχέσεις και Ιστορία των Διεθνών Σχέσεων: Ιστορία και Μεθοδολογία», Στο Συλλογικό, *Ένας Αιώνας Διεθνών Σχέσεων 1919-2019*, Πεδίο, Αθήνα, 2020.
- Newton, Kenneth. and Van Deth, Jan. *Συγκριτική πολιτική*, επιμ. Γιάννης Κωνσταντινίδης και Σπύρος Μπλαβούκος, Τζιόλα, Θεσσαλονίκη, 2018.
- Νικολάου-Πατραγάς, Κυριάκος, *Η «Αραβική Άνοιξη» από τον Μουμπάρακ εις τον Σίσι*, Λειμών, Αθήνα, 2017.
- Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, επιμ. Νεοκλής Σαρρής μτφρ. Νικόλαος Ραπτόπουλος, Ποιότητα, Αθήνα, 2010.
- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική: 6^{ος} – 11^{ος} Αιώνας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2004.
- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Η Αμερικανική Πολιτική: Από τον Φράνκλιν Ρούζβελτ στον Ντόναλντ Τραμπ*, Ποιότητα, Αθήνα, 2018.

- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία*, Σιδέρης, Αθήνα, 1996.
- Πλατιάς, Αθανάσιος, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Εστία, Αθήνα, 1999.
- Πλατιάς, Αθανάσιος, και Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τζου*, Δίαυλος, Αθήνα, 2015.
- Ραπτόπουλος, Νικόλαος, *Οι τρέχουσες εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές της Τουρκίας με τις χώρες της άμεσης περιφέρειας της: Η περίπτωση της Συρίας (2002-2009)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2011.
- Rogan, Eugene, *Οι Άραβες: Μια Ιστορία*, μτφρ. Μενέλαος Αστερίου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2019.
- Roskin, M., Cord, R., Medeiros, J., Jones, W., *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη*, επιμ. Νίκος Μαραντζίδης, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2008.
- Rubin, Barry, «Η Στρατηγική της Τουρκίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο», στο ΕΛΙΑΜΕΠ, *Η Σύγχρονη Τουρκία: Κοινωνία, οικονομία και εξωτερική πολιτική*, επιμ. Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, Παπαζήση, Αθήνα, 2002.
- Σαρρής, Νεοκλής, *Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία: Η άνοδος της στρατογραφειοκρατίας (1923-1950)*, Γόρδιος, Αθήνα, 1992.
- Στέλγιας, Νίκος, *Η Ανελεύθερη Τουρκική Δημοκρατία: Η ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού στην Τουρκία της δεξιάς και των πραξοκοπημάτων του 21^{ου} αιώνα*, Παπαζήση, Αθήνα, 2017.
- Τσαρδανίδης, Χαράλαμπος, «Οι ιρανο-τουρκικές σχέσεις», στο *Ιράν: Πολιτική Οικονομία Διεθνείς και Περιφερειακές Σχέσεις*, Παπαζήση, Αθήνα, 2014.
- Τσιριγώτης, Διονύσιος, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922*, 2η Έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα, 2010.
- Weber, Frank, *Ο Επιτήδειος Ουδέτερος*, μτφρ. Εύη Νάτσιου, 5^η Έκδοση, Θετίλη, Αθήνα, 1993.
- Witteck, Paul, *Η Γένεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Ευαγγελία Μπαλτά, Πορεία, Αθήνα 1991
- Φουντεδάκη, Πηνελόπη, *Το τουρκικό πολίτευμα: Το χωλό δημοκρατικό πρότυπο και οι θεσπισμένες παρεκκλίσεις του*, Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002.
- Φίλης, Κωνσταντίνος, *Τουρκία, Ισλάμ, Ερντογάν*, 3^η Έκδοση, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2017.
- Χιλ, Κρίστοφερ, *Η Εξωτερική Πολιτική τον 21^ο Αιώνα*, μτφρ. Παναγιώτης Σουλτάνης και Γιώργος Κυριακόπουλος, Επιμέλεια Γιώργος Ευαγγελόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2018.

Χριστοδούλου, Μαίρη, «Το Θρησκευτικό-Ιδεολογικό Μωσαϊκό στις Χώρες της Μέσης Ανατολής», Στο *Αραβική Άνοιξη*, Εταιρεία Σπουδών ΝΠ&ΓΠ, Αθήνα, 2013.

Zurcher, Erik, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, μτφρ. Βαγγέλης Κεχριώτης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004.

Διαδικτυακές πηγές

Acemoglu, Daron, “Why Turkish growth ended”, 24 November 2015, *World Economic Forum*, <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/why-turkish-growth-ended/>, [τ.π.09/11/21].

Aliriza, Bulent, and Yekeler, Zeynep, “Understanding Turkey’s Afrin Operation”, 25/01/18, *CSIS*, <https://www.csis.org/analysis/understanding-turkeys-afrin-operation>, [τ.π.17/11/21].

Ayyash, Abdelrahman, “The Turkish Future of Egypt’s Muslim Brotherhood”, *The Century Foundation*, 17/08/2020, <https://tcf.org/content/report/turkish-future-egypts-muslim-brotherhood/?agreed=1>, [τ.π. 15/11/2021].

Cebul, Matthew, “Operation “Peace Spring” and U.S. Strategy in Syria”, 11/10/19, *Foreign-Policy-Research-Institute*, <https://www.fpri.org/article/2019/10/operation-peace-spring-and-u-s-strategy-in-syria/>, [τ.π.18/11/21].

CPJ (Committee to Protect Journalists), “Record number of journalists jailed worldwide”, 15/12/2020, <https://cpj.org/reports/2020/12/record-number-journalists-jailed-imprisoned/>, [τ.π. 15/11/2021].

Danford, Nicholas, “A Mediterranean Duel: Erdogan, Sisi and the Fate of Egyptian-Turkish Relations”, *ELIAMEP*, Policy Paper #53/2021, 29/01/21, <https://www.eliamap.gr/wp-content/uploads/2021/01/Policy-paper-53-Danforth.pdf>, [τ.π.03/11/21].

Duman, and Alaca, “Turkey and the Kurdish Factor in the Middle East”, 13/05/21, *GMF*, <https://www.gmfus.org/news/turkey-and-kurdish-factor-middle-east>, [τ.π.17/11/21].

“Energy as a tool of foreign policy of authoritarian states, in particular Russia”, *European Parliament Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union*, PE 603.868, Απρίλιος 2018, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU\(2018\)603868_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU(2018)603868_EN.pdf), [τ.π. 15/11/2021].

Erdemir, Aykan, “Turkey and Iran Orchestrate Joint Military Operations Against Kurdish Insurgents”, *Foundation for Defense of Democracies*, 26/6/20, <https://www.fdd.org/analysis/2020/06/26/turkey-iran-joint-military-operations-kurds/>, [τ.π. 15/11/21].

“Evolving Turkish-Qatari Relations: 2002 to 2020”, *CPU Report*, January 2021, <https://www.clingendael.org/pub/2021/drivers-of-turkish-qatari-relations/2-evolving-turkish-qatari-relations-2002-to-2020/>, [τ.π.10/12/21].

Fondation Institut Kurde de Paris, <https://www.institutkurde.org/en/info/kurdistan-maps-1232551498>, [τ.π. 17/11/21].

Gall, Carlotta, “Erdogan Pulls Turkey From European Treaty on Domestic Violence”, *New York Times*, 20/03/2021, <https://www.nytimes.com/2021/03/20/world/europe/turkey-erdogan-women-violence.html>, [τ.π. 15/11/2021].

Garding, Sarah E., and Michael, Ratner, Cory Welt, Jim Zanotti, “TurkStream: Russia’s Newest Gas Pipeline to Europe”, *Congressional Research Service (CRS)*, 05/02/2020, <https://www.europeangashub.com/wp-content/uploads/2020/03/IF11177.pdf>, [τ.π. 15/11/21].

Global Edge, “Turkey: Economy”, 2019, <https://globaledge.msu.edu/countries/turkey/economy>, [τ.π.09/11/21].

Food and Agriculture Organization of the United Nations, “Turkey at a glance”, <https://www.fao.org/turkey/fao-in-turkey/turkey-at-a-glance/en/>, [τ.π.09/11/21].

Holmes, Oliver, “UAE, Bahrain and Israel sign historic accords at White House event”, 15/9/20, *TheGurdian*, <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/15/uae-bahrain-and-israel-sign-historic-accords-at-white-house-event-formal-relations-trump-netanyahu>, [τ.π.21/11/21].

«Η Συνθήκη Του Βόρειου Ατλαντικού», *NATO*, 09/12/2008, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=el, [τ.π. 15/11/2021].

«Infographics – Εμπορική εξάρτηση της Τουρκίας από τη Δύση», 21/8/2020, *EIAMEΠ*, <https://www.eliamep.gr/publication/infographics-%ce%b5%ce%bc%cf%80%ce%bf%cf%81%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b5%ce%be%ce%ac%cf%81%cf%84%ce%b7%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%b7%cf%82-%cf%84%ce%bf%cf%85%cf%81%ce%ba%ce%af%ce%b1%cf%82-%ce%b1%cf%80%cf%8c/>, [τ.π.09/11/21].

«Infographics – Τα κύρια εμπορικά αγαθά της Τουρκίας (εισαγωγές – εξαγωγές)», 28/8/2020, *EIAMEΠ*, <https://www.eliamep.gr/publication/infographics-%cf%84%ce%b1-%ce%ba%cf%8d%cf%81%ce%b9%ce%b1-%ce%b5%ce%bc%cf%80%ce%bf%cf%81%ce%b9%ce%ba%ce%ac-%ce%b1%ce%b3%ce%b1%ce%b8%ce%ac-%cf%84%ce%b7%cf%82-%cf%84%ce%bf%cf%85%cf%81%ce%ba%ce%af%ce%b1/>, [τ.π.09/11/21].

“Insulting president cases in Turkey jump by 9,000 percent since 2010 – report”, 21/04/2021, *Ahval*, <https://ahvalnews.com/insulting-erdogan/insulting-president-cases-turkey-jump-9000-percent-2010-report>, [τ.π. 15/11/2021].

- “Iraqi Kurds in border zone flee Turkey's hunt for PKK”, 9/6/21, *France24*, <https://www.france24.com/en/live-news/20210609-iraqi-kurds-in-border-zone-flee-turkey-s-hunt-for-pkk>, [τ.π.18/11/21].
- Jarosiewicz, Aleksandra, “Turkey's economy: a story of success with an uncertain future”, 11/6/2013, *Centre For Eastern Studies*, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2013-11-06/turkeys-economy-a-story-success-uncertain-future>, [τ.π.09/11/21].
- Kadri, Gürsel, “Turkey's failed coup reveals 'army within an army'”, *AL-MONITOR*, 22 July 2016, <https://www.al-monitor.com/originals/2016/07/turkey-coup-attempt-shows-army-within-army.html>, [τ.π.07/11/21].
- Kardaş, Şaban, “Prospects and challenges of normalization in Turkey – Israel relations: A Turkish view”, 27/8/21, *Hypothesis*, <https://ovipot.hypotheses.org/15714>, [τ.π.21/11/21].
- Kershner, Isabel. and Arango, Tim, “Israel and Turkey Agree to Restore Diplomatic Ties”, *The New York Times*, 17 December 2015 <https://www.nytimes.com/2015/12/18/world/middleeast/israel-turkey-mavi-marmara-gaza.html>, [τ.π.02/11/2021].
- “Key findings of the 2016 Report on Turkey”, *European Commission*, 9 November 2016, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_3639, [τ.π.08/11/21].
- Laub, Zachary, and Robinson, Kali, “What Is Hamas?”, *CFR*, 17/08/21, <https://www.cfr.org/backgrounder/what-hamas>, [τ.π.08/12/21].
- Luttwak, Edward, “Why Turkey’s Coup d’État Failed”, 16 July 2016, *ForeignPolicy*, <https://foreignpolicy.com/2016/07/16/why-turkeys-coup-detat-failed-erdogan/>, [τ.π.08/11/21].
- Macias, Amanda, “U.S. sanctions Turkey over purchase of Russian S-400 missile system”, *CNBC*, 14/12/2020, <https://www.cnbc.com/2020/12/14/us-sanctions-turkey-over-russian-s400.html>, [τ.π. 15/11/2021].
- Rajan Menon, “What’s Russia Doing in Syria and Why”, 3/6/13, *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/whats-russia-doing-in-syria-and-why/>, [τ.π. 17/11/21].
- “Minorities and indigenous peoples in Turkey: Alevis”, *Minorityrights*, June 2018, <https://minorityrights.org/minorities/alevis/>, [τ.π.04/11/21].
- “Minorities and indigenous peoples in Turkey: Kurds”, *Minorityrights*, June 2018, <https://minorityrights.org/minorities/kurds-2/>, [τ.π.04/11/21].
- Mukhtar, Ibrahim, “Turkey-Qatar relations: Friends through thick and thin”, *Anadolu Agency*, 6/12/21, <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkey-qatar-relations-friends-through-thick-and-thin/2439871>, [τ.π.10/12/21].

Nedos, Vassilis, and Souliotis, Yiannis, “Are Turkey’s nuclear power ambitions a threat to regional safety?”, *eKathimerini.com*, 03/12/2021 <https://www.ekathimerini.com/in-depth/analysis/1156931/are-turkey-s-nuclear-power-ambitions-a-threat-to-regional-safety/>, [τ.π. 15/11/2021].

Organisation Of Islamic Cooperation, “General Secretariat”, στο https://www.oic-oci.org/page/?p_id=38&p_ref=14&lan=en, [τ.π. 01/11/2021].

Öztürk, Ahmet Erdi, «Καθοριστικοί Παράγοντες Διαμόρφωσης της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής μετά το 2016: Στρατικοποίηση, Ισλάμ, Πολιτισμός και Ισχύς», 12 Μαρτίου 2021, *EIAMEΠ*, <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2021/03/Policy-paper-58-Erdi-Ozturk-EL.pdf>, [τ.π.07/11/21].

Παπαγεωργίου, Βασίλης, «Δημοψήφισμα στην Τουρκία: Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον», 22 Μαΐου 2017, *ΚΕΔΙΣΑ*, <https://kedisa.gr/%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%88%CE%AE%CF%86%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B5%CE%BB%CE%B8%CF%8C%CE%BD/>, [τ.π.08/11/21].

“Relations between Turkey and Iraq”, *Republic of Turkey MFA*, <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-iraq.en.mfa>, [τ.π.18/11/21].

Pompeo, Michael, “The United States Sanctions Turkey Under CAATSA 231”, *U.S. Department of State*, 14/12/2020, <https://2017-2021.state.gov/the-united-states-sanctions-turkey-under-caatsa-231/index.html>, [τ.π. 15/11/2021].

Ρομπόπουλος, Ανδρέας, «Ανεβαίνουν οι τόνοι μεταξύ Τουρκίας και ΗΠΑ», *Deutsche Welle*, 06/02/2021, <https://p.dw.com/p/3ozMD>, [τ.π. 15/11/2021].

RSF (Reporters Without Borders), 2021, <https://rsf.org/en/taxonomy/term/145>, [τ.π. 15/11/2021].

“Sharp State Department message to Turkey: Get rid of the S-400”, *ekathimerini*, 16/02/2021, <https://www.ekathimerini.com/news/262088/sharp-state-department-message-to-turkey-get-rid-of-the-s-400/>, [τ.π. 15/11/2021].

Srivastava, Mehul, and Pitel, Laura, “Erdogan and Hamas: ‘He’s presenting himself as leader of Muslim world’”, *Financial Times*, 9/9/20, <https://www.ft.com/content/7447e141-3d3f-4d98-953d-179e15909a7e>, [τ.π.9/12/21].

«Stoltenberg: Turkey 'very important' for NATO», 22/11/2019, *Dailysabah*, <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2019/11/22/stoltenberg-turkey-very-important-for-nato>, [τ.π. 16/05/2021].

“The Kurds of the Middle East”, CJPME, December 2019, https://www.cjpme.org/fs_216, [τ.π.17/11/21].

«Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπέρ της αποφυλάκισης του Σελαχατίν Ντεμιρτάς», *Εθνος*, 11/12/18, <https://www.iefimerida.gr/kosmos/toyrkia-ntemirtas-syllipsi-fylakisi-koyrdiko-komma>, [τ.π. 8/11/21].

“Turkish minister says U.S. behind 2016 failed coup”, 4 February 2021, *REUTERS*, <https://www.reuters.com/article/turkey-security-usa-int-idUSKBN2A41NF>, [τ.π. 8/11/21].

Άρθρα

Easton, David, “An approach to the analysis of political systems”, *World Politics*, Vol.9, No.3, 1957.